

78. szám
2012.

EX

S y m p o s i o n
irodalom művészet filozófia reflexió

„Sinkó része annak, amely megelső világháború pasztlatot aligha újdonságát aligháborúkhöz habillent valami, a odaveszett. Akik mélyedtek a Hannah Arendt gyorsan rájöttek, zadó (gyaníthame háború felől kell tolmácsolni. Azóta ugyanis meghatároz bennünket ez a tapasztalat. Semmit nem tud a korról az, aki nem lép túl a tapasztalati tényeken, és nem vállalkozik filozófiai eszmefuttatásokra.”

nak a nemzedék-tapasztalta az sokkját: ezt a ta-lehet lebecsülni, ha lehet korábbi sonlítani. Itt átpolgári kedély komolyan belekérdésbe, mint vagy Jan Patočka, hogy a XX. százóan e századot is)

LOSONCZ Alpár

OPTIMISTÁK

IDEGENSÉG FOREVER

A szerkesztői felkérést úgy olvastam, mint egy kísérletet, amely a már-már bezáruló ajtókat kívánja újra kinyitni. Sinkó Ervin mint gondolkodó ugyanis, a korvélelem táplálta hit szerint, lényegében *ad acta* helyezhető.

Két útja van az eleddig ismeretes poszt-szocialista értelmezésnek. Az egyik meglátás szerint az *Optimisták* írója jámbor irodalomtörténeti személyé szelídült. Része az irodalomtörténeti üzemenek, a nekrofilisztikus-muzeális lajstromozásnak, egy-két tanulmányt még ki lehet csiholni írásaiból, ám minden komolyabb izgalom híján. Végül is egy kézlegyintéssel el lehet intézni az ügyet: Sinkó politikába vágó gondolatait a dohos-ság, az avított jelentések jellemzik. Gondolkodásán ott vannak a kommunista kódalmok jelei („utópia”, *horribile dictu*, mintha manapság nem éppen egy utópia kergetésének kellős közepén élnénk), véryomok, az elkábultság tünetei. Expresszív szubjektivitása, föloldhatatlan feszültsége végérvényesen a múlté: nem illik a jól fésült posztmodern akadémia kereteibe, amely kilúgozza az elmentmondásokat. Innen az irodalomtörténetbe való belesüppedés mint menekülésforma: egy-két vers krisztiánus beütésekkel, néhány tézisekkel terhelt elbeszélés, gyanús magyarsággal teletűzdelt gondolatforgácsok, ennyi az egész. Befejezhetjük.

A másik értelmezés odasorolja Sinkót a második világháború utáni vajdasági ma-

gyar szenvedéstörténet szándékos-szándék-talanul megnyilvánuló, de negatív szereplői közé. Eszerint e kor: a kiteljesedett, „totalitárius” bűnösség epochája, különösképpen a jugoszláv uralomtartáshoz aktívan-passzívan asszisztáló vajdasági magyar értelmiség vonatkozásában. Sinkónak nem volt szeme a kemény valósághoz: korábbi kommunista lázálmai végül is megvakították, ezért vált később, szükségszerűen, a titói birodalom apologétájává (ezt sugallja pl. az egyik értelmezés, amelynek legfontosabb tézise, hogy az ősbűn a kommunizmus tanába való beleszedülés, a többi ezek után jöhet; ezzel akár még egyet is érthetünk, csak hát nem ezekkel az előjelekkel).¹ Hiszen intézményes szerepe, a gyanúval övezett újvidéki Magyar Tanszék igazgatása is ezt igazolja: a vádlottak egyike lehetne a háború után szóhoz jutó vajdasági magyar értelmiség elleni perben. Innen már csak egy ugrás van, hogy Sinkót gyökértelen kozmopolitának, talajvesztett és a bolyongásba belebonyolódó nomád értelmiséginek lássuk, akinek a kommunizmus nem egyéb, mint szökésvonal. Története nem is része igazán a magyar történelemnek. Elvégre azok, akik eszményítették őt, mármint az Új Symposion első nemzedéke (például az előadásaiban áradó izzó szubjektivitás, a világirodalommal való intenzív kapcsolata okán: Novalis, Goethe stb.) maguk is nemzetközömbösséggel írhatók körül. Bizony, tanuljuk meg, az éjszakában minden tehén, *mégiscsak*, fekete: hiába a jugoszláv-titói különút keresése, a „kommunista” Rómával szembeni lázadás, a bolsevizmus „protestantizációja”, a konvergencia erősebbnek bizonyult a szét-rajzásnál. És hiába leplezte le Sinkó a Rajk-pert, hiába ütlegette a sztálinizmust, a mérlegre tett eredmény végül is elsikkadt. A jugoszláv különút, egyébként is, nem egyéb, mint monumentális zugpróféták ösvénye, és nem utolsósorban csapda – méreggel. Erőszakeszkaláció, halálgépezet, fogyasztással enyhítve és fűszerezve.

Van ennek az állításnak egy tragikomikusabb változata is: a vajdasági magyarokat el-

¹ Tomán László: Sinkó Ervin meghasonlásai, változásai. *Létünk*, 1993. 1. o.

Rothbart Irma és húga, Renée szüleikkel Temesvárott

bódította a trieszti zsbivásár, a jugoszláv televízió késő éjszakai, pornóelemekkel telített műsora, Pornosz ravasz eksztázisa, meg a nyugati cikkek fogyasztásából kerekedő mámor. Miközben a népeiséget a radikális zsurgorodás, az önfeledés sújtotta: tehát éppen a jugoszláv különútba való belefeledkezés vált koporsósözöggé a vajdasági magyarság számára. A „posztszocialista” kor meg mindenütt az áldozatiság, a viktimizáció versenyének jegyében áll: áldozat voltam, tehát most is az vagyok, annak kell lennem. (Nem érdemes ezt bagatellizálni abban az értelemben, hogy itt az áldozatiság révén valaki csupán beszáll az üzletbe, noha az is adódik, inkább arról van szó, hogy az áldozatiság az elismerés keresése: elvégre régi keresztény toposz variációjáról van szó.) A vélelem szerint a kollaboráns vajdasági magyar értelmiség, ha nem volt is jéghideg csaló, de egy ütemre lépett a jugoszláv hatalommal, teleszívta magát szép szavakkal (önigazgatás etc.), és bűnös módon a tapasztalatot is összezavarta: beszédmódja, a Jugoszláviát célzó integratív ambíciói, az eredményeivel való kérkedése mind szemfényvesztőnek bizonyult, hiszen elmosták az áldozatiság nyomait. A titói kor-

szakkal kapcsolatos rossz közérzetünk, az elemzési finomságok hiánya, innen is magyarázható: lehet, hogy nem szenvedtünk eleget, vagy nem kellőképpen – másokhoz képest legalább. Bizonytalanok vagyunk. Ennél fogva igazságunk sem eléggé hiteles. Különösen akkor, ha a hitelességért a szenvedés képei és jelentései kezeskednek.

Nem folytatom. Sinkó többszörös idegenségével, az idegenség összpontosulásával valójában ez a probléma: ahogy beljebb és beljebb kerülünk, egyre több jelentés és kérdéskör todul fel, szinte lehetetlen birokrakelni a sokféle mutató többletjelentésekkel: gondolatai, amelyek a romantika modorában egész személyiségét kötelezték el, az elmúlt évszázad szinte összes dilemmáját felidéznek. Aki Sinkót az említett két értelmezéshez képest más ösvényeken mozogva emlegeti, azt mondja, hogy a múlt: elintézetlen. Hovatovább, illetően formában a jövő kibomlását akadályozza. A szerkesztői felkérésnek ez a tétje: felszabadítani Sinkót az elemzés számára, elemezhetővé tenni. Mert ha az imént szóba hozott első értelmezést tartom szem előtt, akkor persze lezárul az elemezhetőség útja: Sinkó minden csűrés-csavarás ellenére

irreleváns. A második értelmezési út valamit megnyit, de rögtön zárvánnyá is fejlődik: ott az ősbűn, mármint az eredendő kommunista tévelygés, amely mindent predesztinál, legfeljebb csak ki kell keresni a tapasztalati tényeket, hogy diadalittasan pálcát törjünk felette. Valamit elemezhetővé tenni: ennek minimális feltétele, hogy megszabaduljunk a moralizációtól, és úgy vélekedjünk, hogy választott tárgyunk gondolkodnivalót ad, amely bennünket is megszólíthat.

*

Sinkó része annak a nemzedéknek, amely megtapasztalta az első világháború sokkját: ezt a tapasztalatot aligha lehet lebecsülni, újdonságát aligha lehet korábbi háborúkhoz hasonlítani. Itt átbillent valami, a polgári kedély odaveszett. Akik komolyan belemélyedtek a kérdésbe, mint Hannah Arendt vagy Jan Patočka, gyorsan rájöttek, hogy a XX. századot (gyaníthatóan e századot is) eme háború felől kell tolmácsolni. Azóta ugyanis meghatároz bennünket ez a tapasztalat. Semmit nem tud a korról az, aki nem lép túl a tapasztalati tényeken, és nem vállalkozik filozófiai eszme-futtatásokra. Az ebből adódó válság valóban gyökerekig hatolt, amely, ma már látható, szétzilálta-lebontotta a polgári világot. Például Patočka nagyszabású eszme-futtatásában (helyenként a spinozai erőfogalomra való utalással) így ír: „a probléma lényege... abban rejlik, hogy a világnak mint Erőnek a megértése, a puszta erő többet jelent, mint az emberi tevékenységnek megfelelő fogalmak... hogy a démoni éppen a maximális józanság és racionalitás korszakában tetőzzék, még eddig nem akadt példa a történelemben”.² Aki, mondjuk, kedveli a „totalitarizmus” szó használatát (a nyugatiak már régen lemondtak róla: pontatlan és használhatatlan) és él is vele, annak érdekében, hogy buzgón dehonesztálja a „század borzalmait”, az ne feledje, hogy a fogalom pályafutása is itt kezdődik, mégpedig a „totalis” fogalomköreinek kontextusában, még

függetlenül a „jugoszláv” meg egyéb „totalitarizmusoktól”.³

A Sinkóhoz hasonló forradalmárok a világháború által görgetett tapasztalat mellett szembekerültek az addig megingathatatlanak és mintaszerűnek tartott szociáldemokrácia közismert árulásával 1914-ben, jelesen a hadi hitelek megszavazásával (emlékezzünk Sinkó élményeire a szabadkai szociáldemokrata otthonban). A forradalmi robbanóerő valamilyen módon tehát mindenütt jelen volt, az új világra utaló érzés szélviharként söpör végig, valami új kísért: de még fontosabb, hogy pontosan ebben a kontextusban jön létre az életúttal kapcsolatos választás erkölcsi szemantikája, a bolsevizmus melletti kiállás *morális* értelmezése. Aki ismeri Marxot, tudhatja, hogy ez mennyire távol esik az ő gondolkodásmódjától, amely érett formában határozottan elvetette a moralizáció lehetőségét. De Sinkó generációjának moralizálnia kellett a kialakult szituációt, morális reflexiókkal kellett foglalkoznia a fennálló konstelláció okán: látnunk kell, hogy Sinkó etikai érzékenysége nem úgy pattant ki, mint Pallasz Athéné Zeusz fejéből, hanem kormeghatározta jelenségnek bizonyult. A moralizáció tehát az akaraton kívüli jelenségként jött létre.

Tudjuk, hogy a kérdéskört (bolsevizmus és morál) a szakfilozófiai ismeretekkel rendelkező Lukács György bontja ki fogalmi szigorral, ismert tanulmányaiban. Csakhogy Lukács majd túllép az etikai horizontokon egy történetmetafizikai érveléssel, valamint a munkásosztály messianisztikus értelmezésével, az etikához csak a kései korban tér vissza, de nyugtalanító kimenetekkel; Sinkó viszont életútja domináló ösvényévé tette az erkölcsi reflexiót, sőt mi több, írásművészetének keretévé avatta. Az *Optimisták* a Tanácsköztárság kapcsán kibomló erkölcsi reflexió hallatlan intenzitását tárja fel, az erkölcsi kontextus a műalkotás aurájává válik. A későbbi erőszakgyakorló ludovikások átképzésére tett pedagógiai kísérlet, amely a büntetést hivatott helyettesíteni, a példa

² Jan Patočka: *Mi a cseh?* Pozsony, 1996. 345. o.

³ D. Losurdo: *Pour une critique de la catégorie de totalitarisme, Actuel Marx*, 2004/1. - n° 35.

erejével tett tanúbizonyságot az erkölcsi irányulásról. (E történetet roppant fontosnak tartotta: „az egész proletárdiktatúra alatt nem volt mélyebb élményem, mint a ludovikásokkal való foglalkozás”). Teljes joggal beszélhetünk itt erkölcsi meghatározottságú pedagógiai éthoszról, amely nem reked meg az előadótermi szónoklatoknál.

Közben ott volt az átmenet, a jövőre való nyitás kínja: a forradalom híján volt az átmenet artikulációjának. *Aki* megoldásnak tűnt, mármint a munkamegosztás adott pozíciójában lévő munkásosztály, egyúttal problémát jelentett. Az intellektuális gond, amelyet most roppant leegyszerűsítetek, abban áll, hogy a kiváltképpeni alany, mármint a munkásosztály, egyszerre szerves része és ellene a kapitalizmus dinamikájának. Mi jobban ismerjük azt a történetet: a munkásosztály eredendően túlmutat a kapitalizmuson, ő a hős-szenvedő, akinek helyén az igazság szólal meg. Mint a kereszténységben, ahol a szenvedők helyén nyilatkozik meg az igazság: itt is a szenvedőké a mennyek országa. A munkásosztály önmagáért harcol, de közben mindenki érdekében cselekszik. Megannyi baloldali szocialista-kommunista párt ezt a gondolatot karolta föl: ott a szent munkásosztály, amelyet képviselni lehet. Ezek a pártok úgy gondolták, hogy ismerik a munkásosztály titkát. Ezért reprezentálhatják a munkásokat. Így jött létre a munkásosztály-marxizmus, amelynek pályáit többé-kevésbé ismerjük. De ott van ama másik történet is: a munkásosztály mint a kapitalizmus része, mint ama kvázi-alany, amelyet szerkezetileg meghatároz a kapitalizmus dinamikája, akit csábítanak-vezérelnek balról és jobbról egyaránt, és aki alkalomadtán bizony együtt ordít a fasizmussal, tehát vörösből fehérre vált. (Nem véletlen, hogy Hitler elorozza május elsejét.) Ernst Bloch, az éles szemű filozófus írta a fasizmus kapcsán, hogy általában lebecsülik a munkások mindig létező vágyát, nevezetesen a biztonság érzetét. Márpedig mindez vágyképeket teremt, és mindenekfelett kábulatot. Majd a félelem normalizációját. Mi van akkor, ha nem a szenvedő helyén nyilatkozik meg az igazság? Mi van akkor, ha a

szenvedő belemerevedik az áldozat pózába, megbénítva minden gondolatot?

Sinkó 1919-ben azt hitte, hogy a régi társadalom viselős a jövővel, a *Szemben a bíróval* című írásban ezt nevezte perspektivisztikus tévedésnek (nem tudom, honnan meríthette, a filozófiatörténetben ugyanis előbukkan a fogalom: Leibniznél és Nietzschénél is). Egy helyütt azt írja: „...a tető építésének az idejét véltem elérkezettnek, mikor még a ház sem állt”.⁴ Ez a visszapillantás azonban félrevezető is lehet, már-már szociologizálásra utal, miszerint nem voltak készek a feltételek, amelyek talaján kivirágozhatott volna a jövő. Ezt ő maga utasítja vissza másutt, amikor vitába száll Marxszal, pontosabban *A politikai gazdaságtan bírálata*hoz című mű előszavával, amely korrelációt feltételez a felmerülő feladatok és a megoldások anyagi feltételei között.⁵ Hiszen Sinkó éppen azt az utópikus, „individuális öntudatot” feltételezte, amely transzcendálja az anyagi feltételektől függő feladatmegoldás lehetőségét: az utópikus pontosan ott paradigmatis, ahol áttöri az anyagi feltételek által ránk kényszerített burkot. Az utópia ugyanis: nem feladatmegoldás, amely gond nélkül, egyenesen röpitene bennünket a végállomás felé. Úgy is mondhatnánk, hogy nem az előre determinált lehetőséget előlegezte Sinkó, hanem a lehetlenség lehetőségét: ahogy egy filozófus mondotta volt, a valóságnál magasabban áll a lehetőség... Magasabban *kell*, hogy álljon a lehetőség: Sinkónak *hinnie kellett*, hogy a jövő, a maga lehetlenségében, ott rejtőzik a történelmi pillanatban. A perspektivisztikus „tévedés” valójában nem tévedés, „hiba”, kognitív baklövés volt, pontosabban olyan tévedést jelentett, amelyen keresztül el kellett jutnia az „igazság politikájához” (Badiou). Ha a *Szemben a bíróval* mottóját vesszük szemügyre, úgy rögvest kiderül, hogy Sinkó előtt az „utópia” tartalma nem mint állandóan elodáztott lehetőség, vagy (derridai színezetű) örökös ígéret lebegett, merthogy a „Messiás itt van a kapu előtt, és terád vár”. Ha a Messiás itt várakozik a kapu előtt, akkor gyökeresen

4 Sinkó Ervin: *Szemben a bíróval*, Budapest, 1977. 72. o.
5 Uo. 190. o.

megváltoznak a hangsúlyok: életünk nem a várakozás jegyében telik, *hanem a Messiás vár ránk*, hogy készenléletet tanúsítsunk. Rajtunk múlik, a messianizmus ránk vonatkoztatott. Cselekvésfilozófia ez tehát.

Sinkó mint magyar? A Tanácsköztársaságban ott vannak az irányulások, amelyek a világforradalomban gondolkodnak. Marx öröksége ez, a lehető legszélesebb szolidaritás történetértelmezési támaszokkal, de súlyos kormeghatározta érvek is mellette szólnak. A Tanácsköztársaság sorsa mindenképpen ettől függött. A sztálini Szovjetunió nemzetállami logikába ragadt politikájához (a bírálók, balról, rosszat előlegezve, ezt elég gyorsan szóvá is tették a kommunista mozgalomban) képest ez még más volt. De ebből a tényből még nem kell arra következtetni, hogy valamilyen parttalan kozmopolitizmusra utaló buzgóság uralkodott: ismerhetjük a nemzeti indítékok jelenlétét a forradalomban. Aztán, aki ott volt, tapasztalhatta: a forradalmat az antant, a külső erők szövetsége verte le (nem a majdani, „hazai” fehérterror), túlerővel, egyúttal megannyi nemzeti jellegű értelmezési formát kikényszerítve. A széleskörű értelmezés helyett hadd idézzek itt a csupán néhány évvel fiatalabb kortárustól, Illyés Gyulától: „A nagy szállodák előtt, a mutatós köztereken és a Duna-parti korzón... a vöröskatonák egyenruhájához képes papagájtarka francia, olasz, cseh, angol, román és szerb tiszték álltak itt is és ott is kört. Nyugat-európai illatú cigarettáról pöccinthehték a hamut, egyik lábukat oly szoborszerűen helyezve a másik elé, ahogy mancsával az oroszlán zsákmányul foglalja a romantikus mélynyomatokon a gazellát... Terítettek le vajon valaha népet körvadászibb módon, kerítő falkásan, mint akkor a forradalommal védekező magyar munkásosztályt?... A védekezésre kényszerült Magyar Tanácsköztársaságnak annyi fegyveres ellensége volt, hogy körhintaként kellett forognia, hogy kivédje a csapásokat. S mindennek tetejébe a tamerláni nagajkás barbárság és a machiavelli-i sima fondorlat... az európai történelem ilyen fondorlatos eszközökkel végrehajtott testvérledöfést, ennél

H. Molnár Ákos

A MÍTOSZ SZÜLETÉSE

Dionüszosz testét partra vetette a víz.
Talán a középkorban fojtották bele
asszonyok. Lányokat erőszakolt.
Apollón dallal kísérté és lantzenével.

Dionüszosz testét vetette partra a víz.
Ahogy az eltűnt írásbeliség, ő is megkerült.
Lányok tették magukévá. Apollón ott se volt.

Dionüszosz testét mosta partra a víz.
A középkorból, vagy egy antik szigetről
került ide. Lányokról beszélt félre.
Hogy vízbe ölték, miközben élvezett.

Dionüszosz testét kimosta a víz. Partot
ért. Mint aki újjászületett. Ezt mondta ő.
Hogy újjászületni elég sötét van. Megint.

DIONÜSZOSZ RENDBE RAKJA A KERTJÉT

Dionüszosz kisétál a kertbe, görnyedt háttal
néz a lába elé, ma nem tapos el semmit, nem
mintha volna mit eltaposni. Ezt hagyta magának.
Kisétál a kertbe, hogy rendbe rakja, ha még van mit.

A szomszéd kertből áthajló szőlőindákat metszi le
először, mint lányok ujjait, egyesével. Többé már
nem nyúlnak utána. Biztos kézzel metszi le őket.

Kezében a gereblye sem remeg, elszáradt gyökereket,
gallyakat, leveleket szed össze. Égetni jó lesz, a füst
szaga megnyugtatja, emlékezteti rá, hogy születésekor
megégett. Így született újjá. Most gyökereket szed össze.

Végül felássza a kertet, rendbe rakja, nem hagyja
magára. Mert ha ez a rend, még van mit. Rég elföldelt
maszkok után kutat, hogy az egyikben ismerjen magára.

szennyesebbet, tehát tisztázandóbbat keveset ismer”.⁶

Mielőtt továbbszőném a szálakat, megemlítem, hogy Bosnyák István kiiktathatatlan és elhanyagolhatatlan művei a máj napig is fogódzóak annak, aki Sinkóban óhajt elmélyedni. De Bosnyák következetesen a humándiskurzus nyelvét beszéli:⁷ az ember forrás és cél, ő a metafizikai létező, és szükségletein mérettetik meg a világ, ő az, aki egy metafizikai lényegiség hordozója. Nem véletlenül történik ez: Bosnyák – mint az Új Symposion első nemzedékének oszlopos tagja – magába szívja a jugoszláv praxisfilozófia humánmetafizikáját. Beszédmódjában ez könnyen felismerhető. Nem óhajtók Sinkó nyakába varrni valamilyen koherens inhumán beszédmodort, alkalomadtán programot. Mégis, megjegyzem, hogy Sinkó szinte akaratlanul rábukkan a gondolkodásában rejlő inhumanitásra, a dilemmáiban lakozó inhumán aspektusra, íme egy példa: „A hit emberi, de semmiféle hitnek se jellegzetessége az emberség: emberi, de nem »humánus«. Lángoló hit, nemcsak a tüzet jelenti, mely a hívőben ég, hanem a máglya tüzét is, amelyet a hívő az eretnekeknek gyújt.”⁸ Úgy gondolom, hogy ez nem véletlenszerű részlet, efelől olvasható a Sinkó-szöveg megannyi csavara: példának okáért, hogy Dosztojevszkij „emberesíti” a kereszténységet, miközben ott a botrányszerű: Zoszima sztarec búzhödő hullája, a testi, búzövetet árasztó reziduum... Vagy ott van a *Sorsdöntő levelek* (1958-ban járunk, tehát amikor írónk már nagyban belemerül, úgymond, a titói kor dicsőítésébe), amelyet erős ontológiai pesszimizmussal hangszerrel az életben megbúvó ismétlés kényszermechanizmusainak segítségével, valamint az Én-re rátörő túlerő révén: feltűnik a *vox humana*, a vokális léttapasztalat, amely egybetömöríti a magányost a hipotetikus közös-séggel. Az emberre való redukálás valóban sokszor ott található Sinkó gondolataiban, de

ezzel az inhumanitással. Sinkó mindenütt a transzhisztorikussá tágított (a helyenként romantikusan átláthatatlannak és kimondhatatlannak bemutatott egyén; Lukács, minden bizonnyal, „szűk szubjektivizmusnak” nevezte volna) „individualizmus” fogalmával él, de a szingularitás, amely kisiklik a közös és az individuális ellentétéből, jobban illene gondolkodásmódjához.

Sinkó ezt az inhumanitásra utalt szingularitást mozgósítja a Tanácsköztársaság bukása után. Bármilyen vargabetűket írjanak le is Sinkó gondolati ösvényei, ugyanazon út részei. *Ennyiben nem pontos Sinkó kapcsán meghasonlásokról beszélni, inkább egy gondolkodás önmagát differenciáló-szélesítő mozgásrendjéről, az ambivalenciák alakuló teréről kell szólni.* Idegensége különféle formákat öltött, ez igaz, de mégiscsak azonos gondolati keretben. Valóban, a súlypontok változnak, bizonyos jelentések más szintekre kerülnek a történelmi dinamikában: de az alapszálak mindig ott sodródnak... Így itt a Tanácsköztársaság bukása után a Krisztusra mint különösképpeni centrumra tekintő gondolkodás lát napvilágot, ismételten, nem előzmények nélkül, mivel nagyon is folyománya az előző reflexióknak. A korábbi dilemmák valójában maximálisan fölerősödnek a Tanácsköztársaság feletti gyász kontextusában, az *egyres emberrel szembeni lelkiismeret* – függetlenül a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt szerepétől, lett légyen bérodú lakója vagy börzeügynök – intenziválódik. Nem a másik megítélése a lényeg, nem a megítélés kognitív fölénye, hanem a másikkal való eljutás: Sinkó most a lehető legradikálisabban veti el a lehetőséget, hogy „keresztülhazudja magát az igazságig”, hogy Belzebubbba üzze ki a Sátánt, maradéktalanul elutasítja az erőszakot mint eszközt a felszabadulás érdekében. Nem szabad a homeopátiában hinni: az erőszak nem verheti le lábáról a másik erőszakot. Vigasztalan gondolkodásában, amelyet a sötétség metaforológiájába burkol, Sinkó nem különíti el immáron a vörös és a fehér terrort, egyazon végtelenségbe mutató erőszaksorozat részének tudja a két terrorformát. Hiszen mindkettő *immanens* érvényességi mércékkel

⁶ Illyés Gyula: *Beatrice apródjai*, Budapest, 1979. 73–74. o.

⁷ Bosnyák Sinkó „pánhumanizmusáról” beszél (*Vázlatok egy portréhoz*, Újvidék, 1975. 243. o.): nem, az erkölcsi reflexió nem a pánhumanizmussal van kapcsolatban, éppenséggel a lehető leginhumanusabb.

⁸ Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939*, 1990. 264. o.

mér: az egyik a végső társadalmi emancipáció, a meggátolt jövő nevében, a másik a forradalom megakadályozásának céljából tesz erőszakot. Az ellenpontja azoknak a gondolkodóknak, akik *kényszeredetten* belátják, hogy a proletárdiktatúra a fennmaradás érdekében a következményelvű etika irányvonalát kell, hogy kövesse. A végpont itt nem kezeskedik a konzekvencialista etika jogosságáért. Sinkó a marxizmussal kapcsolatosan amúgy a végletes determináció elvét vallja; a marxizmus osztálymeghatározottságával szemben ott van az etikai transzcendencia, amely képes az egész embert érvényre juttatni: „A marxizmus alapvető tanítása, hogy az emberek társadalmi vonatkozásaikban *csak* osztályhelyzetüknek megfelelően cselekedhetnek. Én ezen az etikai beszámíthatóságot megtagadó felfogáson már régen túl voltam.”⁹ Hogy ezzel kimeríthető lenne a „marxizmus”, az persze kétséges: hol van a proletár önfelszámolás marxi gondolata? (Másutt is feltűnik, hajlamos arra, hogy a „materializmust”, talán a történelmi materializmust, szűken értelmezze, mint egy lineáris determináció-modellt).

Sinkó *Az útban* persze több ízben, performatív módon ismétli: már nem vagyok kommunista. De megint csak nem érdemes túl gyorsan következtetni: Sinkó távolságtartása a kommunizmussal szemben (a performatív itt: a „ki kell mondanom, hogy önmagamat is meggyőzzem” fajtából való) nem lendíti a polgári élet igenlése felé (indikatív, hogy lemond az *Az út* publikációjáról; félreérthető, félremagyarázható, meghozzá úgy, mint a sorba való beállás, mármint a Tanácsköztársaságot becsmérő sorához való igazodás). Csak a morál nélküli megváltásba vetett hittel való vitájának stációjáról van szó. Hovatovább, a polgári élet bírálatának hangja egyáltalán nem halkul el, sőt helyenként a burzsoáziát ostromozó retorika keményebb, mint bármikor. Éppúgy undorodik a tőke személytelen uralmától, amely emancipációellenes, mint korábban. De itt semmilyen külső nem lehet otthona a Sinkó-féle „belső útnak”:

nem véletlen, hogy Sinkó megnyitja a belsőt, és egyfajta közvetlen Én-gondolatot mozgat. Nem akar dialógust folytatni a történelemmel, jellemző, hogy 1938-ban is (*Don Quijote útjai*) a történelmet a személytelenség instanciájának tartja, amelyen durván megtörnek a személyi szándékok. (Ugyanitt, már-már Adrian Leverkühn modorában, visszavenné a beethoveni IX. szimfónia örömgengzetét, mert „mételyezi a lelkeket”.) Jellemző, hogy az esztétika (lukácsi stigmával): luciferi, a luciferikus én megnyilvánulása. Sinkó valójában a kereszténység hatalomellenes gondolatait reprodukálja, szinte kiegyenlítve a hatalmat az erőszakkal. Kitágítja az „individuais öntudat belső szféráját”, de ez azzal jár, hogy a kritikai fegyver a „külső” vonatkozásában kihullik a kezéből, ami bizony relativizmussal fenyeget: Platónnal szemben a bírácoknak van igazuk a Szókratész elleni perben, mert „adjuk meg az államnak, ami az államé, a hatalomnak, ami a hatalomé”.

Sinkó ráérez arra, hogy mindez: antipolitika. *Az út* végén, ahol fölharsan a tételes vallásokat idéző, és ennyiben a sinkói diskurzusban kissé furcsán csengő jelzet (az „út törvényei”), pontosan megállapítja: a kommunizmust az erkölcs felől csak *antipolitikusan* lehet megtagadni. Az erkölcsi intenzifikáció ára: az antipolitika. A háttérben a Tanácsköztársasággal kapcsolatos megrázkódtatás áll, hadd álljon itt a következő idézet: „A proletariátus osztálypolitikája szintén osztálypolitika, mely azonban a társadalmi osztályoknak likvidálásával magát a politikát is likvidálni akarja, s ebben van az egyedülálló morális tartalma, vonzóereje, ebben van prófétai pátosza”.¹⁰ Valóban ez volt a szándék: a mindenfajta politika *felszámolása* a társadalmi emancipáció céljából. A transzcendencia, az újat célzó szféraépítkezés éppen a politikára kellett, hogy utaljon. Ez helyett keletkeztek a „különféle” politikák, a politika „közvetítési rendszerei”, jelesül az osztálypolitika módoszatai és pártossága, bel- és külvonatkozásokban egyaránt. Sinkónak arra kellett rádöbennie, hogy az, ami őt a

9 Uo. 138. o.

10 Szemben a bíróval, uo. 69. o.

megváltásra ösztökéli, nem talál politikai formákat. Innen a *politikával szembeni sinkói idegenség*, amelynek persze semmi köze sincs valamilyen ellazuláshoz és ernyedtséghez, ellenkezőleg, ez az önviaskodás formája. Azaz a megrendültségről van szó, amely túlmutat minden szentimentalizmuson. A politikát nem tudja megváltani, csak elvonatkoztat tőle. Hogy Sinkót belső válság sújtotta, azt szinte a legerőteljesebben az elmélettel kapcsolatos kiábrándultsággal kapcsolatban érhetjük tetten. „Túlbecsültem az elmélet erejét”, „az elmélet nem segített”, ezt mondja. Márpedig ez a töről metszett válság annak szemében, aki a kommunista forradalomtan megvalósításán munkálkodik. Hiszen e tan lényege az elmélet igazságtartalma, az igazságra való vonatkoztatottsága, enélkül, azaz az elméleti fundamentum nélkül egyszerűen nincs kommunista gondolat.

Csakhogy itt sem juthatunk nyugvópont-ra, hanem követnünk kell az immanens metamorfózist. Mert lapozzunk csak tovább, és kössünk ki a sokat értelmezett és idézett *Middlesex és utópiánál* (1927). Az írás a „destrukció” fogalmának kibontására vállalkozik, és egy kiélezett kettősséget görget: egy hold föld Middlesexben (a realitás világában) *versus* hercegség Utópiában. Konstrukció *contra* destrukció. Egy helyütt meg egyenesen ellenség-princípiumról beszél. A marxi szövegeken edzett olvasó jogosan gyanakszik: itt a minden létező bírálatainak himnuszát, a robbantó ellenerőt halljuk, amely kiszabadítja a realitás karmaiból a szunnyadó utópiát (ha az Új Symposion első nemzedékének néhány tagja ezt olvasta ki az esszéből, akkor igazuk volt, sokfajta radikalizmus és rebellió alapjául szolgálhat, amelyek az áporodott életformákat veszik célba). És amelyet a világ egyetlen hatalma sem túrta el hosszabb ideig, különösen, ha számba vesszük azokat az anarchikus-destruktív effektusokat, amelyekkel Sinkó ruházza föl az utópiát. Mert az utópia napi aktualitása: életveszélyes. Követeléseket támaszt, és nem pusztán a kontemplatív szikrázás olvasható ki belőle. Nincsenek itt nyugodt közvetítések, minden az explózió jegyében áll. Ráadásul itt éppen

a *homeopatikus* fellépés szorgalmazandó: „az Utópia azért komoly ellensége a middlesex-i princípiumokon épült világunknak, mert ezt a világunkat olyan helyzetbe tudja hozni, hogy önmaga fegyvereivel verje le lábáról önmagát...”¹¹ Ha az *Az út* erkölcsi pesszimizmusa bénítóan bizonyult, itt a penge esetleges villogásait látjuk.

Körülbelül ugyanebben az időben jegyzi fel a naplóban saját a priori gyengeségére utalva: „önző ember vagyok, aki a *saját boldogtalanságát nem tudja megbocsátani a teremtésnek, a világnak...* A kereszténység azoknak a boldogtalan embereknek a vallása, akik erősek. Én nem vagyok erős, és még nem annyira boldogtalan, hogy ne vágyódjam boldogságra. Így inkább, sokkal inkább vagyok zsidó, mint keresztény. Zsidónál is zsidóbb”¹² Ha a *Szemben a bíróval* egy szociológiailag kimetszett antiszemita-inzultus-atrocitászerű kerezhelyzettel kezdődik (amelynek ismérve, hogy mások, az engemet megszorítók, emlékeztetnek saját identitásomra; Beckett szerint: Ő mondja, hogy: Én), itt a zsidóságra való referencia az önreflexió sodródásában formálódik. Nem adottság, amelyet a történelem véletlenje hoz létre, hanem a kor árnyékában létrejövő erőtlenség. A „zsidónál zsidóbb” fordulat ugyanis ezt jelzi: Sinkó nem ment el végig a boldogtalanság útján, a boldogság iránti vágy csirái még mindig ott vannak benne. Minél kegyetlenebbül vállaljuk a boldogtalanságot, annál inkább nő az esély az inhumán kereszténység elsajátítására. Legalább rögzítsük, hogy amennyiben Sinkó zsidóságára kérdezzük rá, úgy heterogén jelentésekre számítsunk.

Aki elolvasta a *Szemben a bíróval* című önértelmező esszét, tudja, hogy mi történik Sinkóval, hogy önreflexiója mily módon változik a XX. század harmincas éveiben. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a „démoni” és a „józan”, valamint a „kalkulatív” (lásd feljebb az első világháborút illető sorokat) szféra újfajta ötvözetével találkozik. A nemzetiszocialista ideológia és gyakorlat által felszínre hozott veszély felismerése, a náciizmus kapcsán en-

¹¹ *Szemben a bíróval*, uo. 131. o.

¹² *Az út*, uo. 194. o.

gedékenységet tanúsító kor visszatéríti az etabliozott „kommunista mozgalomhoz”, a „kapitalizmus dögletes levegőjében” a nagy „orosztestvérhez”, azaz végül is a sztálinista „Rómához”. Mert ez az ütőerő, a fény a felvilágosodás eszményeit eltipró nemzetiszocializmus előretörésével szemben. Elegendő lesz, ha az említett esszé fináléját vesszük szemügyre, itt arról ír, hogy a forradalom céljai „gyönyörűek”, akarni kell a forradalmat, hovatovább vállalni kell a forradalmat minden konzekvenciájában, beleértve a „forradalmi erőszakot” is. Ez bizony a konzekvencialista etika tételeinek vállalását jelenti. Mennyire eltérőek ezek a sorok a „krisztiánus” korszak állásfoglalásaihoz képest! Ha az akkori írásaiban az antipolitika húrjait pengette, itt az a tény kerül előtérbe, hogy „nincs politikamentes irodalom”. Aztán a morális kötelesség nyomvonalát most ismét kollektívumhoz, a „lassú éhhalállal” terhelt proletariátushoz fűzi. Nem tekinthető véletlennek, hogy szóba hozza a kultúra fogalmát is: korábban azt előlegezte, hogy az osztálytársadalomban ugyan a kultúra csupán anticipáció lehet, mégis legszebb hangjai megszólalhatnak az egyéni erőfeszítések révén. Itt visszatér a kultúra kollektív dimenzióhoz, sőt mi több, sajátos összefüggéseket teremt a kultúra és az erkölcs között.

Így érkezik a Szovjetunióba, a sztálinista valóságsszervezés világába, mármint reményektől vezérelve. Először lelkesíti a modern villanypóznákat építő, a korszerű technika folyamányait használó közeg, a tervgazdaság, a szabványosított technika, úgy tűnik számára, hogy ott az új ember, aki odafigyel a másik rezdülésére, ott a szolidaritás, amely túlmutat a póre érdeken, a politikai gyűlések nem a képmutatás szertartásai, a párttitkár falán mélyenszántó festmény található, a mindennapi embert a szépérezék ösztönzi: a falon lévő repedéseket, a futószalagnak alárendelt holtfáradt proletariátust, az ordító frázisokat vagy észreveszi, vagy nem, mindenesetre Sinkó megtalálja, mint sokan mások, a magyarzatokat. Lehet, hogy nem takarították el az útból az akadályokat, lehet, hogy vannak koldusok, prostituáltak, de csak idő kér-

dése, hogy ezeket felváltsa valami más. Majd a jelek zavarosakká válnak, és a feleszmélés mégis megszületik, a varázs eltűnik: Sinkó *idegenként* tapasztalja meg önmagát, ott, ahol úgy tűnt, hogy felkiálthat: *parthoz értünk*. Az önmagát a leendő kommunizmus fellegvárának-szentélyének tekintő sztálinista centrum a régi tapasztalatot erősíti: hiszen az idegenség a nem-adekváció tapasztalata. Az idegenség beékelődik a hasonulás és az elkülönböződés finom játékterei közé: az idegent kimetszik, mindig felismerik (név, beszéd, szín, de gondolat alapján is), nem rejtőzhet, de habitulizációja sohasem teljes. Nem azért emelik ki, mert ismerik, hanem azért, mert a hozzáférhetetlenséggel fenyegeti a többieket. Az idegen: a konkrét, empirikus ismertetőjegyek *plusz* az ezzel kapcsolatos imagináció. Mert a tapasztalati tények önmagukban sohasem elegendőek, képzeteket kell társítani ezekhez, elvégre ezt teszi Iszaak Babel is, amikor szinte elszörnyed az *Optimisták* szerzőjének multiplikálódott idegensége okán.

Sinkó idegensége Moszkvában, először is: konok *kommunista* mivolta. Ami az idegenség különös fajtáját jelenti, hiszen Sinkó, úgymond, a kommunizmus földi helytartójának otthonában tartózkodott. Hogy a honvágy által gerjesztett otthonkép helyén az idegenség jelentései jelennek meg, ez valóban létbe hasító tapasztalat. Pedig pontosan erről van szó: aki kommunistának, föltétlen hívőnek érezte magát ott és akkor, azon a lehető legnagyobb idegenség vett erőt. Sinkónak meg kellett éreznie a sztálini *radikális antikommunista hisztériát*, ezt próbálta kifejezni azzal a gondolattal, hogy a sztálini rendszer egyre inkább hasonul a faszizmushoz, azaz az ellenfeléhez. Nem tudok arról, hogy ismerte-e Sinkó a bolsevizmus robusztus baloldali bírálatát még a húszas évekből (Korsch, Bordiga meg a többiek), amely nagyon korán világosan fogalmazott: nem elfajzásról, hanem állampolitikáról van szó. Ha igen, akkor nem vont le ezekből semmilyen messzemenő következtetést, ha nem, akkor valami nagyon fontosat elmulasztott az ügy iránti odaadás kontextusában.

Aztán ott a híres kerettörténet: az *Optimis-*

ták kálváriája, a regény kiadásának törté-
ria, amely, ahogy tudjuk, újabb regényt szül,
mintegy autoreferenciálisan megkettőzi ma-
gát. A kiadás történetére, mint egy légyfo-
góra, ráragadnak a különféle történetek, ott
van a befolyásoló apparátus, az előírt hazug-
ságok rendszere, a rabszolgamorál, az irra-
cionális racionalitás, Sinkónak szembesülnie
kell az effajta tapasztalatokkal is. A nem-
zetközinek nevezett kommunista templom
kellős közepén emlékeztetik azonosságára,
és itt nem felejtjük, hogy az említett kritikai
baloldal már a kezdettől fogva azért is bírálta
a Szovjetuniót, mert nem eléggé nemzetközi
(voltak olyan gondolatok, amelyek azt javall-
ták, hogy az egyetlen szocialista országot a
kommunista pártok szövetségének kellene
igazgatnia; Sztálin későbbi túlhatalma felől
e gondolat szinte elképesztőnek hangzik). A
vélt otthon helyén újra ott van az otthonta-
lanság érzésvilága, a magyar, eme „hazátlan”
nyelv használata mint az idegenségre való
ráutaltság lingvisztikai formája: „magyar
író vagyok és magyar író Franciaországban
éppoly kevésbé jelent bármilyen szükséglet-
et, mint Szovjet-Oroszországban... sehol a
világon nem vagyok nélkülözhetetlen – mert
ahol lehetnék az, Magyarország, az nincs
számomra. Pont.”¹³ Vannak olyan pillana-
tok is, amikor a nyelv ajtajai bezárulnak, és
hallgatásra kényszerítik azt, aki sorsszerűen
nem tud „együtt menni”. Pontosan látjuk
azokat a helyeket, ahol Sinkó némán járja út-
ját. A szerző, aki az idegenségbe száműzetett,
megválthatatlan. Hiába a meghitt pillanatok
a „magyar intellektuellek” között Moszkvá-
ban (Gábor Andor, pl.), az idegenség leküzd-
hetetlen. Naplóiban ott vannak a nyomok,
amelyek az idegen környezetben a magyar
nyelvre és kultúrára való vonatkoztatottsá-
gát jelzik, hovatovább azon nyelvi fordula-
tok („rég Magyarok”, „Arany”) válnak ér-
dekesse számára, amelyek eredendően nem
keltették föl érdeklődését. A *Szemben a bíróval*
szerzője végtelen adósságról beszél az írás
kapcsán (az írást itt, némi pátosszal, szolgál-
latnak tekinti), igaz, hozzáteszi, hogy tudja,

ezt sohasem fogja leróni: de ott még hisz ab-
ban, hogy értelem lehelhető bele a végtelen-
be futó írásba. Ha valakit azonban a hazátlan
nyelvbe száműznek, úgy ez az értelem csak a
félresiklottságban mutatkozik meg.

*

Sinkó valóban azt gondolta, hogy 1945
után hazaérkezett a Tito uralta Jugoszlávi-
ában. Idegensége tehát végleg megszűnhet.
Várakozásait érteni véljük, azt is, milyen kín-
keserves történelmi talajból szakadt ki az új-
donsült remény. Tito: a birodalomépítésben
a Habsburgokra utaló reminiscenciák jelzik
útját, egyszerre vannak benne valaminő leni-
ni jegyek (valójában a bolsevizmust, nem elő-
re megtervezett módon, az önigazgatás felé
hajlítja), sztálini ismérvek (az antisztálinista
sztálinizmus kristálytisztá formáját gyako-
rolja 1948-ban, amikor támadás éri), és a fehér
öltönyben pompázó hedonizáló-fogyasztó
balkáni piperkőc karakterisztikumai. Sinkó
érezhette, hogy, legalábbis *in potentia*, az ala-
kuló jugoszláv ügyben ott rejtekezik a Más,
noha létrejöttét, kezdetteremtését az erőszak
pecsételte. Hogy nem éjszaka van, amelyben
minden téhen fekete, ezt vélhette Sinkó, bele-
kapaszkodva a történelem nyújtotta szalma-
szálba, és ezt még védenünk is lehet – noha
persze tudnunk kell, hogy ezáltal szembeke-
rülünk a jelenkori fősodorról. Meg ott van a
Szemben a bíróval utolsó, túlon túl kételymen-
tes akkordja is, amely rímeli a „jó erőszak”
gondolatával. De a naivitás fényűzését Sinkó
nem engedhette meg magának. Egy pillan-
at erejéig sem. Először is annak, aki meg-
tapasztalhatta a sztálini Szovjetunió gyilkos
forgatagát, óvatosnak kellett lennie minden
effajta ítéletet illetően (nem Sztálin volt-e az,
aki szinte mindenkit eltett láb alól, aki vala-
mit számított a baloldalon; a fantazmagóri-
kus szóbeszéd szerint a Hollywoodból érke-
ző filmeket az öröm nélküli élvezet, a lacani
jouissance mércéje alapján habzsoló Sztálin
amúgy is *amazoknak* dolgozott, ha máshogy
nem, hát akaratán kívül). Aztán tudjuk a
Drvari naplóhoz fűződő történeteket, nem
utolsó sorban a negatív tapasztalatokat az

¹³ *Az út*, uo. 305. o.

olasz fasisztákkal szembeállított partizánok kapcsán, amelyek azt eredményezték, hogy a könyv csak igen későn jelenhetett meg, megjárva a titói szocializmus labirintusát. Végül is Sinkót egész életútja és a felelősségteljes agnosztikus erkölcsiség filozófiája a lehető legnagyobb kételyre inthette volna. Az olvasó ezért felkapja a fejét, amikor az erőszakot (*is*) gyakorló titói gépezetet hol *explicite*, hol *implicite* dicséretben részesíti, és apologetikus hangot üt meg, vagy amikor ideológiai szövegeket szajkózva kioktató hangon szólal meg.¹⁴ Ez nem a morál dilemmatereiben vergődő gondolkodó hangja. Kemény, ellentmondást nem tűrő hangú ideológiai üzenetek, *taktikai jellegű* megfogalmazások, a szituatív retorika gyakorlásai persze a Tanácsköztársaság alatt is fűződtek hozzá, erről ő maga is ír behatóan, hiszen aligha kerülhette el e helyzeteket. De ez, amiről ehelyütt beszélek, egy másik történet, az ideológiai türelem megítélése itt más kontextusba kerül, és kénytelenek vagyunk bevallani, hogy

¹⁴ Sinkó Ervin: *A mi második forradalmunk*, Testvériség–Egység Könyvkiadó, Újvidék, 1953.

Sinkónak a második világháború után voltak olyan diskurzív megnyilvánulásai, amelyek mélyen az „utópikus hercegség” kapcsán megfogalmazott „destrukció”-féle gondolat szintje alatt formálódtak meg. Kétségtelen, az idegenség felszámolásába vetett hitéért alkalomadtán az apológia hangjával, a fennálló védelmezésének intenciójával kellett fizetnie.

Itt egy megkötést kell tennünk: ezzel nem merítettük ki Sinkó második világháború utáni tevékenységét, csupán jeleztük a problémát, a gondolkodás repedéseit. Elvégre ő helyezte magasra a mércét, *nem kerülhetjük meg, hogy ne Sinkóval mérjük Sinkót*. Amiről persze azok, akik az eredendő választásba egy irtózatos bűnt vetítenek bele, eleve lemondanak. Sinkó válaszai néha kétségbeejtően rosszak, de tudni kell mindig, hogy mi a kérdés. Merő denunciaciónak vélem az *eredendő választásban* keresni az egyes félresiklottságok okait. Sinkó kommunista-baloldali kérdésfelvetései továbbra is reprezentatívak, az idegenség mély tapasztalatát nyújtják.

Rothbart Renée és Rothbart Irma édesapjukkal és Sinkó Ervinnel

UTÓPIA- TÖRMELÉK

Itt az idő, végre le kell számolnom a vázlataimmal. Végre össze kell állnia valamiféle képnek. Keresgélem a füzeteimben az elszórt vagy összefüggőnek tetsző jegyzeteimet, amelyeket a *Sinkó* címkével láttam el. Végére belátom, sehogyan sem áll össze a kép.

A határidők végét járjuk, íme, ez van, egy mozaik elemei. Ki volna megmondhatója, van-e kép mögötte...

Szabadkai életkép

Ha Sinkó Ervinre, a „honnán jött és ki maga” *perverzítésára* gondolok,¹ akkor a kezdetek sejlenek fel. Egy hangulatos kisváros a múlt század fordulójáról, amelyet sok irodalmi élményből ismerhetünk, és mindig meglepődhetünk, hogy még jó pár utca hangulata őriz valamit az elsüllyedt világból. A régi zeneiskola körüli park, a tejpiac–zsinagóga–gimnázium háromszöge, s még sok más egyéb. Egy fiatalember sietős léptekkel halad a hárs- és gesztenyefák árnyékában, valahonnan zongoragyakorlat dallamai szűrnek át a sűrű léget, mert jó meleg van, itt mindig meleg van, néha elviselhetetlenül meleg, de az

¹ Egyébként a zsidó–kommunista–jugoszláviai magyar háromságban semmi perverzét nem látok: a perverzió alapvetően szándék kérdése. Sinkó esetében a három közül csak a *kommunista* jöhet szóba mint az *identitás intencionális eleme*. A többi jön magától. Illetve fordítva. Ha ez a kettő adott, akkor a „*kommunista*” szinte magától adódik... No, mintha a logikában volna valami perverz... Helyben volnánk?

esti órák már enyhét adnak. Az *Optimisták* fiatal szerzője finom nosztalgiával emlékezik, de a lassú élet képe inkább kontrasztív háttér a sietős léptekhez. A sietség mozgató ereje egy veleszületett ösztön, mondhatni *innate imperative*, amely mindig elevenséget fog biztosítani a szerző lépteinek – és az írásainak. Hiszen fiatalon is és később is valamiféle felkiáltójel vesszőzte, egy örök feladat siettette lépteit szerte Európában...

De eszünkbe juthat Danilo Kiš ismert vonata is. Amikor az egyik fiatal és később félelmetesen tragikus hőse szintúgy egy kisvárosból indul el (s miért ne rémlene fel ugyanaz a város, Szabadka?), és amikor felszáll a vonatra, és megtörli a mozdonyfüsttel szétmázolt szemüveglencsét, biztosan érzi magában: ide többet nem fog visszatérni.

Sinkó Ervin visszatért születésének vidékére – akármekkora távolságokat, mondhatni egy *aljas logikától szétbaszott* kort is tudott maga mögött.

Az ugrás

avagy a századforduló egzisztenciális kihívása

A filozófia a gondolkodás művészete, amely a legkülönbélebb művészeti formákban csapódik le, költészetben, zenében vagy festészetben, vagy a tudományos vonulatban (ilyen értelemben csupán egy a többi mellett), a politika a cselekvés művészete lehetne. A századforduló *teljes egzisztencia*-programja az elmélet és a cselekvés egységét diktálta, amely a művészet megvalósulásának lehetőségét nyújtja – ugyanakkor egy súlyos feltételre támaszkodik. A teljes egzisztencia nem valósítható meg pusztán individuális szinten. Egy ilyen program pusztán illúzió, esztéticizmus, végeredményben az uralkodó *hamis tudat* fogságában marad – mondják a társadalomkritikusok, rendszerint a történelemfilozófia programjának totális megvalósítására hivatkozva. Ilyen értelemben a művészet és a kultúra előfeltétele – csupán a történelem legnagyobb utópiájának beteljesítése mellett lehetséges. Az elképzelés *logikája szerint* olyan egyéniségekre van szüksége a történelemnek,

akik átlátják a szellem mozgásának egészét, és képesek a vállukra venni a világ történelmének, az emberiség beteljesítésének sorsát. A történelmi utópia (ha tetszik, egy metafizikus szint) maga alá rendeli az etika (tehát a hagyományos moralitás bármilyen racionális és elfogadott) szintjét. Végeredményben tehát a Hegel és Marx (+Spencer, Sorel etc.) bűvkörében élő szociológusok és történelemfilozófusok meggyőzték a Kierkegaard, Schopenhauer és Nietzsche bűvkörében élő esztétákat is. Az *ugrás* eltörli a hagyományos morálfilozófiák érvényességét, felfüggeszti a *lelkiismeret* fogalomtárát.

A perifériák polgári aranykora

Ez a leegyszerűsítő parafrázis segíthet megérteni, miért volt az, hogy a magyar progresszió – az irodalomtól a művészetelméleteken át, a szociológiától végeredményben a filozófiáig terjedő skálán –, tehát az *optimisták* teljes köre készen állt arra, hogy egy kockázatos politikai vállalkozásba bocsátkozzon.

Ugyanakkor egy szociológiai megfontolást is érdemes figyelembe venni. Vegyük tekintetbe, bizonyára nem véletlen, hogy Közép- és Kelet-Európa, illetve természetesen a Balkán, és általában a megkésett fejlődéssel rendelkező régiók élték meg a forradalmi hullámot. A félperifériák jellemzőjeként használjuk a megkésett fejlődés fogalmát (pontosabban egy módosított változatát, amely figyelembe venné a modernitás esszencialista felfogásának bírálatát). A modernizáció felgyorsult importja egyfajta külső és belső kolonizációval párosul, amely az emancipációt összeköti a tőke mozgásával. A feltorló modernizációs elemek egyfajta kumulatív hatással gerjesztik a társadalmi feszültségeket – éppen a gazdasági élet és az általános életszínvonal emelkedése, s ami még fontosabb, az életformák robbanásszerű változása (urbanizáció, asszimiláció stb.) mellett.

A társadalmi egyenlőtlenségek feszültsége egyre komolyabb robbanással fenyegetnek. Az osztályrendszer felborulása bizonytalansággal jár, a tömegesedés és a változások nyerteseivel szembeni ellenérzés részben a modernitás elle-

ni revansizmussal társul. Viszont az új tömegmozgalmak immár a modernitás eszközeit veszik igénybe. Ilyen eszközök – elsősorban – a mobilizáció és az organizáció szerepét is betöltő ideológiák, illetve ideológiák egymással ütköző konglomerátuma.

A társadalmi feszültségek felhalmozódása ugyanakkor párhuzamosan zajlik egy új intellektuális elit kialakulásával. A „polgárosodás aranykora” iparosainak, bankárainak, ügyvédeknek stb. gyermekei, tehát a modernizációs elit második generációja hallatlan tudásszomj-jal és ambícióval lépett fel. A lehetőségek páratlan kibővülése (utazások, külföldi tanulás) a modernizációs szellemi hatások roppant intenzív elsajátítását eredményezte. A „mindent egyszerre” élményét nyújtó szintetikus feldolgozás ugyanakkor egyfajta sajátos érzékenység kialakulásával párosul. Az intellektuális elit egyszerre sajátítja el a nyugati magatartásmintákat, ugyanakkor az újonnan kialakult polgárság frissen elsajátított szerepeinek a „leleplezésével” is igyekszik a saját különállását hangsúlyozni. A kényszeres és frusztráló magatartásmodellek iránti kritikai szenzibilitás a hamis tudatformák analízisét teszi lehetővé.² Ez a társadalomkritikai terület részben egzisztenciális, részben esztétikai kihívás az új intelligencia számára.

Az író társadalom zöme gyakran (többé-kevésbé kötött foglalkozású) újságíróként igyekszik fenntartani, illetve elitként legitimálni magát – tehát a polgárság igényeihez is igazodnia kell. Az anyagiakban gyorsan, szellemiekben viszonylag lassan polgárosodó réteg azonban nem feltétlenül hajlandó elfogadni a modern kulturális és szellemi formákat. A burzsoázia az anyagi és önző világban él. A citoyen egy értékvilágban, ahol a kultúra is helyet kap. Különös, de ez az elmentmondás a félperifériákon talán kevésbé feszült formában jelenik meg, hiszen a „polgár” itt egyfajta műveltséget is feltételez. Egy magasabb szinten modernizált értelmiség, akit már az avantgárd is megérint, a diszkrepanciát saját egzisztenciális válságaként is megélheti. Ez a fajta érzékenység további fe-

² Lásd pl. Adriana Babeți: *Dandysmul. O istorie. Polirom, Iași, 2004.*

szültségeket szül az eliteken belül. A magyar dandy-hagyományon belül Ady és a magyar ugar dilemmája hozható fel az azonosulás és az idegenség kettősségének emblematikus példájaként.

A társadalomtudományok pedig általánosítva, a modernitás alapvető és feloldhatatlan ellentmondásainak részeként ábrázolják a jelenséget – Marx és Engels e tekintetben éppen olyan kiváló és szellemes előfutárok voltak.

Az inautentikus magatartásformák, gyakran ellentmondásos értékrendek kiválóan alkalmasak az irodalom számára, s ebben az angol és a francia nyelvű irodalom, például a színház, kiváló mintákat nyújtott. A XX. század számára nyújt alapakkordot Alfred Jarry emlékezetes nyitánya, könnyű fejből idézni: Szarrr.)³

A megfelelő pillanat

A forradalom az a közeg, amely által a gondolat megjelenik – és világot teremt. A forradalom par excellence egységesítő forma: a *theoria* és a *praxis* megszakadt egységét hivott utópikus elánnal restituálni. A forradalom az a pillanat, amikor a világtörténelem szellemének instrumentuma, a történelmi egzisztencia megjelenik, igazságot és igazságosságot követel. A forradalom elismerést követel a szellem emberének is, aki a felborult egyensúly, a kizökönt idő helyreállításért feláldozza egyéni sorsát.

A történelem nem csupán az életét kárpótolja, de lelkiismeretének sebeit is begyógyítja.

A társadalmi feszültségek robbanása a forradalomra – elméletileg – felkészült értelmiség számára 1918-ban a legkiválóbb pillanatot nyújtotta, hogy a *theoria* és a *praxis* egységét végre valóra válthassa – s ezzel a világot, nevezetesen a szenvedő emberiséget és az ember történelmét végérvényesen megváltsa –, s nem kevésbé, hogy véget vessen a Monarchia cukorsüveges-bábhúsáros kintornájának.

Az ember csakis úgy élhet, gondolkodhat

és nyilvánulhat meg autentikus módon, ha helyre áll a *külső* és a *belső* – a szellem és a gyakorlat – egysége (és ebbe a kanti „legalitás és moralitás egysége” vagy Hegel, és erős megszorításokkal a Nietzsche–Heidegger – illetve Heidegger Nietzsche-elemzése) éppúgy belefér, mint az éppen a keleti térfélről hódító Tolsztoj és Dosztojevszkij. És nem utolsósorban az avantgárd, gondoljunk csak a *Café Voltaire* dadaista sakkmeisterére...

Mondhatni, a XX. század első nagy forradalmi időszak a egyfajta *szinkretikus praxisfilozófia*, de mindig a szociális igazságosság jegyében fogant. A jelek szerint vajmi kevés tekintettel arra, amit Hannah Arendt a sikeres forradalmi modellnek nevez: ahol az alkotmány jelenti az új politikai világ, tehát a stabilitás garanciáját.

Hozzátehetjük, hogy az első, nagy generáció elvérzéséből (vereség, elbizonytalanodás) következően a második hullám a cinkusok győzelmét hozza. Szó sincs arról, hogy ugyanaz a forradalom jelenne meg az 1929-es válságot követően – marxi szólással élve komikus formátumban. A vadonatúj *totalitárius nihilizmus* már csupán a hitelesség kölcsönzésével, tehát csak névleg ismétli meg a XIX. század végének és XX. század elejének nemzeti vagy internacionalista szocializmusát. Valójában kíméletlenül leszámol mindazok illúziójával – és nem egy esetben az illúziók hordozójával. Pontosabban: a legcinkusabb módon tudja az utópiákat és az optimistákat is instrumentalizálni. Akik tehát viszont saját logikai konstrukcióik csapdájába estek (hiszen maguk tették eszközzé magukat egy átfigó cél és mozgalom hatalmára bízva magukat) – a menekülés halvány reményével...⁴

³ Talán az sem véletlen, hogy az 1980-as években az *Übü király* Prágában és a Katona József Színházban is fontos szerepet játszott a színházi élet átalakulásában.

⁴ A csapdába esettek kiváló egzisztenciális analízise az *Egy regény regénye* – így olvastam én.

Az utópiák utolsó éve

Fukuyama utolsó embere lett volna hivatott megpecsételni az 1989-es évet. A történelem nem állt meg, de azért érdemes volna a magyarországi kontextusban is visszatérni ehhez a sokunk számára gazdag, látszólag győzedelmes évhez – amelynek a jelentőségét húsz év után sem merjük felmérni, valódi tartalmi elemeit feldolgozni. 1989 – sajnálatos módon – nem csupán a magyar kontextusban ambivalens – erre itt kénytelen vagyok kitérni, ha a baloldal, avagy a progresszióknak nevezett radikálisan modernista hagyomány közép-európai és általános válsága a tét.

Mindössze egy személyes megjegyzést szeretnék tenni. 1989 az én generáció, illetve plusz-mínusz két generáció számára meghatározó élmény. Magyarországon Nagy Imre és társainak újratemetése a szimbolikus pillanat. A sorsdöntő esemény mellett számunkra volt még egy, bizonyára kisebb jelentőségű, de fontos pillanat. 1989. március végén emlékeztünk meg a Szegedi Tudományegyetemen Bibó István halálának tízéves évfordulójáról. Mint az esemény (egyik legfiatalabb, de mégis az) egyik szervezője, sok mindenki vel volt alkalmunk találkozni, s különös volt megélni azt a pillanatot, amikor a XX. század magyar történelmének jelentős, ugyanakkor sokféle hagyományának képviselői jelentek meg. A legkülönlegesebb Vásárhelyi Miklós volt, de természetesen ifj. Bibó István, Rácz Sándor és még sokan mások is eljöttek. Talán érdekes megemlíteni, hogy a szeánszot a Népfront egykori vezére nyitotta meg, mint aki megtörte a jeget: alig egy bő hónapja, februárban tette a sorsdöntő bejelentést a Kosuth Rádióban, a népszerű közéleti műsorban szombat délután: 1956 nem ellenforradalom, hanem népfelkelés volt.⁵ Tehát 1956 kötötte össze ezt a találkozót is, mint ahogy az egész évet a *forradalom* emléke, s ezzel a *Ká-*

⁵ A bejelentés nyilvánvaló személyes irhamentési akció volt – mint ahogyan Nagy Imre temetését is számos szónok az új vagy újszerű karrierjének legitimációja számára használta fel. Rainer M. János fölidézte, milyen kínos precizitással kellett összeállítani a felszólalók és a kihagyandók névsorát. – Az új elit a 301-es parcella körül tolongott belépőjegyet váltani. De ne legyünk igazságtalanok, bizonyára olyanok is voltak közöttük, akik egy utópia megvalósítása végett léptek – már korábban is elkötelezett módon.

dár János ellenforradalmi rendszerének bukása határozta meg. Az azóta eltelt huszonnégy évre viszont éppen mindennek a felejtése jellemző – a teljes és üres megemlékezős-dekoráció ellenére.

Vantage point

avagy a forradalmak elveszett kincse

Itt, egy parafrázis erejéig, ismét Hannah Arendtre hagyatkoznék. A *forradalom* című kötetében is a forradalmak elfelejtett kincséről beszél, ugyanakkor több helyen is arra utal, hogy 1945, avagy az európai politikai civilizáció megsemmisülésének végső dátuma éppen arra figyelmeztethet, hogy egy új időszámításra, s mint minden ilyen esetben, egyfajta *re-volúcióra*, tehát visszafordulásra volna szükség. A modernitás, különösen a francia és a kontinentális modell a nemzetállamok és az ideológiák búvőkörében élt, amely a XVIII–XIX. század liberális gazdasági modelljének megfelelt, de zsákutca a nemzetállamok után – tehát a globális tőkeozgás kora számára. A görög-római hagyományra építő amerikai modell (lásd még: Benedict Anderson) a szilárd alkotmányos pontok miatt nem csupán stabilabb, de a szociális nyomással szemben is ellenállóbb. Ebben nehéz ítélni, de figyelemre méltó a mai válság állapota szempontjából. A politika maga került válságba. A politika a nyilvánosság terére támaszkodik: ez a tér pedig elsivatagosodott. Nehéz a legitimitás számára tiszta, nem agyonszennyezett forrást találni... A politika nyelvét szintúgy a parlamenti párt rendszere és az azzal összenőtt média szarította ki.⁶

A liberalizmus és a baloldal hitelének megroppanása talán növeli a gazdasági válság okozta problémákat, illetve elzárja a lehetséges – demokratikus – megoldások elől az utat. A politikai legitimitáció nem csak a válság okozta pánik, tudniillik a nyugdíjak és az életszínvonal esése miatt kérdőjeleződik meg –

⁶ Mindezt leírólag értem, s nem én tehetek róla, hogy a kritika részben fedi a radikálisokét. A radikális erők – akár a nihilisták annak idején – most is kihasználják a demokráciák sérülékenységét és válságát. A liberálisok struccpolitikája most sem túl hatékony...

Mohácsi Balázs

IKARUSZ

a megálló, ahol le kell szállnom,
közelít, mint az utolsó számadás
magammal vagy veled, mégis mit
akarhatok, ha éjszaka van és
némaság, csak ez a busz szeli
két részre a várost, mert ez
az ikarusz hangosabb, mint a
panasz, csak ilyen hasonlatok
maradtak meg nekem, ásitok és
jelzek, ezután már lekapcsolják
a villanyt, hanyag az egész,
akár egy emlék, mikor a maradék
kétszáz forintomat is borra
költöttem, hazakísértelek,
és színt váltott a szemed.
most meg talán igaz sem
voltam akkor.

NEKEM SZÁLKÁS

ha ez most van
még nem tudok veled
mit kezdeni ha
tegnap már elfelejtettem
itt csak egy lámpa ég
egy széteső villanykapcsolóra
kötve és kulcszörgés
marad mikor elmegyek
a viharfelhőkre a fák
elsötétednek és súlyos
lesz minden levél
egy beígért beszélgetés
feszélyezett szólamai
én válaszolok
türelmetlenül vissza
nem írsz amitől
nekem szálkásabbak lesznek
a betűim és aztán nedves
lesz az utca hiába fekszem
bele a füstöt az ágyba nem
szárad föl ez az eső nem

hanem azért, mert a politikai élet nyelvezete, jelesül az ideológiák és a médiaháború zsargonja nem felel meg a reális mozgásoknak, nem sokat mond a valós érdekcsoportok és a valódi társadalmi érdekek reprezentációjáról.

Még belegondolni sem merek, de arra gondolok, hogy Lukács György hajthatatlan maradt, s végig megmaradt egy utópia elkötelezettjének – amely voltaképpen egy ellenutópia: a jelen világ fodítottja. Másképpen nem tudom magyarázni azt, hogy a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus. A sors iróniája, hogy az a provokatív kesztyűbedobás ma talán inspirálóbb, mint valaha...

Közép- és Kelet-Európában 1989 után automatikusan az *imitáció* reflexe jutott érvényre, a nyugati modellek másolása – mint a demokrácia egyetlen lehetséges képe. Az imitáció azonban a neoliberais pártok gyakorlatában éppen úgy a szimulákrumok szintjére jutott, mint a konzervatív pártok esetében. Ha 1989-ben a régi ellenzék képviselői még komolyan gondolták is a liberális értékeket, a posztkommunista pártok élen jártak a privatizációs játék stratégiáiban, és örömmel csatlakoztak a liberálisok újabb – „pragmatikusabb” – generációihoz. A régi ellenzék fokozatosan kiszorult, vagy asszimilálódott az új politikai kultúrába. A modernizációs jelszavakkal és nyugatos műveltséggel felszerelt balos hacienda-elit Nyugaton is elfogadtásra talált – s ezzel hazai legitimitációt is biztosítani tudott magának.

A nemzeti erők többnyire a világháború előtti pártok mérsékelt konzervatív erőinek jelszavait kombinálták a demokrácia-dekorációkkal. Közösen, a parlamenti – korántsem mindig nyilvános – kompromisszumokkal és látványos retorikai csatározással sikerül(t) sakkban tartani a választói réteget. Hogyan sikerült a csapdába szorítás? Hát egyszerű: a mediatizált ideológiaháború révén. Jellemző, hogy az értelmiség és a polgári rétegek mutatkoznak a legkétségesebbnek, hogy részt vegyenek a játékban.

Talán túlságosan is komolyan veszik a szerepüket. Akár cinikusak, akár csak lelkesen asszisztálnak hozzá.

A magyar progresszió halála talán tény – de ezért korántsem csupán másokat terhel a felelősség. Ez az áthárítási gesztus maga is a *morbus intellectualis* szimptomája.

A *vantage point* mára semmivé vált – ez a különös terminus arra az előnyre utalt, amelyet a demokratikus ellenzéki tapasztalat nyújthatott, nagyon hasonlatosan ahhoz, amit a francia *résistance* kapcsán Arendt leírt. Ugyanis az ellenállás, illetve az '56-os tapasztalat mutatta meg a politika valódi demokratikus arculatát. Azt, hogy ez mit jelent, most persze nem lehet kifejezni. S meglehetősen sem. Talán éppen olyan homályos fogalom, mint minden valamire való utópia.

Két választás Magyarországon

avagy kérdések és feltevések

Re: a magyar identitásformák antitetikus viszonya, amely még a XIX. század végére nyúlik vissza. Részben támaszkodni lehet Bibó elemzéseire.

Túlfeszült lényeglátók vs. hamis realizmus, illetve nyugatosok és turulosok, urbánusok és népiesek stb.

Mit jelent az, hogy A. az identitásformák antitetikus viszonya; illetve B. az identitás antitetikus szerkezete?

A. Az identitásformák antitetikus viszonya

Két identitásforma látszik ellenszegülni egymásnak egy társadalmi-politikai térben – amely kettészakítással fenyegeti a nyilvánosságot.

Noha ezt megkérdőjelezték, mégis van valami tartós feszültség, amely magyarázatot követel – és mintha ellenállna a racionális feloldásnak. Ilyen értelemben, ha ráhagyatkozunk a racionális feloldhatatlanság inherens voltára, a felelősség alól is mentesülhetünk. Pontosabban, a feloldhatatlanság a felelősség áthárítását is magával vonja. Nem lehet kívüli állni – ilyen értelemben a reflexió is veszélybe kerül. Gyakran látni ezt a külföldi barátok-

kon, akik, ahogyan megismerkednek a magyarországi viszonyokkal, igyekeznek állást foglalni az egyik vagy a másik oldalon. Sokszor saját identitásképletükre fordítva a magyarországi alternatívát választanak a bináris logikára épített (pontosabban szűkített) menüből.

Az antitetikus viszony valóban kulturális formákban, illetve a kulturális és a kommunikációs kódokban jelentkezik.

Kulturális élet, építészet, történelmi szobrászat, zene (ez ambivalens). Sajátos az állami megrendelések politikája, beleértve az állami kitüntetések, díjakat. Sajátos terep a köztereken folyó szoborharc.

Kommunikáció: a központosított média és a lojalitás összefüggése. Állam, pártok, civil szervezetek végeredményben egységes rendszere, amelynek központi elve a nyelvi kompetenciákban megjelenő lojalitás.

B. Az identitás antitetikus szerkezete

Lehetséges, hogy maga az identitás antitetikus szerkezetű?

Lehetséges-e két antitetikus identitásformából egységes kultúrát felépíteni? Esetleg lehetséges-e egy identitás belső antitetikus viszonyáról beszélni?

Mennyiben sajátos a magyar antitetikus identitás? Lehetséges-e egy olyan belsőleg mélyen tagolt, de mégis egységes közösségi identitásforma, amely a társadalmi nyelvi dinamikát is alakítja? Tehát bizonyos értékek mind a két oldalon jelen vannak, noha az egyik oldal elhatárolja magát tőle. Modellje: a vállalt formák ellentmondanak a megmutatózó formai és tartalmi elemeknek. Ilyen például a lojalitás vagy a nemzeti érzés szerepe a „bal” oldalon, és az Európa-, illetve modernizáció-viszony elfogadása a másikon. Tehát az értékhatárok egy identitásalakzaton belül sem egyértelműek.

A hamis tudat formáinak ragacsos és hisztérikus formái. Szerencse, hogy a kisebbségi létforma alapvetően ellenállást mutat, az értelmiség ellenállása kézzelfogható, de a társadalmi közeg a Magyarországról jövő nyomás

hatására bizonytalan. Ez a feszültség a parlamenti választások alkalmával sajátos aritmiát okoz a kisebbség szervezeti életében.

Tragikomikus jelenetek.

Ugyanakkor lehetetlen nem elfelejteni, hogy a magyar progresszió élén jártak azok a kisebbségi közösségek, amelyek egykor persze egy szerves egészen belül a modernitás bástyái voltak – s ezt a küldetésüket később, ha úgy tetszik, speciális érzékenységgel megerősítve gyakorolták. Nem lehet véletlen a *Híd* és a *Korunk* sorsa, mint ahogyan az sem, hogy a *Sympo* ott és úgy alakult meg, ahogyan – egy olyan szellemi formátumnak köszönhetően, amely már kigyógyult a XX. század utópizmusából. És mégis modern tudott maradni – mint tudjuk, hozzájárult egy modern kulturális közösség kialakulásához.

Újvidéki fotó

Bogdanka Poznanović idős asszony volt, amikor találkoztunk, a régi nemzedékhez tartozott. Ő volt a tulajdonosa egy nagyon hangulatos kis tetőtéri garzonnak, nem messze a lebombázott hídtól Újvidéken, ahol a földszinten lakott.

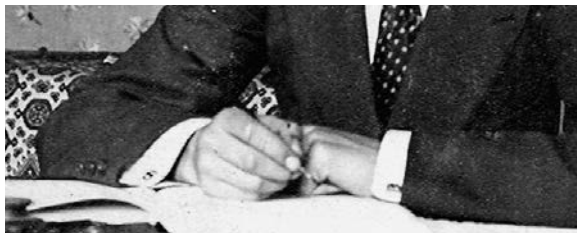
Egyszer olasz képzőművészeti folyóiratot, cikkek másolatát vittük és egy üveg Tokajit, és akkor kérdeztem, hogy ismerte-e Sinkó Ervint. Nyilvánvaló lelkesedéssel és nagy elismeréssel beszélt róla (igaz, szerbül – tehát némi tolmács-segítséggel követtem), nagyon szívesen emlegette az emlékeket, ami persze a közös emlékek hátterét adó régi kornak is szólt.

Az idős hölgy különben egyedül élt, kissé régimódú, de nagyon nyugodt és alapvetően derűs hangulatú lakásában, aránylag szerényen, de tudtam, hogy a lakás tele van titkos kincsekkel, levelekkel és kéziratokkal – voltaképpen azonban egymaga maradt, kifosztva, egy reményekben és utópiákban gazdag generáció utolsó tagjaként. A garzon a régi képzőművészeti tevékenysége terepe volt, és ki lehetett mászni a tetőre füstölni egy kicsit (ahol a barátaim kártyázással és iszogatással töltötték az örült éjszakákat, miközben bombázták a finomítót meg a hidakat...). Egy

korszak, egy város és egy világ omlott véglegesen a Dunába. Erről már sokat írtak. Magam csak annyit mondanék, hogy remélem, a város is megújul, ahogy már oly sokszor kénytelen volt megújulni. Milyen ideológiák, félelmek és remények fogják ezt az új világot építeni?

Sok mindent beszélt az idős, de mégis valami frissességet és rugalmas dinamikát sugárzó asszony, s végtére is elérékenyülve mesélte, hogy utoljára ott, Újvidéken, a régi zsinagóga-épületben találkoztak egy koncert alkalmával.

Sinkó Ervin végeredményben visszatért arra a vidékre, ahonnan származott, s nagyon is konkrét feladattal és nagyon is közel egy nyelvi és egy város közösségéhez. Nem tudom, maradt-e benne valami a régi utópiákból? Valószínűleg csak a régi, fiatalkori imperatívusz. Amihez, azt hiszem, alapvetően hű maradt. S amihez nem szükséges sem történelemfilozófia, sem a világ megváltásának valamiféle ideológiája. A személyes integritásnak és az autentikus életnek nincs elméleti receptje. Erre csak példák vannak – amelyeket érdemes emlékezetben tartani.

Postscript

Állítólag a férfiak és a nők is a nőknek szeretnek jobban blöffölni – férfiak egymás közt is szoktak persze. De most már bevallhatom: az *Optimistákkal* úgy voltam, mint a legtöbb olvasó, amit Sinkó is roppant fájlalt, megkövetem tehát őt is, az olvasót is, mert – úgy emlékszem – a kétszázadik oldalon feladtam. Az *Egy regény regénye* viszont alapélmény volt, amikor olvastam. Ha jól emlékszem, 1989-ben.

Ám a történet ezzel a harakiri-poénnal együtt sem fog összeállni. Éppen ellenkezőleg, egyre jobban fáj.

AZ EGYÜTT- MENNINEMTUDÓ

„...nem arról beszélünk, hogy mennyire kínoznak bennünket bizonyos tények, hanem hogy hogyan kell őket érteni.”

(K)Ajánlás

Ki a csuda olvas ma Sinkó Ervint? Ki akar ma Sinkóra emlékezni, írásait elemezni, ki akarja megérteni a XX. század elejének bolsevik kísérletét, a harmincas évek Szovjetunióját, a '60-as évek újbalos vergődését? Ki a csuda hajlandó ma ilyen és ehhez hasonló kérdésekre válaszolni, amikor közkeletű a kommunizmust a diktatúrával azonosítani, s az 1989 előtti rendszert történelmi zsákutcának tekinteni? Amikor Károlyi Mihály szobrát elhurcolják, Horthynak szobrot állítanak, Sinkó pedig Károlyit magasztalja, Horthyt pedig mindközönségesen hóhérnak tartja. Ki kotorász manapság a történelem szemétdombján? Alkalmasint jól tennék a hitben élők, hűségesek, gőgösek, ha egy alapot kukáznának.

*

Sinkó Ervin ott próbál megállni, ahol nem lehet. Maga is érzi ezt.¹ Vélhetőleg. Nos, ezt a „véltetőleg” kifejezést igyekszem majd magyarázni. Ehhez kevésbé poétikusan kell föltennem a kérdést: meg lehet-e állni a humanizmusban, a jó akarásában, a közösség utáni vágyban ott, ahol már az irracionalitás,

¹ „Néha reménytelenül, már megint reménytelenül úgy érzem, hogy nekem már változtathatatlan sorsom az együttmenninemtudás.” (315. o.). *Egy regény regénye*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1961/1985. Polcomon az 1985-ös újraindítás kötete áll. Minden idézet ebből a kiadásból való.

az emberellenesség, a természetellenes közösség kezdődik? Vagy éppen ellenkezőleg: a politika kérlelhetetlen ereje magával ragad, s végül minden jót átfordít a maga ellentétébe; s ha így volna, akkor mondjunk le a jóra való törekvéseinkről?

Raymond Aron gondolatmenete szerint,² alapvetően és leegyszerűsítve, kétféle politikai filozófia létezik: az optimista és a pesszimista. A pesszimista abból indul ki, hogy a hatalom közelségében az ember mindenképpen hajlamos arra, hogy elveszítse a fejét. Vagy, Lord Acton szavaival, a hatalom megront, s az abszolút hatalom abszolút megront. Éppen ezért a hatalom s a hatalmat gyakorló esendő ember hatalomgyakorlását intézményesen korlátozni kell: ez a demokrácia. A bizalmatlanság és az egyensúly politikai rendszere. Az optimista evvel szemben Rousseau nézeteihez áll közel, aki szerint az ember jónak születik, de a civilizáció, a kultúra, az intézmények rontják el. Ha tehát a soha nem tévedő általános akarat (ami nem azonos a többségi akarattal), a nép veszi kezébe a döntést, akkor esély van arra, hogy olyan rendszert hozzon létre, melynek keretei között az ember ismét visszatalálhat eredeti jóságához. Ez az optimista nézet azt föltételezi, hogy van ilyen politikai (és gazdasági) rendszer. Ez az optimizmus vezet el a forradalmakhoz és a totalitarizmushoz, amikor a nép akaratának avatott szakértői és tolmácsai kezükbe ragadják a hatalmat, hogy a jó rendszert létrehozzák.

Ez volna tehát Raymond Aron gondolatmenete. Csak emlékeztetek, Sinkó Ervinnek a proletárdiktatúráról szóló regényének *Optimisták* a címe. Az *Egy regény regényében* viszont kétszer is kikel Rousseau ellen.

Az *Egy regény regényében*, adott pillanatban, a Szovjetunióba emigrált német kommunista értelmiségiek társaságában Sinkó fölcsapja Nietzsche *Morgenröte* című aforizmagyűjteményét, s a következőket olvassa: „»Van egy

² Raymond Aron: *Introduction à la philosophie politique – Démocratie et révolution*. Édition de Fallois, 1997. 209–214. o. Megjegyzem, ez a kötet Raymond Aron 1952-ben, a közigazgatási egyetemen tartott előadásainak szövegét tartalmazza – tehát közvetlenül a korszak elemzéseként is olvasható.

fajtája a rajongó, végsőkéig menő odaadásnak egy személlyel vagy párttal szemben, mely elárulja, hogy titokban fölényben érezzük magunkat vele szemben és emiatt haragszunk magunkra. Mi mintegy önkéntesen megvakítjuk és büntetjük magunkat azért, mert túl jól látott a szemünk.« (»Akik önként vakok.«) (100. o.)

Ezt a passzust aztán föl is olvassa, s leírja a döbbenetet, mely erőt vesz rajta s az egész társaságon. Gyorsan becsukja a könyvet, s pillanatnyi hallgatás után mindenki másról kezd beszélni, elterelik a szót a fájdalmas nyilallásról. Sinkó pontosan regisztrálja az esetet, s megállapítja, hogy itt, ezekben a sorokban Nietzsche biblikus profetikussággal rátapintott valamire, amire ők, a kommunisták nem jöttek rá. Sajnos azonban Sinkó nem folytatja a nietzschei gondolatot, adós marad saját meggyőződésének, pontosabban hitének tüzetes vizsgálatával.

A szellemi, intellektuális, izlésbeli öncsonkolás nem csak visszatérés valamiféle ősi, idillikusnak képzelt primitivizmusba és kollektívizmusba (à la Rousseau), de ugyanakkor a metafizikai iszony kifejeződése is. Az iszony, *sui generis*, metafizikai vétetésű és magában foglalja a halál utáni nemléttel szembeni rettenetet, ugyanakkor a politikai cselekvésből ki kell kapcsolni, mert azt teljesen lehetetlenné teszi. Az intellektuális ember az iszonyban óhatatlanul és visszavonhatatlanul egyedül marad. A való világ nem nyújt számára sem erkölcsi, sem cselekvésbeli igazodási pontokat, amelyeket kizárólag a transzcendencia ritkás levegőjében bolyongva lehetne megtalálni. A kritikai értelmiség számára nincs hely e földtekén, ami mégsem más, mint az egyetlen valóságos léthelyzet, Dante purgatóriuma. Ismételjük meg, a jobb érthetőség kedvéért: nincs hely, csak helyzet van.

Tagadhatatlan viszont, hogy így nem lehet élni, ebben a köztes állapotban. Vagy a transzcendenciát kell a valósághoz emelni, vagy teljesen elszakadni tőle, vállalva a Poklot. Vélhetőleg mindkét irányból ugyanoda jutunk: a valóságba emelt transzcendencia vezet a messianizmusához és a Pokol vállalása az erkölcsi relativizmusához, valamiféle

forradalmi Erkölcs nevében, ami szintén transzcendens. Ez a hit.

„Túl jól látunk” – mondja Nietzsche, azaz olyasmit látunk, amit más nem, amit csak egyedül láthatunk. Ez a látás, a transzcendens valóság megpillantása, minden földi ismerettel szemben fölényessé tesz bennünket, de ugyanez a fölényérzet elszigetel, s többé nem vagyunk képesek a kommunikációra sem, s főként nem tudjuk átadni Tudásunkat. Az *Optimisták*ban Báti (Sinkó) nem is tud felelni egy munkásnak a kérdésére: „mi hasznom a diadalból, mit ér nekem egy új, a mostaninál százszor több jólétet biztosító termelési rend, ha előbb meg kell tényleg halnom érte?”³ A regényben Vértes (Lukács György) igyekszik válaszolni a kérdésre: „Igen, ameddig élni annyi, mint élni. De ahol az eszeveszett kezdődik, ahol élni azt jelenti, hogy valamiért meghalni, s valamiért meghalni azt jelenti, hogy élni, de másvalakit megölni... Nem mindenki számára ugyanaz a határ. A maga szabómunkásának például már az, ahol a saját életét kell kockáztatnia.” Majd folytatva, egy paradoxonnal fejezi be az erkölcsöt érintő, azt kikényszerítő politikára tett javaslatát (melynek erkölcsfilozófiai kifejtése a *Bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című munkában olvasható): „De éppen ennek a harcnak sikere érdekében siettetni kell egy új erkölcsi atmoszféra megszületését, mert a pusztán egyéni jólétre törekvés, mint az osztályöntudatnak sok más primitív tartalma, mely az alulról vívott osztályharc idején forradalmasító erőt jelentett, ma a korrupció forrásává, sőt ellenforradalmi hangulatokat tápláló elégedetlenségévé válhat. A kérdések, mint az, hogy mi hasznom nekem belőle, abból a szellemből fakadnak, melyben még az osztályöntudat nem ismerte fel a maga önmagán túlmenő, az emberiség nagy céljaival találkozó utópisztikus tendenciáit. A paradoxont, hogy a harc semmisíti meg a harcot, a Vörös Hadsereg a militarizmust, a terror teremti meg a világot, melyben a szeretet realitássá válhat, ezt a paradoxont minden erővel, már ma belevinni a munkásság

3 *Optimisták*, Magvető Kiadó, Budapest, 1979. 686–687. o.

öntudatába, s így egy pillanatra se hagyni, hogy a nagy célok elhomályosuljanak.”⁴ No, ez az, amit az *Optimisták*ban Báti lelkesen fogad, de nem fogad el. Sinkó aztán az *Egy regény regényében* többször, különféle formákban újra és újra fölvet, s olybá tűnik föl, mint ha az egész mű az ifjúkori, Sinkót a Tanácsköztársaságba vezető hit tesztelése volna.

Sinkó viszont ezen a ponton fölfüggeszti a filozófiai locsogást és megfogalmazza saját célkitűzését. „Minden azon múlik, hogy miként viszonylik belül a művész a közösséghez, tud-e a közösség által megszabadulni a magánytól – és persze, nem is ezen múlik minden. Azon múlik minden, hogy megszületett-e itt, vagy legalább születőben van-e már itt nem egy állami, hanem egy emberileg normatív szocialista közösség?” (428. o.) Az „emberileg normatív szocialista közösség” nem más, mint egy valódi közösség Morális Kódexe, amit a művész, az individuum, aki az egyetemes moralitásra érzékenyen figyel, folyamatosan dekódol a közösség számára alkotásaiban, s ezért elnyeri a közösségbeli tagságot, míg viszonzásul lojalitással fizet.

A morális mérce a közösség. A közösség a morál mesterségesen, azaz bürokratikusán fölépített és kikényszerített, normatív értelmezési kerete. Az individuumnak megszűnnek kötelességei – következésképpen jogai is –, amelyeket a társadalom nevében eljáró bürokratikus hatalom preskripciókkal és prosk-

ripciókkal helyettesít. A magatartás nem a megszenvedett, kikínlódott, a morális dilemmák megoldásán fáradozó, tépelődő egyén cselekvéseinek eredménye, hanem a bürokratikus hatalom által lefektetett társadalmi morális kódex, amit egyszerűen be kell tartani, noha tartalma fölöttébb bizonytalan.

Sinkó Ervin, portré

A preskripciók ugyanis önkényesek, percről percre változhatnak, egy-egy személy pillanatnyi hangulatától éppúgy függenek, ahogyan annak hatalmi pozíciójától, egyszóval személyesen a bürokratikus hatalom embe-
rének kénye-kedve szerint alakul.

Tipikus eset, ha valakit letartóztatnak, koncepciók pörbe fognak, mégis elismeri bűnös-
ségét, mert a társadalom nevében eljáró ha-

4 l. m. 692. o.

tóságoknak nyilván igazuk van, s ha szerencsétlen nem követte is el a tettet, amivel vádolják, a bűnt mégis elkövette. A kommunista erkölcs eleve kizárja, hogy nekem legyen igazam a társadalommal szemben: a jó kommunista arról ismerszik meg, hogy elhallgatja önnön lelkiismeretét és eszét, ami elvezethetne nem is annyira a politikai kritikához, mint inkább az egyéni morális fölháborodáshoz, végső soron pedig a morális lázadáshoz.

Így juttat el bennünket Sinkó a hűség fogalmának a meghatározásához, valamint a hűségnek a lojalitás fogalmától való megkülönböztetéséhez.

Tehát hűségnek nevezzük egy imaginárius, bürokratikus fölépített (konstruált) közösséghez tartozás nyíltan kifejezett tagsági igényét. E meghatározásból több dolog is következik.

Először is a „nyílt kifejezése” a tagsági igénynek azt jelenti, hogy a közösséghez való tartozás érdekében elnyomjuk az individuális önkifejezést és egyéni morális törvényalkotást (Kant és a kategorikus imperatívusz elutasítása: elutasítása annak az axiómának, miszerint „cselekedj úgy, hogy cselekedeted maximája az egyetemes törvény érvényével bírjon”, vagy Sinkó átköltésében: ne legyen bátorságod saját eszedre hallgatni). A morális instancia így kizárólag a bürokratikus meghatározott közösség.

Másodszor, a közösségi tagság iránti igényt az egyén csupán bejelenti, de a fölvételről a közösség definíciójának monopóliumával rendelkező hatóság dönt. Így történhet meg az, hogy egyik nap még hűségesként fekszünk le, másnap pedig már árulókként kelünk. Kafka Gregor Samsája módjára, egyik nap még emberek vagyunk, másik nap pedig már förtelmes, rusnya, eltaposandó bogarak, holott nem mi változtunk, csak a velünk szembeni percepció. Sinkó ezt az átalakulást egészen pontosan érzékeli egy novellatervezetében, amit az „objektív árulóról” szeretne írni, az olyan emberről, akinek „személy szerint, egész lényének semmi köze sincs ahhoz, ami csak egy pillanatban s csak egy pillanatra történt vele, ő megmaradt az, aki volt,

odaadásban, elszántságban s hitében a régi. Kötelessége volna, hogy megvallja elvtársainak, mi történt vele. Erre kísérletet is tesz, de nyomban látja: a következmény az volna, hogy kiközösítenék, s ezzel elvesztené a lehetőséget arra, hogy folytassa a harcot azokkal együtt, akikkel változatlanul egynek érzi és tudja magát.”⁵

Harmadszor föl kell figyelniük a közösség definíciójára hivatott bürokraták magatartására. Ha valakit a morális ítéletek meghozatalának kizárólagos jogával is fölruházunk, az nyilván bizonyos értelemben teremtő Istenként viselkedik, azaz gőgös (*hübrisz* a görögöknél), öntelt (*Dünkel*),⁶ magamagának teljesen elegendő (*self-sufficient*). De mint-hogy tudja magáról, hogy Isten-mivolta mulandó, s a titulus mások kénye-kedve szerint visszavonható, ezért ellentmondva pillanatnyi isteni státuszának nem vállalja a felelősséget, határozatlan és elbújik az asztal alatt, ahogy Sinkó egyik szerkesztője, Bork.⁷

5 302–303. o. Arthur Koestler viszont meg is írja, főleg azokban a részekben, amikor Rubasovot Gletkin kihallgatja.

6 147. o.: „Az uralmon lévő baromian brutálisak voltak, igenis baromian brutálisak, de nem voltak magokkal elteltek” – mondja Sinkónak Bruno Steiner, a kaptalista világ és a sztálini rendszer összehasonlításaképpen. A *Dünkel*: gőg, felsőbbrendűségi érzés, a magasabb társadalmi státusz érzékeltetése, lenézés.

7 „A jelenet, mikor a nyitott ajtón keresztül a titkárnőjével való beszélgetésemet hallva, ő, az ő igazgatói szobájában, íróasztala mögé guggolva próbált előlem elrejtőzve láthatatlanná válni – ez a feledhetetlen élmény, illetve látvány ma, három évtized távlatából, úgy rémlik fel előttem, mint valami kínos, de minden szónál beszédesebb jelkép. Kigondolni se lehetne kifejezőbb szimbólumot: a nagy vállalatnak ez az igazgatója, aki hirtelen elhatározással igyekszik összecsucorodva elbújni az ügyfele elől a tekintélyes íróasztala alatt – elbújni a cselekedet, a döntés, maga a létezés kockázata elől. Tragikus módon azonban épp ez volt a megvalósíthatatlan, a végül is megoldhatatlannak bizonyult feladat: nem lehetett lenni és levegővé válni, nem lehetett úgy igazgatónak lenni, hogy az ember mégse legyen az, tisztséget viselni és ugyanakkor még elbújni is úgy, hogy azt észre ne vegyék.

Szegény Bork elvtárs, az én kinzóm, aki kegyetlenül rajtakapva, homlokába hulló hajával, oly rákvörös arccal bújít elő! Ó, mint a többiek is, akik akkor Moszkvában sorsom intézőjének a szerepét kapták, mintha ama kierkegaard-i kiüttalan egiszteencialista dilemma társadalmi-politikai változatának csapdájában vergődtek volna: »kösd fel magad és meg fogod bánni, ne kösd fel magad és szintén meg fogod bánni; vagy felkötöd magad, vagy nem kötöd fel magad, mindenképpen meg fogod bánni.« (609–610 old.) Bork elvtársat aztán, 1938-ban, annak rendje s módja szerint kivégezték. De a „legszébb” eset, a kierkegaard-i aforizma leghátborzongatóbb igazolása mégiscsak Mathejka, az *Optimisták* első lektorának-cenzorának az esete, aki elsőként és a további történéseket is meghatározóan mondta ki Sinkó regényéről, hogy „ellenforradalmi” mű. Mathejka erdélyi ember, Romániában halálra ítélik. Tizedmagával kiviszik a mezőre és kivégzik. A sortűz után magához tér, elvonszolja magát egy parasztházig, fölépül és kiszökik a Szovjetunióba. Ott szolgálja híven a rendszert, mígnem elítélik és ezúttal sikeresen kivégzik. (171. és 611. o.) Szegény Mathejka kétszer futott neki saját kivégzésének.

Negyedszer, a közösség definíciójának le-téteményeseit fölhatalmazzuk. Erejüket tö-lünk nyerik. Hűségünk (s nem lojalitásunk) az, ami őket megingathatatlaná, döntéseiket – akár a mi közösségbeli tagságunkról – megkérdőjelezhetetlenné teszi. A hűség föl-tételezi a hitet. De ahogy maga Sinkó mondja: „Nézem, hallom és egyszerre érzem: van ebben az ártatlan hitben, épp ebben a buzgó-ságban valami veszedelmes. Ez a mámoros lelkesedés, a legtisztább szándék is veszedel-mes, hogyha vak.” (585. o.)

Ötödször: a lojalitás egy adott (tehát nem imaginárius, hanem valós) szervezetben be-töltött tagságból fakadó meghatározott (tehát előírt, nem pedig körülírt és időben nem ön-kényesen változó) kötelesség vállalása, ami nem más, mint a szervezet működési rendjé-nek betartása. Ez még akkor is igaznak tűnik, amikor a nemzetről – nacionalizmusról és patriotizmusról – van szó; olyan esetben te-hát, mely próbaköve lehet meghatározásainknak. Szögezzük le, ezúttal részletesebb kifejtés helyett, hogy a nacionalizmus köz-ponti elvárása a hűség, a lojalitás viszont pat-riotizmust táplál. Talán a legkifejezőbb példa a volt NSZK azon kísérlete a '60-as évektől kezdve, hogy a német, katasztrófákba sodró nacionalizmussal szemben kidolgozza és fönntartsa a Németországhoz kötés új viszonyát, a „Verfassungspatriotismus”-t.

Végül: a lojalitás egyéni, meg-megújuló és kötelezően újra és újra megújítandó választatás kérdése, míg a hűséget az bírálja el, akivel vagy amivel szemben azt tanúsítjuk, tehát hűségünkről egy külső instancia hoz meg-megújuló döntést. A lojalitás föltételes azonosulás, a hűség föltétlen.

Legvégül, ha kitekintünk a társadalmi be-rendekezésre, akkor körvonalazhatjuk, hogy a hűség a hierarchikusan berendezett, feudális és félf feudális társadalmak kötőanyaga, míg az önként vállalt lojalitás inkább a modern, demokratikus társadalmaké. Más és más közösség jön létre a hűség által összetar-tott és a lojalitás által egybekovácsolt társadalmak esetében.

Ezek után kimondható, hogy Sinkó a lojali-tásban, s nem a hűségben érdekelt. Kritikái

azokkal szemben fogalmazódnak meg, akik hűségesek a Szovjetunióhoz és ezért kötődésük önkéntes voltát áldozzák föl, míg konstatalja, hogy saját lojalitása ugyanahhoz a Szovjetunióhoz hogyan válik gyanússá és végső soron árulássá. Lojalitásának minden egyes keresztútjánál Sinkó fölteszi magának a kérdést, hogy evvel és evvel a rendelkezéssel egyetért-e vagy sem, ez vagy az az ese-mény, hír nem teszi-e semmissé azonosulását a meghirdetett célokkal, mert éppen el-lenkező, be nem tartásukra vonatkozó bizo-nyítékokat szolgáltatnak.

Ugyanakkor – s ez az *ugyanakkor* igen fon-tos itt – Sinkónak semmilyen „marxista ér-zé-ke” nincs, azaz még véletlenül sem jut el a társadalmelemzésig, mindvégig megmarad valamilyen elvont, ideológiai szinten, a kom-munista erkölcsi dilemmáinál. Más szóval a valamikori fiatalember, aki megtalálta a rég áhított közösséget a magyar kommün idején, most, a Szovjetunióban, erős nosztalgiával, annak a restaurálását reméli, és minduntalan kénytelen szembesülni avval, hogy ama kö-zösség már csak bürokratikus, hatalmi erővel és a hatalmat szolgálva teremődik s teremthető újjá.

Az ideológiai rögzültség azonban megsem-misíti a kommunista erkölcsi dilemmáit is. Bármikor, vagyis folyton, amikor Sinkó a Szovjetunió vagy fasizmus politikai kérdését fölteszi magának, erkölcsi tépelődése elve-szíti minden értelmét. A válasz kézenfekvő: természetesen a Szovjetuniót kell választani, jóllehet ezúttal ez egyet jelent a sztálinizmus-sal. Nem tetszik a sztálinizmus? No, de a fa-sizmus árnyékában és egy jobb jövő remé-nyében nem ez a kisebbik rossz – egy olyan helyzetben, amikor a fasizmus világméretű győzelmét egyedül a Szovjetunió akadályoz-hatja meg? Itt már nincs helye az erkölcsi nyafogásnak, az egyedüli választásra érde-mes út mégiscsak a sztálini Szovjetunió, ahol még a személyi kultusz kiépítése és a dikta-túra dühöngése is bocsánatos, legföljebb le-könyveljük, mint a kozmikus küzdelem kollaterális veszteségét. Ez a lojalis Sinkó, aki nyílt levélben szólítja föl André Gide-et, hogy vonja vissza a Szovejtunióval kapcsolatos

megjegyzéseit, minthogy azt a *Völkischer Beobachtung* a fasizmus céljaira használja ki.

Az *Egy regény regényének* olvasásakor az emberre törő tehetetlen tanácsstalanság, düh és kifejezett fizikai rosszullét – ami persze annak nyomán is kialakulhat most az emberben, hogy a '80-as évek végétől kezdődően annyi, de annyi mindent megtudhattunk végre a hajdanvolt sztálinizmusról – az 572. oldalig tart, s a lap szélére jegyezhetjük: VÉGRE!

„...mintha tükörbe néztem volna; nincs mit szemrehánynom Rolland-nak, mert az én őszinteségem sem volt teljesebb az övénél, amikor igyekeztem a Szovjetunióba vetett hitet mindennemű kétség ellenében megvédeni. Rolland levele épp azzal, hogy elárulta az öncsalás siralmas szükségességét és egyben sikertelenségét, rákényszerített, hogy megkérdjem magamat: a Szovjetunióba vetett hitért és reményért való harcnak ez a következetessége nem vált-e következetességgé a hazugságban, kitartással az állítólag köteles, üdvös hazugság mellett, és nem csak Romain Rolland-nál és nálam, hanem általában az európai kommunistáknál...?”

Hogy aztán a hatvanas évek végén megismétlődjék az öncsalásnak és hazugságnak a köre, a hit cselvetése. Mindenféle hit csapdája azonban nem csak a kommunistákra vonatkozik, ne higgyük. Nehogy azt higgyük, hogy a moralitás transzferét csak a kommunizmus, csak a kommunisták és csak a diktatórikus rendszerek ismerik. Bármilyen, a közösséget ideológiailag a társadalomszervezés középpontjába állító politika megkövetelheti.

Ahol hűséget várnak el, ott a lojalitás édeskevés. Ezt a lojális Sinkó tudja is, s noha önnön kommunizmusát nem revideálja, de beszorítja, beszűkíti egy absztrakt és univerzális humanizmusba, mégis őt magát a „kommunista közösség” (bármit jelentsen is ez!) szinte észrevétlenül kitaszítja. Az a talányos mondat, amelyet Sinkó már Párizsban, moszkvai kiutasítása után leír, valahogy „átjön” magatartásán és gyanússá teszi a hűségesek között: „A humanizmus következetes harcosa, a kommunista, nem maradhatott következetes kommunista, hogyha nem szánta el magát arra, hogy mint elkerülhetetleneket, elfogad-

ja és megvédje az önkénynek és embertelenségnek minden excesszusát.” (574. o.)

Azt jelenti ez a mondat, hogy Sinkó önmagáról mond ítéletet, azaz kizárja magát a kommunisták köréből, hiszen nem hajlandó elfogadni az emberiség ellen elkövetett bűntetteket, a sztálinizmust? Azt jelenti ez a mondat, hogy a humanizmusba vetett hite okán hajlandó elfogadni a „kilengéseket”, mert végső soron kommunista akar maradni? Azt jelenti, hogy a sztálinizmussal szemben érzett meddő fölháborodás még nem kell, hogy szükségképpen elvezessen a humanizmus föladásához?

Föloldhatatlan belső feszültségről tanúskodik e mondat, melyben vergődni lehet, de közösséget találni nem.

S a párizsi baloldali-kommunista körök lassan-lassan megvonják tőle a bizalmat éppúgy, ahogy ezt neki Malraux megjósolja. „Magát, különösen ha majd megtartja előadását a Szovjetunióról, egyszerűen sztálinistaként fogják elkönyvelni, és akkor senki másra se tud majd támaszkodni, csak a párt-ra. A párt azonban nem fog megbízni magában: Moszkvából jött vissza, mért kellett visszajönnie, jobb óvatosnak lenni vele szemben, mint hibát követni el Moszkva szemében, és így tovább, és így tovább. Ergo, a francia párt mérvadó embereire kell támaszkodnia, nélkülük minden más kétséges és ingatag alapnak fog bizonyulni.” – mondja Sinkónak Malraux (561. o.). S a francia kommunista párt emberei (kiváltképp Louis Aragon és a nagy csalódás: Romain Rolland), moszkvai utasításra, tiltólistára teszik Sinkót, akitől fenyegetőzve pro-szovjet-, pro-Sztálin-, pro-koncepciósperek-állásfoglalást követelnek, ha azt akarja, hogy valaha is a szovjet pénzen működő nyugati kommunista intellektuális iparban munkát kapjon. No, ez az, amit Sinkó már nem vállal, s ezután – s a háború után – teljesíti be önnön sorsát, amit moszkvai lakótársa, az ugyancsak kivégzett Iszaak Babel mondott volt neki, amikor Sinkó a Pravdának panaszolta el 1936-ban(!), hogy a *Moszfilm* nem akarja kifizetni az általa megírt forgatókönyvért a pénzt: „Kedves Ervin Iszidorovics, hogy az ember ezt meg tudja

írni ilyen komolyan, ilyen melegen, ilyen baromi őszinteséggel, ahhoz olyan meghatóan butának, olyan tinónak kell lenni, mint amilyen maga.” Igen, Babel ezt jól látta, de hiába árulta el Sinkót a *Moszfilm* elleni perében, mert Sinkó még ekkor sem vette észre, hogy ő túlságosan „tinó és meghatóan buta” a valóság megragadásához. Igaz, Sinkót éppen ez a naivitás az, ami meg is menti az utókor számára.

Mi marad tehát Sinkónak? Egyvalami: visszatérés a szabadkai munkásotthon immár csak a nosztalgia kódén keresztül létező közösségébe, ahol először és utoljára sikerült neki a valós közösséget, mint univerzális és létező közösséget kivetítenie, ugyanakkor annak tagjává is válnia. Itt, a szabadkai munkásotthonban, munkások és parasztok között „...én a szocializmusban megtaláltam a cél nevét, a célhoz vezető utat, s a nem vágyként, de élő valóságként az egész földet átfogó közösséget.” – írja még 1935-ben, Szovjetunióbeli utazása előtt közvetlenül, a *Szemben a bíróval* című önéletrajzi összefoglalójában.⁸ „Ők nem nevettek, ők mellém álltak, segítet-

⁸ <http://mek.oszk.hu/06000/06079/html/gmsinko0002.html>

tek, mikor a cselédlányok szakszervezetének megalakításához kezdtem – ők megértették, hogy a cselédlányok nagyobb része idővel visszamegy a falujába, és gondoskodni kell róla, hogy a batyujában kis szocializmust is vigyen haza a jobbágyi sorban tengődő analfabéta faluba. És később előadásokat tartottam a könyvekről, amiket elolvastam, és nekem, fiatal kölyöknek szabad volt felolvasnom a rossz verseimet is, mert tele voltak forradalmi lelkesedéssel, és háromszor olyan öreg emberek, mint én, öreg munkások tapsoltak nekem, és biztattak, hogy írjak. És sztrájkoknál és utcai tüntetéseknél köztük állhattam, velük énekelhettem, és velük gyűlölhettem gróf Tisza Istvánt, és velük együtt hittem, hogy a nemzetközi szociáldemokrácia le fogja rombolni az országhatárokat, a kaszárnnyákból múzeumokat és iskolákat fogunk csinálni, és hogy mi, egyedül mi, szociáldemokraták fogjuk megvalósítani a próféta legmerészebb álmait, testvérek országává tenni a világot.” Ez a közösség természetes és következetesen szembenáll az „individualizmussal”, az individualizmusra épülő kapitalizmussal: „A tömeg jelentette nekem ed-

Sinkó Ervin társaságban, Szabadka, 1960. november 24.

dig az igazságot, az individualizmus pedig a szolidaritásnak, minden közösségnek a tagadását. Az individualizmussal szemben, mely a saját én-nek végtelen értéke tudatában a többi én-ekre csak mint emberanyagra tekint, ott voltak a munkások, akik sztrájkba léptek, ha egy-egy társukat sérelem érte, és akik a választójogért való tüntetések alkalmával meztelen kézzel rontottak neki a kivont karddal hadonászó lovasrendőröknek, hogy kiszabadítsák egy-egy közrefogott társukat. Az individualizmusban megláttam az individuum értékének következetes tagadását, mert mind a tíz parancsolatnak helyét ott az az egy foglalja el: szeress engem, mint tenmagadat. A munkásmozgalomban azonban, amennyit láthattam, épp a mások én-jének, a szolidaritás és az individuum értéke megbecsülésének a szintézisét találtam.”

Igen ám, de az individualizmus-kommunitarianizmus (egyénelvűség és közösségelvűség) közötti ingadozás, rögtön Szabadka, a munkásotthon után, problematikussá válik, amit Sinkó számára látszólag Ady old meg: „Soha, soha nem állok rabnak / Őrjögő népek közepébe...” – idézi Sinkó Adyt, majd: „Ez az individualizmus az emberiséggel való heroikus szolidaritás, a hűség nevében állt külön és tartotta magasra egymaga azt a zászlót (...): az emberiség, az emberi méltóság zászlóját.”

Hát lehet valaki kommunista és hű a Szovjetunióhoz, aki Adyn nevelkedett? Valóban: Adyt egyetlenegy, a közösség imaginárius / szimbolikus és hatalmi-bürokratikus fölépítésében érdekelt politika sem kedvelheti.

Csak hogy még Sinkó is rosszul, értsd: ideológiai szemüvegen keresztül olvassa Adyt, és minduntalan visszacsúszik abba a kommunitarianizmusba, melyre oly’ nagyon vágyik, s melyben az individuum megint föloldódik, absztrakttá, cselekvésképtelenné lesz, vagyis fölszámolja önmagát: „A proletárdiktatúra is relatívvá teszi az individuum életének értékét, de megteremti, ezen az áron megteremti az individuális élet megszületésének, az ember emberré válásának lehetőségét. Szovjet-Oroszország ma a világ egyetlen állama, melyre már nem áll az, amit Marx a

bérmunkás élettelen életéről megállapít: »Seine Lebenstätigkeit ist für ihn nur ein Mittel um existieren zu können. Er arbeitet um zu leben. Er rechnet die Arbeit nicht selbst in sein Leben ein, sie ist vielmehr ein Opfer seines Lebens. Das Produkt seiner Tätigkeit ist daher auch nicht der Zweck seiner Tätigkeit... Umgekehrt. Das Leben fängt da für ihn an, wo diese Tätigkeit aufhört.«⁹

Semmit se kellett elfelejtenem abból, amit a diktatúra alatt átéltem, semmit sem kellett megtagadnom abból, amit értékének megismerni megtanultam, csak ezenkívül még azt is megtudtam, hogy ott maradt a helyem annak a forradalmi proletariátusnak oldalán, mely véres és kegyetlen harc árán, de valószínűsággá fogja tenni a humanizmus eszméit, és megszünteti a szakadékot a gondolat és a tett között.”

S ezek után jött a Szovjetunió, Sztálin és az *Egy regény regénye...* Vissza a startvonalra. A szabadkai munkásotthon könyvtárába. Vagy másképpen, sinkósan megfogalmazva: „A történelmi élet síkja mellett ekképp az egyén életének egy másik síkja is van, egy másik központtal: ez ő maga, aki a történelmi egységben és a maga külön, felolvaszthatatlan és redukálhatatlan egyéni egységébe van bezárva.

Amint ez a kettősség tudatossá válik, a kétszeresen bezárt, a kétszeresen megszabott határok törvényei alá vetett, általuk determinált emberben feltámad egy szabadság, egy imaginárius megváltás szükséglete, vágya; az öntudat az egyént diszszidenssé, és mert diszszidens, nosztalgikussá teszi. Az ősi, egységes, differenciálatlan kollektívum szelleme már nem hazája. Egy még csak ideaként, csak benne eleven emberiség szellemében keres hazát.”¹⁰

9 „Vagyis a munkás számára a legfontosabb élettevékenység csupán arra szolgál, hogy a megélhetését biztosítsa. Azért dolgozik, hogy élhessen. A munka önmagában nem élete része, inkább élete feláldozása... ezért van az, hogy tevékenysége terméke sem célja ennek a tevékenységnek... Számára az élet ott kezdődik, ahol ez a tevékenység véget ér: az asztalnál, a vendéglőben, az ágyban.”

10 „Don Quijote útjai”, in: *Don Quijote útjai*. Válogatta, az előszót írta és jegyzetekkel ellátta Bretter György. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975. 116. o.

Végül is: szubjektív befejezés

Leemeltem a polcra Sinkó Ervin *Egy regény regénye* című könyvét. Ott volt. Nem úgy olvastam újra, ahogy valamikor a nyolcvanas években olvastam volt. Nem azt a tanulságot kínálta, amit Dalos György így ír le: „akkortájt már hitelesebb forrásokból igazíthattam ki a Szovjetunióról alkotott képemet. Mindenekelőtt Sinkó Ervin grandiózus moszkvai naplójára gondolok, amelynek újvidéki magyar nyelvű kiadását akkoriban ronggyá olvastuk.”¹¹

Mai szemmel, mai érzékenységgel már nem az azóta alaposan megismert történelem, nem is a kommunista erkölcsi dilemmái izgattak (a reveláció anno Lukács György: *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* volt,¹² hanem a kommunitarizmus, közösségelvűség aktuális kérdései. Ahogy körülnézek, azt látom, hogy a „közösség” követelése mindinkább jelen van egy új, forradalom nélküli forradalmi generációnál és, erre a követelésre válaszul, jelen van nem csak a politikai propagandában, hanem nap mint nap a társadalompolitikában is, jóllehet ezúttal nem kommunista, hanem nacionalista köntösben. Jómagam már egyszer megpróbáltam szembenézni a közösség definíciójának teoretikus problémáival,¹³ de akkor nem jutottam el a politikai problémákig, megragadtam a pusztán analitikus-elméleti szinten. Azonban Sinkó nem csak a közösség politikájához visz közel, de élesen rávilágít arra is, hogy a kommunizmuson túl és innen, a kommunitarizmus élt, él és élni fog. Sinkót olvasni ma tehát éppoly tanulságos, mint a '70-es vagy a '80-as években volt.

¹¹ <http://www.koestler.hu/index.php?012031&d=1>

¹² <http://www.marxists.org/magyar/archive/lukacs/bmep.htm>. „... annak belátása, hogy a bolsevizmus győzelme esetleg nagy kulturális és civilizatorikus értékeket semmisítene meg, sohasem lehet döntő ellenérv azok szemében, akik erkölcsi vagy történetfilozófiai okokból mellette döntöttek. Sajnálattal vagy sajnálat nélkül fogják tudomásul venni ezt a tényt, de belátva elkerülhetlenségét, célkitűzésükön – teljes joggal – nem fognak semmit sem változtatni. Mert tudják, hogy ilyen horderejű világtörténelmi értékvesztés nem mehet végbe régi értékek megsemmisülése nélkül, s új értékek megteremtésére irányult akaratuk elég erőt érez magában arra, hogy az eljövendő új emberiséget bőven kárpótolja az elveszettekért.” – mondja itt Lukács, és Sinkó voltaképpen az *Egy regény regényében*, kimondatlanul bár evvel (is) vitatkozik, ahogy az *Optimistákban* Báti (Sinkó) Vértessel (Lukács).

¹³ „A közösség meghatározásának nehézségeiről”, *Regio*, 2002/4. 39–52. o.

Éppen ezért résen kell lenniük a kommunáriusoknak – bár ezt hiába is mondom, mert a kommunizmus beható ismeretek nélküli, mondhatni zsigeri elutasítása, valamint az, ha soha meg nem ismétlődő, torz kísérletnek tartjuk, eleve száműzi a normalitásból, melyben – ugyebár – mi magunk élünk.

Mégis és mindenek ellenére érdemes fölfigyelnünk arra, amit Sinkó problémamentes őszinteséggel rögzít: az önmagunk föladásától a „mindent föltétlenül helyeslésig” vezető út, bár rögzös, mégis félelmetesen könnyű lejtő. Icike-picike, észrevehetetlen hazugsággal indul, majd gyorsuló iramban jut el a lejtő aljáig, amelyet nyilván odafönről, még a lejtő tetejéről, nem látni. Ezért a visszafordulás is szinte kizárt, nincs olyan stabil pont, melyben meg lehetne kapaszkodni. Aki egyszer lecsúszott, az legföljebb csak szánalmasan mentegetheti magát, vagy, ha maradt még benne némi tisztesség, akkor beszámol bukásának élményéről, de többé nem lehet belőle „normális ember”. Sinkó az utóbbi kevesek közé tartozik. A lejtő pedig, amiről beszél, az út, ahogy a kritikus értelmiségiből önkritikus értelmiségivé válik; ahogy a forradalom, vagy általánosabban, a hit, egy általa vélelmezett, valójában erőszakkal megkonstruált köz oldalára állítja, ahonnan visszatekintve kegyetlenül bírálja önmagát, hogy végül leszámolhasson önnön énjével, egyéniségével.

Eltévedni a „célirányos hazugságok és a dialektikus látszatok labirintusában, az igazság és az illúzió félhomályos határvidékén” – ez az igazi veszély, mondja Koestler.¹⁴

1975-ben, a Téka sorozat Sinkó-kötetének összeállításakor, Bretter György a következőket írja a könyv előszavában: „Sinkó és felesége mintegy két évet tölt a Szovjetunióban. 1935. máj. 11.–1937. ápr. 14. között, ebben a történelmileg és tanulságaiban is alapvető jelentőségű időszakban naplót vezet, és a naplót bővítve alakítja ki a nemzetközi szocialista irodalom egyik legfontosabb dokumentumát. Címe – *Egy regény regénye* (Fórum, Újvidék, 1961) – jelzi, hogy az *Optimisták* nem

¹⁴ Arthur Koestler: *Sötétség délben*, Európa-Reform, Budapest, 1988. 141. o.

Sinkó Ervin

birkózott meg a körülményekkel, ahogy erre szerzője sem volt képes.

A könyv tulajdonképpen – az események érdekességén túl – egy tömeglélektani állapot leírása. Ez még nem jelentene újdonságot. Sinkó viszont a meghasadt tudat pontos kórrajzát egy társadalmi struktúrából vezeti le, és ezzel a tömeglélektan számára mindmáig kevésbé járt utat mutat be. Kettős hasadásról van szó. Az egyének külön-külön, egyedenként kapcsolódó, kölcsönös befolyás, interszjektív viszonyok nélkül vannak azonos pszichikai helyzetben, tehát nem integráló csoportpszichikum jellemzi a tömegek lelki állapotát, hanem az egyéni pszichikum integrálódik egy általános állapotban, anélkül, hogy ez az általános valamilyen új minőséget, valami mást jelentene. Mindenki más, de ez nem realizálódik a viszonyokban, s csupán az kapcsolja össze az embereket, hogy külön-külön mindenki tudathasa-

dásos. Gyökértelenség és lelkiismeret-furdalás, az integráló intézmények korlátlan tisztelete, az egyéni értékek elvesztése, sőt lebecsülése és gyűlölete jellemzi ezt az állapotot.

Az integráló mozzanat elidegenít, az egyénekből kiinduló és őket magasabb szinten összekapcsoló közösségi mozzanat helyett a közösségi szféra kisajátítását, az egyéni teljes alárendelését látjuk. Az egyéni csak bűnös formájában találkozhat a közösséggel, amely maga a jó és az abszolútum. Az egyéni tudat ezért eleve kizárja önmagát a közösségből, és a parancs végrehajtásán túl nem képes aktivitásra. Sorsa a magány és az önfelszámolás. Közben arra kényszerül, hogy nyilvánosan mint az integráló mozzanat képviselője nyilvánuljon meg, hiszen léte csak közösségi formájában igazolt. Viszonyaiban tehát a hazugság uralkodik: mindenki hazudik. És mindenkinek kétszeres büntudata van: egyéni viszonyaiban hazug és közösségi megnyilvánulásaiban is az. A büntudat és az ebből származó félelem teljesen kiszolgáltatja az egyént, aki gyakorlatilag megszűnik mint ilyen. Ha végre megbüntetik: boldog. Megszabadul a lelkiismeret-furdalástól, torz tudatának utolsó maradványától is.”¹⁵

S jóllehet az áthalláshoz erős zenei érzék kell, mégis azt mondom, „fülferradalmár, vigyázz!” Mert Sinkó magántörténete ma is tanulságos.

Az, hogy valaki, merő opportunizmusból, konstruál magának egy utópiát, még egyáltalán nem menti föl az utópizmus vádjá alól; ha valaki bebizonyítja nekünk, hogy semmiféle Utópiában nem hisz, valamilyen elképzelt valósághoz való pusztán alkalmazkodást viszont rendeltetésének képzel, attól még nem lesz realista és kritikus mindenféle mesianizmussal szemben.

Gyakran már-már kínos és szánalmas, ahogyan Sinkó emberfeletti erőfeszítéssel szilárdítja meg a dilemmát, hogy aztán végleg ne tudjon kitörni belőle. A 315. oldalon Kantot olvas, aki a Fölvilágosodást az ember fölnőtté válásának pillanataként határozza meg, és a fölvilágosodott ember jelszavaként azt a

15 l. m. 16–17. o.

bátorságot ajánlja, mellyel az saját értelmét használja a dolgok megítélésében csakúgy, mint az erkölcsi normák megteremtésében. Sinkó Kantot olvassa, majd azon sopánkodik, hogy nem tudja magát átadni a „kollektív bölcsességnek”, nem bízza ítéleteit a kollektivitást megszervezni, céljait kijelölni képes, a jövőt kizárólag kezében tartó Pártra. Mert Kantot sem tudja elfogadni, bár minden intellektuális idegszálával szeretné. Az individuuum és kollektívum határán dialektikusan toporog. Ha bírálná a szovjet diktatúrát, már átsiklana az individuuum területére, ezért amikor késztetést érez a bírálatra, azonnal a kollektívum, a humánus egyetemes győzelme távoli reményének perspektívájából lemond a bírálatról, legfőljebb esztétikai nemtetszését fejezi ki a szovjet „alkotások” láttán, s ez újra egészen közel sodorja az intellektuális bírálatához, Kanthoz, Fausthoz, Hamlethez, a tépelődő emberhez, akinek persze nincs helye a közösségben... s.í.t.¹⁶ Minden kétséget kizáróan kétségek között vergődő ember, aki így sem a morálisan fennkölt (gyakran mártíromsággal végződő) egyéni cselekvésre, sem a kommunista ideálok aláztatos, politikai szolgálatára nem képes (ami a '35-ös, '36-os Szovjetunióban szintén gyakran vált mártíromsággá, ezúttal azonban nélkülözve a hősiesség morálisát minden pátoszáat, tehát egyszerűen olyan mártíromság, ami „politikai balesetnek” minősül).

Sinkó mártíromsága magántermészetű, ami nyilván ellentmond bármiféle mártíromságnak. Lehet idegesítő – az intellektuális nyafkaság és politikai vakság kétségkívül az –, alkalmasint azonban tanulságos.

Utólag maga Sinkó is levonja a következtetéseket, egy a Dosztojevszkij Ivan Karama-

16 „A mai Szovjetunióknak is megvan egy sajátosága, az adott helyzet által rákényszerített koncepciója arról, hogy milyen szellemnek kell áthatnia a szovjet embert, és pedig szintén teljesen. Ami ebben a koncepcióban a legfontosabb, aminek itt minden más alárendelnek s aminek megvalósításához minden más csak propagandisztikus eszköz, azt hosszas fejtörés után röviden így definiáltam a magam használatára: a Szovjetunióban olyan embert akarnak formálni, aki egész szellemi struktúrájában a hamleti vagy fausti típus teljes negációja. Egy embert, akinek ne legyenek olyan kérdései és kétségei, amelyekre már előzőleg nem állnának készen a feltétlenül elfogadható, kétséget kizáró autoritativ válaszok. A szovjet ideál olyan ember, aki maximális szorgalommal sajátítja el az autoritativ és minden további kérdést már csirájában feleslegessé tevő, kidolgozott feleletek sorát.” (235. o.)

zovja által elmesélt Nagy Inkvizítor-történethez hasonló hangnemben, gyónásnak nevezve vallomását, amit utólag szerkeszt be az *Egy regény regényébe*.¹⁷

Azonban válaszolnom illik az *EX Symposium* kérdésére is, jelesül, hogy van-e hiteles baloldaliság a kommunizmus bukása után? Nos, a kérdésre nem tudok felelni. Csak annyit mondhatok, hogy keresse meg ki-ki a maga szabadkai munkásotthonát, üljön be annak képzeletbeli könyvtárába és olvasson Marxot, több Sinkót, s tartsa magát távol a politikától, főképp pedig ne akarjon hatalmat. Legyen jelszava a „Semmi hatalmat senkinek!”. Az egyetlen autentikus baloldali, optimista politikafilozófia az anarchizmushoz kell, hogy elvezessen... (Két autentikus baloldali embert ismerek ma Magyarországon: Tamás Gáspár Miklóst és Krasztev Pétert. Baloldalinak tartom még esetleg az ATTAC-ot, bár honlapjukon az utolsó hír 2011 novemberéből származik...) Mert, ahogy Wittgenstein mondta: „Amit mutatni lehet, azt nem lehet mondani.” Közösség van, de nem létezik; s ha meg is lehet alkotni annak Nagy Narratíváját, Isten ments', hogy azt megpróbáljuk „átültetni a valóságba”.¹⁸

17 Itt Sinkó párhuzamot lát a vallásos hit nevében gyakorolt elnyomás, a faszizmus és a sztálinizmus rendszere között. (Lásd a 14. jegyzetet.) Ezt a részt azonban Sinkó már csak utólag, vélhetőleg 1954-ben, Sztálin halála után fűzi a könyvbe, ahogy erre Bosnyák István fölhívja a figyelmet az *Egy regény regénye* „Jegyzetek a kiadáshoz” című kommentárjában (621. o.)

18 Összefoglalóan és a közpolitikaira lefordítva társadalompolitikának lehetne nevezni ezt az „átültetést”. Az *Egy regény regénye* bővelkedik a sztálini társadalompolitikát bemutató tényismertetésben: az abortusz büntetési nyilvánításáról, a kiskorúak halálbüntetéséről, a válás szigorításáról stb. bőven beszámol Sinkó. A csodálatos csak az, hogy a '60-as években egy angol konzervatív lord, Patrick Devlin, amikor a jogi moralizmusról, az „erkölcsök kikényszerítéséről” beszél, megdicséri ezt a társadalompolitikát, a Szovjetunió Legfelső Tanácsának egy 1947-es rendeletét, és azt vizionálja, hogy a társadalmat összetartó Morális Kódexet így kellene máshol is védelmezni. (Lásd *The Enforcement of Morals*, Oxford University Press, London–Oxford–New York, 1965.)

SINKÓ ERVIN ÉS ISZAAK BABEL: MOSZKVA, 1935–1937

– Olvasóesszé

Moszkvában a Miusszkaja ploscsagytól az Idegennyelvű Könyvtárba leggyorsabban metróval lehet eljutni: a Novoszlobodszkaja állomástól a Kurszkij vokzal a *kolcevaja linyiján* mindössze három megálló, s ha a metróból kiszállva sikerül a megfelelő feljáraton érkezni a felszínre, akkor a Szadovojét keresztezve az ember szinte rögtön a kanyargós Voroncovo Poljéra kerül, amelyről a második sarkon balra lefordulva egy meredek kis utca nyílik. Az utca aljánál egy gyaloghídon keresztül át lehet kelni a betonmederben csordogáló Jauza folyón, s innen már csak néhány lépés a Nyikolajamszkaja ulica végén, egy sztálini *viszótkával* szemben álló Rudomino Idegennyelvű Könyvtár. Életemben eddig körülbelül tizenöt-hússzor tettem meg ezt az utat, szigorúan mindig csak ebben az irányban, mert visszafelé, valamilyen rejtélyes oknál fogva, rövidebbnek tűnik, ha a Taganszkaja metróállomás felé indul az ember, s onnan egy megállóval többet utazva tér vissza a Novoszlobodszkájára.

Mindenesetre akárhányszor jártam is erre, az utolsó alkalmat az előző tizenvalahánytól megkülönbözteti, hogy ekkor már tudtam: az a meredek kis utca, amelyik a Voroncovo Poljéről leereszkedik a Jauza folyóhoz, a Bolsoj Nyikolovorobinszkij pereulok névre hallgat, s itt lakott Sinkó Ervin a feleségével 1935–37-ben, a – tervek szerint csak ideiglenesen – Bécsbe távozó Bruno Steiner „két igen szép tágas szobából álló, jól felszerelt konyhával, fürdőszobával és cselédszobával is ellátott, kis kertre néző földszintes lakásában. Ezt a lakást ő a Moszkvában töltött hosszú évek alatt darabonként vásárolt értékes bútorokkal rendezte be. Íróasztaltól kezdve, amiben már régen volt részem, minden van itt, ebben a nemcsak moszkvai mértékkel mérve úri otthonban.”¹ Sinkóék tehát, miután először a VOKSZ (a Szovjetunió külföldi kulturális kapcsolatokért felelős szervezete) vendégei voltak, majd a Trubnaja ulicán egy poloskákkel teli lakást béreltek, végül ebbe az utcába, egy bécsi mérnök „nemcsak moszkvai mértékkel” mérve kényelmes lakásába kerültek, épp megfelelő körülmények közé az *Optimisták* kéziratán a kiadó által megkövetelt rövidítések megejtéséhez.

De Steiner házában nemcsak Sinkóék laktak, hanem fölöttük az emeleten Iszaak Babel és barátnője – majd (harmadik?) felesége –, Antonyina Pirozskova is. Babelt Steiner hívta meg magához még a húszas évek végén, „mert félt, hogy a lakást, amelyikben hat szoba volt, elveszik tőle”². 1934-ben pedig beköltözött hozzá új barátnője is: „Miután néhány hónapig külön éltünk Babellel, Steiner maga ajánlotta fel, hogy menjek át a *Nyikolovorobinszkijbe*, és két fenti szobája közül egyet átengedett nekem, mert úgy gondolta, hogy az számomra kényelmesebb lesz, mint Babel második szobája.”³ Két évvel később Steinert Sinkóék váltják: „Az 1936-os év elején Steiner elutazott ügyeket intézni Bécsbe, és amíg távol lesz, felajánlotta magyar barátainak, a Sinkó házaspárnak, akiknek égető

¹ Sinkó Ervin: *Egy regény regénye*, Budapest–Újvidék, Magvető–Forum, 1988. 369. o.

² Antonyina Pirozskova: *Voszpominanyija (részletek)*, *Oktyabr*, 2011/9. 50. o.

³ I. m. 77. o.

szükségük volt lakásra, hogy költözzenek az ő lakásába. Egyeztetett erről Babellel, és eldöntötték, hogy kölcsönkapják a földszinti dolgozószobát.”⁴

Az *Egy regény regényében* – nem az egykori napló szövegében, hanem a regény kedvéért írt visszaemlékezésésként – a következőt olvassom: „Babel elfogadta Steiner ajánlatát, hogy távollétében mivelünk folytassa tovább eddigi közös háztartásukat, és minden jel arra vallott, hogy a nagy szerencsét, amit a nagyon kényelmes és szép lakás jelent, a komfort, amilyenben egész eddigi vándoréletünkben most volt először részünk, még nagyobb szerencse készül betetőzni: Babelnek, a néha elbájolóan kedves és igazán meleg, szellemes és mély embernek a rokonszenve, mely ugyan nem oly romantikus hirtelenséggel támadt, mint Steiner és köztünk, de menél jobban megismertük egymást, idővel ez a rokonszenv mindig több bizalommal párosulva barátsággá mélyült.”⁵

Sinkó, miután részletesen leírja éjszakai megismerkedésüket, Babelt úgy jellemzi, mint az anekdoták és tréfás történetek szerelmest, akinél ugyanakkor „az ő kis történetei nem válnak öncéllá, hanem különös élességgel világítják meg az általános témát.”⁶ Babelnek az életben is anekdotákra kihegyezett gondolkodásmódját Pirozskova visszaemlékezéseinek Sinkóékról szóló része is bizonyítja, ez a néhány oldal ugyanis egyáltalán nem a moszkvai együttélésről szól, hanem elsősorban Sinkó és Rothbart Irma (a naplóban Mici, a regényben rövidítve M.) kalandos házasságáról: „Babel valahonnan ismerte házasságuk történetét és elmesélte nekem. Az első világháború alatt Ervin és Irma illegális forradalmárok voltak Magyarországon, s fontolgatták egy folyóirat kiadását a zimmerwaldi szociáldemokrata összefogás szellemében. Ehhez ki kellett érdemelnük Irma hozományát, aki gazdag szülők gyermeke volt. Irma apja azonban nem akarta egy olyan szegény diákhhoz adni a lányát, amilyen Ervin volt. Ekkor a szervezet egyik

tagja, a mérnök Hevesi Gyula elvállalta, hogy eljuttassa a vőlegény szerepét. Ebben az időben ő már Magyarország-szerte híres feltaláló volt, tudományos kutatólaboratórium vezetője egy nagy villanyégőgyárnál. Az álvőlegény Hevesi Gyulát bemutatták a menyasszony apjának, és ő minden fenntartás nélkül jóváhagyta egy ilyen érdemes ember vőlegényjelöltségét.

Hamar eljártak az esküvőt, és a fiatalok esküvő utáni utazgatásra indultak; Budapest után a legközelebbi állomáson a »hamis vőlegény« leszállt a vonatról, Sinkó Ervin pedig elfoglalta helyét a fülkében.”⁷ Sinkó és Babel barátságát alapvetően ezek az éjszaka a konyhában folytatott nevetgélős, anekdotázós, személyes hangú beszélgetések alapozták meg, „melyek intim jellegéhez és hangulatához alighanem hozzájárult az is, hogy Minna miatt, aki a konyha mellett aludt, tompítanunk kellett a hangunkat”.⁸ Az együttélés során Babel több módon is próbál segíteni Sinkóéknak, pénzt ad kölcsön, amikor ők épp kifogynak belőle, s munkát is igyekszik szerezni a különböző kiadóknál továbbra sem sok sikerrel kilincselő Sinkónak. De a *Regény* elbeszélője már az első ilyen éjjeli beszélgetés leírása után érzékelteti, hogy ennek a barátságnak nem lesz jó vége. „Minden arra vall, hogy ez az éjjel egy lehetséges barátságnak a kezdete”,⁹ olvassuk megismerkedésük története után a sejtelmes zárlatot. S valóban: Sinkó az összes többi „fontos emberéről” – Károlyi Mihály, Romain Rolland, Kun Béla, Steiner Bruno, Adolf Kurella – pozitív (időnként heroikus) képet rajzol, Babel portréját viszont „a nagyság és a gyávaság színeiben”¹⁰ festette meg, ahol is nagyságon az írói, és kevésbé az emberi nagyság értendő.

Mikor Sinkó az igazság bajnokaként – vagy már az *Egy regény regénye* nézőpontjából: „egy személyben Michael Kolhaasként és Don Quijoteként”¹¹ – ír a *Pravdának*, hogy „leplelje” a *Moszfilm* kaotikus és irracionális (valójában: a felsőbb vezetésnek teljességgel ki-

4 l. m. 108. o.

5 Sinkó Ervin: *Egy regény regénye*, 370. o.

6 l. m. 372. o.

7 Antonijina Pirozskova: *Vospominanyija, Oktyabr*, 2011/9. 108. o.

8 Sinkó Ervin: *Egy regény regénye*, 371. o.

9 l. m. 372. o.

10 Bori Imre: *Sinkó Ervin*, Újvidék, Forum, 1981. 257. o.

11 Sinkó Ervin: *Egy regény regénye*, 508. o.

szolgáltatót, mindig a felettesek vélt politikai állásfoglalásaihoz igazodó) működését, ahol megrendeltek tőle egy forgatókönyvet, majd mikor elkészült, váratlanul visszadobták és a honoráriumának csak a felét fizették ki, Babel épp Odesszában tartózkodik. Miután visszatér Moszkvába és megtudja, hogy Sinkó a *Pravdának* elküldött írásban őt személyesen is említette, Babel „hirtelen más lett, szemem láttára vált más emberré, mint volt azelőtt. Kopasz fejéhez kapott, újra megkérdezte, hogy mit írtam ő róla, elkérte a levél másolatát, és amikor odanyújtottam neki, hevesen szinte kikapta a kezemből, nyomban olvasni kezdte, majd levette a pápaszemét, és úgy meredt maga elé, mintha valami szörnyű, egyelőre még felfoghatatlan eseményről szerzett volna tudomást.”¹² Mikor Sinkóék kettesben maradnak, M. vonja le a tanulságot: „Ahogy az ember öregszik, mind jobban megérti, hogy azoknak az úgynevezett elcsépelet fogalmaknak mi a valóságos jelentősége. Ilyen elcsépelet fogalom a jellemes ember fogalma is. Ez a jó Iszaak Emmanuilovics... a baj csak az, hogy itt ő nem kivétel. Mondd, van-e itt valamennyi elvtársunk között csak egy is, akiről biztonsággal mernéd állítani, hogy adott esetben az óvatossága vagy félelme nem lesz erősebb, mint az, amit közönségesen jellemnek hívnak, és ami a közönséges emberi viszonyokban az egyének közt mégis a legfontosabb, a szocialista társadalomban éppúgy, mint akármilyen börtönben is?”¹³ S Babel ezzel a viselkedésével éppen hogy nem a „fontos emberek” sorába, hanem abba az általános képbe illeszkedik bele, amely az *Egy regény regénye* során fokozatosan rajzolódik ki a korabeli Szovjetunióról az érkezésekor lelkes, később skeptikus, végül kiábrándult és lelkében meghasonlott Sinkó és felesége számára.

Az 1935. május 12-én Párizsból – az induláskor *Vityebszk*, az érkezéskor már *Csapajev* névre hallgató gőzhajó fedélzetén – a Szovjetunióba érkező Sinkóék a sztálini diktatúra kibontakozását élik át Moszkvában, épp az

12 l. m. 518. o.

13 l. m. 520. o. (A feleség szavai ugyan naplóbejegyzésként jelennek meg a könyvben, de valójában ez nem a moszkvai jegyzetektől vett idézet, hanem a regény kedvéért naplóformában rekonstruált rész.)

úgynevezett *bolsoj terrort* megelőző és „előkészítő” időszakot. A *Pravdában* perekről és kivégzésekről olvasnak, ismerőseik körében a letartóztatástól való állandó, paranoid félelmet tapasztalják. Még a legszűkebb társaságban sem beszél senki nyíltan, mindenki attól tart, hogy lehallgatják. Az országban a kollektív forradalmi útkeresést végleg felváltja a koncepciók perék világa, s progresszió helyett már a konzervativizmus jellemző úgy a kultúra, mint a társadalompolitika területén (Sosztakovics zenéje és az abortusz egyaránt Sinkó moszkvai tartózkodása alatt válik tiltottá). A Franciaországból érkező Sinkót mindez készületlenül éri – amikor barátai nem hajlandóak elítélőleg nyilatkozni a szoc-reál művészet egyeduralmáról vagy a Sztálint övező személyi kultuszról, ebben először a félelmet nem, csak a naiv, elvakult kommunista lelkesedést látja. Az *Optimisták* kéziratával való sehova sem vezető rohangelés, a *Pravda* vérlázítóan ostoba, egysíkú és hazug cikkei és a körülötte lévő emberek viselkedése fokozatosan ébreszti rá, hogy a sztálini Szovjetunió nem az a szocialista állam, ami a nyugaton élő baloldaliak (Romain Rolland, André Malraux, Henri Barbusse, André Gide vagy akár Károlyi Mihály) szeme előtt lebeg. A letartóztatások, a „trockisták” (Kamenyev és Zinovjev, utána Radek, Pjatakov és társaik, végül, már Sinkóék távozása után, Buharin) perei ezt végül teljesen kétségtelessé teszik. Ugyanakkor az, hogy épp ebben az időben a nemzetközi politikai színtéren is a lehető legrosszabb irányba indulnak el a dolgok (kialakul a Berlin–Róma-tengely, készülődik az Anschluss, kitör a spanyol polgárháború), Sinkót ideológiailag sarokba szorítja: „Noha magamban, belül nem tudtam mindennek helyeselni, minden kritikát s még inkább valamiféle aktív ellenállás kísérletét is bűnnek tartottam. André Gide példája azt bizonyította, hogy az akkori világban az embernek a Szovjetunióval szemben nem szabad másképp állást foglalnia, mint feltétlen helyesléssel állni ki melléje. Mikor Gide a proletárforradalom humanista eszményeit akarta megvédeni a Szovjetunió ellenében, nem vált-e akarata ellenére is az embertelen sötétség leg-

Sinkó Ervin és Iszaak Babel egykori lakóházának helye

sötétebb hatalmainak ünnepelt hőségé? Nem közölte-e Gide könyvét, a *Retour de l'URSS*-t részletekben és a maga egészében a világ minden reakciós és fasiszta újságja a *Völkische Beobachter*rel az élén? És az adott történelmi konstelláció következtében s függetlenül saját szubjektív szándékaiktól, nem kerültek-e végül is hasonlóképpen tragikus helyzetbe azok, akik a hódító faszizmus új világháborújának előestéjén ellenzékként igyekeztek szervezkedni magában a Szovjetunióban?"¹⁴

Sinkó végül polgári pert indít a *Moszfilm* ellen, amely nem tett eleget szerződésben vállalt kötelezettségeinek, s Babelt hívja meg koronatanúnak, aki a Sinkó által írt forgatókönyv végső formájának kialakításában maga is részt vett, s az azóta eltávolított munkatárs, Szokolevszkaja kérésére véleményezte az elkészült „scenáriót”. Ezen a tárgyaláson Babel, aki előzetesen teljes nyíltságot és őszinteséget ígért, végül mindent letagad: „Segített-e ön a tanácsaival a szerzőnek, amíg az a scenárión dolgozott?” „Nem.” „Amikor a scenárió elkészült, jóváhagyta-e ön?” „Én nem.” „Tud-e itt nekünk véleményt mondani a scenárió minőségéről?” „Nem tudok véleményt mondani róla, mert nem ismerem. A *Moszfilm* szakembereinek a véleményében

azonban megbízom.”¹⁵ Sinkóék ezek után végleg felmondják a barátságot Babellel: a tárgyalás még megdöbbenőbb formában mutatta meg számukra azt, amit Babel első reakciója Sinkó cikkére már önmagában is világossá tett. Az *Egy regény regénye* szerint a magyarázatot Sinkó annak idején Babelnek a *Moszfilm*től való anyagi függésében kereste, Babel ugyanis filmforgatókönyvekkel keresett pénzt, Pirozskova ráadásul épp terhes volt stb. A regény írásakor azonban már nem így gondolja: „Ma azonban igen valószínűnek tartom, hogy nem a kenyerét, hanem a fejét féltette. S hogy megmentse, meg akart tagadni nemcsak minden velem végzett közös munkát, hanem – talán elsősorban – minden közösséget Szokolevszkajával.”¹⁶ Így attól függetlenül, hogy a Sinkó regényében sugallt erkölcsi világbép szerint a Babel által mutatott természetes gyávaság és óvatosság legfeljebb elnézhető, de semmiképp sem megengedhető, a fölötte mondott morális ítélet helyére húsz év távlatából mégis a Szovjetunió egészének bírálata kerül. Babel a regényben nem önmagáért fontos, hanem a „sztálinizmus emberi viselkedésformákra gyakorolt hatásának kritikája”¹⁷ szempontjából.

15 l. m. 531–532. o.

16 l. m. 534. o.

17 Bori Imre: *Sinkó Ervin*, 255. o.

14 l. m. 538. o.

S 1954-ben, a regény írásakor Sinkó, úgy tűnik, már azt is tudja, hogy Babelt néhány évvel moszkvai látogatásuk után letartóztatták és kivégezték: végtelenségig vitt óvatossága sem tudta megmenteni.

Az *Egy regény regényében* olvasom Pirozskováról: Babel „sem volt egyedül, vele s nála élt a vagy húsz évvel fiatalabb barátnője, a csinos és karcsú, szőke Antonyina Nyikolajevna, aki valahonnan az isten háta mögül, Szibériából került Moszkvába, szakmája szerint mérnök volt, és még nem láttam, hogy valaki hasonló intenzitással élvezze a szerencsét, amit neki a szabónőjénél való gyakori látogatások és az új toalették jelentettek.”¹⁸ Antonyina Pirozskova, aki az új toalették iránti vonzalmáról a *Visszaemlékezések* eddig megjelent részében nem ejt szót, a harmincas évek elején ismerkedett meg Babellal. Babel első felesége és lánya ekkor már hosszabb ideje Párizsban élt, második felesége (talán csak barátnője?) pedig, mialatt ő az első feleségénél és a lányuknál Párizsban volt, közös gyerekükkel (leendő Mihail Ivanovval) együtt elhagyta és feleségül ment Vszevolod Ivanovhoz.

Pirozskova a *Visszaemlékezésekben*¹⁹ nem törekszik általánosításra, sem valamilyen korkép megrajzolására, láthatólag a vele és a férjével történeteket akarja rögzíteni, úgy, ahogy azokra évtizedek távlatából emlékszik. Ked-

vesek neki a Babellal, illetve kettőjük viszonyával kapcsolatos emlékei, s a politikai fejleményekkel csak annyiban foglalkozik, amennyiben személyes életükbe is beszűrődnek. Ez azonban egyre gyakrabban következik be, s míg a harmincas évek elejéről szólva ilyen megjegyzésekkel is találkozhatunk: „Akkoriban tisztább erkölcsi légkörben éltünk, mint most”,²⁰ „Ennyire tudtak barátkozni ezekben az időkben!”,²¹ hamarosan saját szemével látja a vonatból az ukrajnai éhínséget, s később azt, ahogy Babel számos közeli ismerősét letartóztatják, mások pedig öngyilkosok lesznek a letartóztatástól való félelmükben. Ebben a légkörben még az is felmerül benne, hogy Babelnek másik lakásba kell költöznie, mert külföldivel egy lakásban élni veszélyes lehet.²²

S ezért Pirozskova élete Babellal, ahogy ő utólag megrajzolja, egészen más módon nyomasztó, mint az ebbe a világba hirtelen és viszonylag rövid időre belecsöppenő Sinkóék moszkvai élményei. Sinkó utazásának – az *Optimisták* kiadása mellett – másodlagos célja, mely a *Regényben* aztán elsődlegessé válik, épp a Szovjetunió életének és működésének megismerése. Babel és Pirozskova ezzel szemben mintha nem akarnának az országról újat megtudni vagy bármit is a kelleténél mélyebben megérteni. Amit látnak és tudnak, persze bőven elég. S bár Babel irodalmi munkássága már a kezdetekkor sem aratott különösebb sikert a pártvezetésnél – a *Lovashadsereg* lapjain Bugyonnij első lovashadserege nem épp az erkölcsileg kikezdehetetlen igazságosztó szerepében jelenik meg –, Gorkij halálával (1936. június 18.) pedig az egyetlen biztos pozícióban lévő pártfogója tűnik el, meg sem fordul a fejükben, hogy elhagyják a Szovjetuniót. Babel, aki többször és hosszabb ideig volt Franciaországban, s a családjá is ott él, a letartóztatás árnyékában nem foglalkozik a meneküléssel, nem akar elmenni. Azt hangoztatja, hogy írni szeretne: „Gorkij halála után Babel egyszer azt mondta: »Most már nem hagynak majd élni.« Ké-

18 Sinkó Ervin: *Egy regény regénye*, 370. o.

19 Pirozskova Babel 1939. május 15-ei letartóztatása után egyedül marad két éves lányukkal, s tovább dolgozik a moszkvai metróprojekten, ahol a tervezési munkákban jelentős részt vállal (ő tervezett többet az első metróállomások közül, pl. a Kijevszkaját, a Paveleckaját, a Majakovszkaját). Férje letartóztatása után meglepő módon semmilyen atrocitás nem éri, még évtizedekig él a Steiner, illetve Babel után rámaradt lakásban (persze a lakótársak beköltöztetését nem kerülheti el), s a metrótervezésen is tovább dolgozik. Férje sorsáról ugyanakkor semmilyen hiteles tájékoztatást nem kap, még az ötvenes évek elején is reménykedik benne, hogy Babel él és valamelyik lágerben van, s ezt a reményét 1952-ben még rejtélyes ismeretlenektől származó híradások is táplálják. Csak az 1954-es rehabilitáció során tudja meg hivatalosan, hogy férje már a negyvenes évek elején, a börtönben meghalt (azt pedig, hogy konkrétan 1940-ben kivégezték, még ennél is később). 1965-től Babel műveinek oroszországi kiadásán dolgozik, 1996-ban pedig kivándorol az Egyesült Államokba, ahol 2010-ig, százegy éves koráig él. *Visszaemlékezéseinek* teljes kiadása még csak folyamatban van, részletek viszont már megjelentek belőle, először 1989-ben a *Voszpominanyija o Babele* kötetben (*Együtt töltött évek, 1932–1939*), majd 2001-ben egy Babel-összkiadás részeként (*Hét év Iszaak Babellel* címen), végül tavaly az *Oktyabr* folyóiratban (2011/9., 2011/12.).

20 Antonyina Pirozskova: *Voszpominanyija, Oktyabr*, 2011/9. 48. o.
21 l. m. 52. o.
22 l. m. 72. o.

sőbb pedig gyakran mondogatta: »A letartóztatástól nem félek, csak hagyjanak dolgozni.«²³ Számukra a Szovjetunióban élni természetes és magától értetődő, még akkor is, amikor „minden éjszaka barátainkat és ismerőseinket tartóztatták le”.²⁴

Babel és felesége arról beszélgetnek, hogyan lehetséges, hogy a perek áldozatai mind beismerő vallomást tesznek, képtelenségeket vállalnak magukra. „Azt kérdeztem:” „A perekben miért ismernek be mindent és miért szégyenítik meg magukat? Hiszen korábban semmi ehhez hasonló nem fordult elő. Ha ezek politikai ellenállók, akkor miért nem arra használják a bírósági emelvényt, hogy kinyilvánítsák saját nézeteiket és elveiket, beszéljenek ezekről az egész világ előtt?” „Ezt én magam sem értem – felelte ő. – Ezek mind okos, bátor emberek. Viselkedésük oka talán a párthű nevelés, a párt *egészenek* megmentésére irányuló szándék?”²⁵ SPirozskova, mint részben Sinkó is, utólag látja csak, mennyire naivak voltak: „A helyzet az, hogy azokban az években közülünk senkinek nem jutott az eszébe, hogy a szovjet börtönökben előfordulhatnak kínzások. A cári börtönökben – ott igen, ez lehetséges volt, de hogy a szovjet börtönben?! Nem, ez elgondolhatatlan volt. Ilyen hipnózisban éltek közülünk még azok is, akik semmiben nem bíztak és sok mindennel nem értettek egyet.” Azt, hogy a vádak nem lehetnek igazak, biztosan tudták – mikor Jakov Livsicut, aki Babel jó barátja, szintén azzal vádolják, hogy támogatta a kapitalista restaurációt, ezt Pirozskova visszaemlékezése szerint Babel már sehogy sem tudta elhinni. A *hipnózis* mégis erősebb volt a józan ítéletüknél. Nyilván nem bíztak Sztálinban, de azt sem hitték el, hogy rendszere olyan szörnyű és embertelen, amilyen valójában volt.

A *Visszaemlékezések* szerint Babelnek mindössze két dolog volt fontos ezekben az években: hogy valamiből el tudja tartani magát és a feleségét, és hogy írhasson. Mintegy a kialakult reflexek működtek tovább, s életmód-

jukat mindig csak az épp szükséges mértékben, kényszerűen igazították a változó körülményekhez. Mikor letartóztatták és minden kéziratát elvitték (semmi nem került elő belőle), Babel már szinte elkészült új novelláskötetével: „Mielőtt elutazott Peregyelkinóba 1939 májusának elején, Babel azt mondta nekem, hogy mostantól állandóan ott fog lakni és csak kivételes esetekben jön Moszkvába:

– Őszre be kell fejeznem egy új elbeszéléskötetet. Ez is lesz a címe: »Új elbeszélések«. És ebből, meglásd, meggazdagszunk.”²⁶ A *Visszaemlékezések* Babelje utolsó éveiben nem a világpolitikán, nem a világ sorsán, és még csak nem is a Szovjetunió helyzetén gondolkodik. Az eseményeket azon a szinten éli meg, amelyen azok kézzelfoghatóan megjelennek. (Pirozskova elmondása szerint Babel az irodalmi beszélgetésektől is irtózott, s az irodalmat kizárólag a gyakorlatban művelte). Nem elvei voltak, hanem egyszerűen személyes életének működtetése volt a célja, amibe beletartozott mások önzetlen megsegítése is (egyszer, Pirozskova bosszúságára, felesége Szocsi–Moszkva vonatjegyét, amelyet épp át akartak volna cserélni két jegyre Armavivig, hogy csak később menjenek vissza Moszkvába, a vendéglőben elajándékozta egy ismeretlen hölgynek, aki a mellettük lévő asztalnál arra panaszkodott, hogy nem kapott jegyet Moszkvába).²⁷ Nyilván Sinkó és Babel életszemléletéből és Szovjetunióbeli élethelyzetük különbségéből is fakad, hogy az *Optimisták* elolvasása és az együttélés tapasztalatai után Babel nem éppen pozitívan nyilatkozik az új lakótársról: „Babel nagyon becsülte Irma Jakovlevnát, Ervinről viszont azt szokta volt mondani:

– Megjåtssza a meg nem értett zsenit, és nem akar hozzászokni a munkához, inkább a felesége számlájára él.

Ervin regényét, az »Optimistákat« Babel unalmasnak találta és mégis próbált segíteni elhelyezni valamelyik kiadónál vagy filmet csinálni belőle, de mindebből nem lett semmi.”²⁸

Sinkó pedig ezt írja Babelről: „ez az ember fél.

23 Antonyina Pirozskova: *Voszpominanyija, Oktyabr*, 2011/12. 34. o.

24 Uo.

25 Uo.

26 I. m. 38. o.

27 Antonyina Pirozskova: *Voszpominanyija, Oktyabr*, 2011/9. 59. o.

28 Antonyina Pirozskova: *Voszpominanyija, Oktyabr*, 2011/12. 108. o.

S talán nemcsak néha. S tán legtöbbször, és nemcsak a mások, hanem önmaga megtévesztésére is csak szimulál, szimulálja az életörömet.” De nekem Pirozskovával a fejemben az jut az eszembe, hogy talán ez nem is egészen igaz. Talán Sinkó, alkati különbségük okán, egyszerűen félreérti Babelt, akinek viselkedése mögött nem elsősorban az egzisztenciális rettegés rejlik. Mert az is lehet, hogy a lelke mélyén Babel nem fél, hanem abban a bizonyos *hipnózisban* él, és nem is látja, pontosabban sajátosan tompítva, mintegy magától értetődőnek látja azt, amitől igazán félnie és menekülnie kellene. Nem halálfélelme miatt vall Sinkó ellen, hanem praktikus megfontolásokból. Mert ő nem akar az igazság bajnoka lenni, hanem mindig az egyszerű, az adott körülmények közt járható utat választja. Számára nem a kiállítás a fontos, hanem az eddig folytatott szellemi élet megőrzésének lehetősége: a beszélgetések, az anekdoták, az írás. S akkor épp e *hipnózisnak* köszönhetően Babelnek még utolsó éveiben, a *bolsoj terror* idején is megadatott egy olyan *vita contemplativa*, melyben a *contemplatio* tárgya nem a világ mélystruktú-

Sinkó Ervin és Iszaak Babel egykori lakóházának helye Moszkvában

rája, hanem a felszíne: az emberi megnyilvánulások – minden mélységükkel együtt.

Mielőtt a könyvkupacot visszaadom a pultnál a szigorú orosz könyvtárolárnynak, egy kicsit még lapozgatok: „1947-ben, valami fogadáson, Zágrábban találkoztam Szimonov szovjet íróval, s érdeklődtem Iszaak Emmanuilovics Babel iránt. Ő az orra alatt mormogta: »Japán kém volt, deportálták.« Később, más szovjet írók nálunk tett látogatásuk alkalmával azt felelték kérdéseimre, hogy mint japán kémeket kivégezték.”²⁹ „Kedves Sinkó Elvtárs! – A múlt héten Moszkvában Babel özvegyénél, Antonina Nyikolajevnánál vacsoráztam. Nagyon melegen emlékezett magukra és arra kért, ha látom, juttassam eszükbe. Írjon neki, a régi címre, t. i. ugyanott laknak, ahol 25 évvel ezelőtt.”³⁰ „1968-ban egy jugoszláv egyetemi tanártól megtudtam, hogy Sinkó Ervin Zágrábban meghalt agyvérzésben. [...] Irma Jakovlevna teljesítette férje végrendeletét: Sinkó gazdag könyvtárát az Újvidéki Egyetem bölcsészettudományi karának adományozta, ahol előadásokat tartott és tanszékvezető volt; kéziratait átadta a Zágrábi Tudományos Akadémiának, amelynek Sinkó Ervin is tagja volt. Az összes megtakarításukból, ami volt, létrehozta a »Sinkó Ervin Alapítványt« a magyar nyelv és irodalom tanszék kiemelkedő diákjainak megsegítésére. Ezután mérget vett be.”³¹

Kimegyek a könyvtárból, kivételesen a Kurszkij vokzal felé indulok. Háromsávós egyirányú autót, gyalogosoknak épített meredek betonhíd a betonba öntött Jauza fölött, majd újabb háromsávós egyirányú út, ezúttal a másik irányba. Már majdnem felérek a Bolsoj Nyikolovorobinszkij pereulok – vagy ahogy Sinkó sajátosan lerövidítve nevezi: Bolsoj pereulok – tetejére. Az utca végében, a bal oldalon a „NEP idején épült, favázás, a deszkák közt fibrocementtel kitöltött ház”,³² Steiner, Babelék és Sinkóék lakása helyén egy tizenhárom (oroszul tizennégy) emeletes toronyház áll.

29 Sinkó Ervin: *Egy regény regénye*, 534. o. (lábjegyzet)

30 1962. január, üzenet Sinkónak W. L.-tól. In: Sinkó Ervin: *Az Út: Naplók, 1916–39*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 533. o. (a szerkesztők 322-es számú jegyzete)

31 Antonijina Pirozskova: *Voszpominanyija, Oktyabr*, 2011/9. 109. o. 32 l. m. 50. o.

Józsa Márta

VALAMI KÖZBEJÖTT

– Sinkó Ervin
és a munkásmozgalmi
valóságshow

„Tudod, rabbi, ki tenné a legnagyobb jót az Úristennek ezzel a földnek nevezett filoxérás szőlőskertjével? Aki egycsapásra megszabadítaná valamennyi nemzeti megváltójától és nemzetközi világbolondítójától. De valamennyitől!” Ezt tépelődésre és önmarcangolásra hajlamos, zsidó anyjára emlékeztető, s emiatt rabbinak becézett Jani fiának mondja Klamm Márton kiábrándult szocialista képviselő 1932. július 28-án. Ez már a végjáték, a dráma tizennegyedik napja. Aznap kivégzik Sallai Imrét és Fürst Sándort, aminek innen nézve azért lesz jelentősége, mert a munkásmozgalmat mint fogalmat, beszédtemát és elvrendszer beköltözik a polgári nappalikba is. Azzal a soha el nem csépelhető, szintúgy önmarcangoló kérdéssel együtt, miszerint vészjós időkben mi is a felelős értelmiségi magatartás, mennyire dolgoz a betűvetőnek a társadalmi kérdésekbe való közvetlen beavatkozás, ki az, aki elv- és nézetkülönbségeink ellenére még *comme il faut*, és ki az, akitől el kell határolódnunk, vagy akit ki kell kö-

zösíteniünk. Kérdés, hogy Sinkó Ervint beengedjük-e, beengedtük-e mi a nappalinkba. Könyvtárunkba. És ha igen, ott maradt, maradhatott-e, vagy a látogatás után gondosan feltöröltettük cipője nyomát a bejárónőnkkel. No és hogy mi magunk milyen alapon ítéltük meg, dönthetjük el mindezt.

Tudván, hogy nem normális dolog olyan korban élni, amikor nagy lemondás és nagy bátorság egyaránt kell a mindennapok minimális emberi arculatához. Mert a nyomorral körülvett embernek egy bizonyos ponton túl lelkiismeret-furdalást kell éreznie addig, ameddig le nem mond a mindaddig szükségesnek ítélt javairól, például magáról az értelmiségi életforma kellékeiről az újságtól az ebéd utáni kávéig, szivarig. A magán időről. Bátorságának pedig aránytalanul nagyoknak kell lennie, amennyiben személyes biztonsága, vagy éppen élete lehet mindennapos tétje a reggeli nyílt szívű tükörbe nézésnek. Ezek nem normális állapotok, nincs megnyugtató magatartásbeli kódex. Mégis, gazdasági válság és az önkorlátozást mindinkább kiiktató, az alattvalóknak tekintett polgárokkal való párbeszédet visszautasító hatalmak regnálása idején a probléma felmerül. Aztán valahogy a helyzet ideig-óráig megoldódni látszik, és ezekben a békésebb időkben az okok feltárásánál valahogy mindig sürgősebb dolgunk akad. Most, hogy van már csekélyke, bő évtizednyi távolságunk, s távolságtartó rálátásunk a huszadik századra (melynek gyermekei vagyunk mi, felnőtt olvasók), döbbenten állapíthatjuk meg, milyen távol állunk a feldolgozástól, s hogy milyen sok morális kérdés maradhatott önreflexió, reflexió és árnyalt elemzés nélkül. Pedig Sinkó Ervinnek nem (sem) lehetett könnyű lenni.

Kérdés például az, hogy lehet-e a hit, sokszor a fanatikus rajongás értelmiségi paradigma? Holott érdekünk volna, hogy tisztázzuk. A (majdnem teljesen) háború nélküli nemzedék, amelynek tagjai vagyunk, csaknem konszenzuálisan minősítette történelemnek a huszadik századot, alakított ki egy álláspontot, és most szájátva áll az előtt az állapot előtt, hogy a falakból kipotyogó csontvázak megakadályozzák a generációk

Nyerges Gábor Ádám

FELJEGYZÉSEK KÉSZÜLNEK V.

válogatott szavait ahogy itt hagyta
mint egy rosszul domesztikált
kutya valahány ezrelékét
mint húsban talált rágós sejtcsomó
vagy túl korán megfejtett
de végig nem írt keresztretjvény

emlékezni csak homályosan tudok
inkább a dolgok értelme marad meg
és a hangulat vágyódom
a nyaralónkban lógó elemes falióra
után ami végleg elvette az időérzésem
mostanra már bizonyára megállt

a fejem bár egyre széjjelebb futnak
kósza kontúrjaim haj és arcszörzet
dolgában már egészen bibliai
leginkább magamon tapasztalom
az idő múlását nevezetesen hogy
mióta tartanak az átmeneti hónapok

amíg nem veszek új szemüvegkeretet
óraszíjat nem látok fodrászt nem
borotválkozom fogyok vagy hízom
nyúlok meg vagy töppedek össze
kabátok mentén telnek az évszakok
más momentán nem jut eszembe

egyre kevesebbet beszélek és
türelmetlenebbül is hallgatok
gondolataimat már csak megszőrve
tartom számon felejttem egyre
a puszta létezést apró mementókat
hagyok hátra magamról

mások szavaihoz jobban kötődöm
ellenségeiméhez a legfőképpen
mostanság őket érzem közelebb
ahogy feldereng foguk közül
sziszegett véleményük ha épp
rágós falathoz érek

tagjainak, vagy az azonos generáció eltérő szocializációjú tagjainak a párbeszédét. Egyik vagy másik szerzőt kiírják a kontextusból, így aztán maga a kontextus is értelmezhetetlen marad. Sinkóról sok mindent el lehet mondani, talán amiatt, hogy igencsak túrt szerzőnek számított a rendszerváltás előtt (tegyük hozzá, mindez főként a magyarországi kánonban volt így, Vajdaságban és Erdélyben, eltérő okokból bár, de többé-kevésbé ismert szerző volt), de azt a legkevésbé, hogy komolyabb kísérletek történtek volna az általa vázolt világ és vallott hit megértésére és megközelítésére. Igaz, '90 után már csak túrtnek sem számított, inkább elsüllyedtek. Anélkül, hogy megnéztük volna, ki és mi van süllyedőben.

A *Tizennégy nap* olyan korban íródott tehát, amikor az európai polgárnak az elviselhetőnél jóval több kellemetlen kérdéssel kellett szembenéznie, és bármerre tekintett is segítségért, csak olyan megoldásokat találhatott morális problémáinak enyhítésére, amelyek hibás és erőszakos válaszokkal fenyegettek. Az alapvetően hívő alkat (akárcsak kortársai közül Koestler, aki többször is hitet cserélt, és mindegyiket ugyanolyan meggyőződéssel vallotta magáénak), Sinkó fiatal korában találkozik ugyan a Krisztus-hittel mint megoldással – ezt viszont aztán örökre el is hagyja, majd következetesen és nyíltan kiköt a kommunizmus mint hit mellett. A Tanácsköztársaság élményének feldolgozása után ihleti meg az a kétségkívül drámai pillanat, amikor a huszonekét halottal és tizennyolc sebesülten járó Matuska-merénylet után bevezetett statárium újra a háború előérzetébe sodorja a társadalmat. A Fürst és Sallai letartóztatása és kivégzése között eltelt két hétben lezajlott reality-show (amelynek vészes hangulatát fokozza a hírzárlat, az információhiány; az események és prognózisok az utcán, a piacon, a szalonokban meséltetnek és jóslatnak el) kézenfekvő drámai témának ígérkezett a Moszkvába emigrált írónak. Bele is fogott a drámaírásba, de kisvártatva – nem melleleg Kun Béla biztatására – műfajt váltott. Írt egy regényt, amelyet ő maga szerencsétlen sorsúnak nevezett, a referenciák is

minduntalan az *Optimisták* vagy az *Egy regény regénye* mögé sorolják, s melyet aztán 1950-ig nem is adnak ki (Magyarországon csak 1982-ben jelent meg a Gondolatnál). Vonalas berkekben sem aratott nagy sikert; alakjait nem tartották eléggé sematikusnak, üzenetét eléggé elvszerűnek.

A *Tizennégy nap* hősei távolról sem idegenek a magyar olvasó számára. A legnagyobb gonddal és empátiával megrajzolt szereplő, az 1919-es eseményekről éppen regényt, a „regény regényét” író Bollert Mihály akár Déry Tibor Parczen-Nagy Lőrincének osztálytársa is lehetett volna, mint a munkásosztályal rokonszenvező, de azok számára mindig idegennek maradó hőstípus. Aki egyébként a korszak irodalmában jellemzően pesti zsidó nagypolgár. Még akkor is, ha a szerző éppen nem mondja ki – ilyen Déry, akinél ez a hőstípus az úgynevezett álcázott zsidó besorolásba kerül. Sinkó ebben a kérdésben nyíltan fogalmaz, a különbség e tekintetben szembetűnő a két, egymással olykor nyíltan polemizáló szerző között. A különbség talán abból adódik, hogy a Vajdaságban eleve más volt a zsidókról való beszédmód, mint Budapesten.

A *Tizennégy nap* és a *Befejezetlen mondat*

megírása és kiadása kronológiailag csaknem párhuzamosan történik. Sinkó 1935-ben írja meg 1950-ben megjelenő regényét; Déry 1937-ben írta, de csak 1947-ben adta ki. Akár hathattak is volna egymásra, mindenesetre erősítik egymást. Az azonosságok nem lehetnek véletlenek, tanulságos korszemlélet rajzolódik ki belőlük.

A *Tizennégy nap* hősei kivétel nélkül archetípusok. A háromgyerekes (és további hármat elveszítő) Kende Julis Pócze Borcsa, József Attiláék szomszédja lehetne a város peremén. Vasalásból tartja fenn a családját, a szegényes konyhát megüli a gőz, majd a padlásra hordja serényen kegyelmességék monogrammal ellátott selyemgönceit; férje, a villamoskalauz számára az árulás vagy erkölcsi tartás örök dilemmája kenyérkérdéssé válik: ha hajlandó lenne besúgóvá válni, akkor előreléphetne a munkahelyén és így el tudná tartani nyomorgó családját. Ők – ahogy azt mindazok, akik még részesültünk tudományos szocializmus-oktatásban, tudjuk – a kispolgári csökevények foglyai, s ebből következően nem alakult ki osztálytudatuk. Nem rendelkeznek történelmi rálátással az eseményekre, választási lehetőségük a tisztes

Sinkó Ervin és felesége baráti társaságban, Moszkva, 1936

vagy a tisztességtelen túlélés. Ők kerülnek a tápláléklánc legaljára, minden cselekedetüket az egzisztenciális félelmek mozgatják. A szerző az esetek iránt érzett szimpátiáját érezteti ugyan, de ennyi: megoldás számukra nincs, lemondott róluk. Még a lányukról is, Terézről, a lompos és jelentéktelen proliányról is, akinek élete nagy élményévé válik egy illegális röpcézés, s akit megszépít a mozgalmi élet romantikája, míg férje besűgővává válása meg nem fosztja kapcsolataitól. Lázadása eredménytelen marad, a milió visszahúz. Amelynek a díszletei is ismerősek, ha egy ruha rongyos, akkor nagyon az, és csakis egy van belőle. A szoba, ha munkásé, akkor megosztott albérlet a padláson, szalmazsákkal, ha éhezésről beszélünk, akkor tényleg víz és száraz kenyér is alig jut, ha cipész, akkor Csoszogi bácsi módjára a legszegényebbeknek ingyen reparáló foltozóvarga, ha proligyerek, akkor sovány, beteges, a gyerekhalálról játszik szerepjátékot, mert a gyermeki éhhalál primér élménye a környezetből, ahol él... – és így tovább, sorolhatnánk a toposzokat. Sinkó a felvilágosult polgárságtól is megtagadja a kiutat: a szocialisták kiegyezésnek az erőszakos és korrump hatalommal, tehát elvesztek, gyermekeik lázadása esetleges és elvtelen, nem tudják eldönteni, hogy betagozódjanak-e a kínálkozó polgári nyugalomba, vagy idealisztikusabb vizekre hajózva engedjenek-e világmegváltó hajlamaiknak. A fiatal, és talán az ifjú Sinkó alteregójának is tekinthető író döntései esetlegesek és határozatlanok, nem csupán szavajárása, elve is lévén a mondat: „ha valami közbe nem jön”.

Kié a jövő? Az a jövő, amely azután kezdődik, hogy az állami bakó teljesítette kötelességét? A fenyegetésnek azok állhatnak ellen – például Déry Krausz Évjíének hasonmása, a mozgalomban való részvétel miatt háromévnyi börtönbüntetést már leült Selmeci Pali bátor felesége, Anna –, akik számára nyilvánvaló, hogy a családot, szerelmet felül kell írnia a mozgalom ügyeinek, az egyetlen vállalható ügynek. Az igazi hősök önmagukat sem kímélik, nemhogy az ellenséget, tisztességük makulátlan, kiválásuk a társadalom szövetéből nyilvánvaló, olyan új világot akar-

nak teremteni, amelyben nyoma sem maradhat az addiginak. Nincs társadalmi szerződés, a hős számára egyetlen modell elképzelhető: az individuum teljes alárendelése, a harccal való feltétlen azonosulás.

Csakhogy Sinkó könyve nem használja az ötvenes években írott munkásmozgalom-történeti tematikájú kurzusregények sablonjait, hanem teremti őket. A legborzasztóbb talán az, hogy meggyőz arról: az élmény, amely megíratott, egy világról szól, és ez a világ létezett, bármikor reprodukálódhat. Sinkó hősei segítségével a baloldali közösség intellektuális térképét igyekeznek megrajzolni. A város peremének József Attila-i hangszerelésű leírása nem lehet véletlen egybeesés, és ilyenkor ott piszkálódik az emberben a kérdés: én mit tettem volna ott és akkor. Végül is – akár Sinkót olvasva hozzá – meg lehet érlelni valamilyen választ. Nem a korról, a teendőkről.

Sinkónál az igazságfogalmak sokat emlegettetnek és árnyaltan ábrázoltatnak, mint akinek eddig terjed az erkölcsi teherbíró képessége, vagy éppen itt szabnának határt hitbéli korlátai. Szabadságról viszont nem esik szó a könyvben. Mintha valami mindig közbejönne, mintha egy ilyen korban nem volna eléggé aktuális efféle luxuscikkről beszélni. A *Tizennégy nap* láttelelet egy korról, amely az igazságérzetet az elviselhetetlenségig próbára teszi. A könyv választ is ad arra a kérdésre, hogy miként, és főleg kiknek kellene megteremtteniük a méltónak és igazságosnak képzelt rendet. Ebben a tervezett rendben mindenkinek azt a szerepet kell eljátszania, ami jut neki. Nem dönthet, nincs mozgáster, a jövő a mozgalom vagy a halál. A *Tizennégy nap* és főként az *Egy regény regénye* írója haláláig hű maradt ehhez a gondolathoz: az ítélet az erőssége, nem a kritika. Megváltani akar, nem felszabadítani. Ezért nem juthatott el odáig, mint, mondjuk, a *Sötétség délben*. A nappalinkba ettől persze még nyugodtan bejöhet Sinkó, nekünk nem kenyerünk az ítélkezés. Sőt most, hogy újra kinyilatkoztató, és a szabadságesszményeket hovatovább kriminalizáló kor látszik eljönni, jöjjön is. Elbeszélgethetnénk, elég idő eltelt már, láttuk, amit látunk, szóval volna miről.

MELANKÓLIÁM BALOLDALA

– avagy Sinkó mint talált tárgy,
akiért senki sem jelentkezik

Baloldali melankólia. Néhány éve hallottam vagy olvastam először ezt a fogalmat, azóta pedig rendre használom. Használom, tehát mondom. Formálom a szájamban, alakítom a jelentését. Mormolom. Sójajtom.

Walter Benjamin. Hatástalanságtörténet. Megengedően melankólia és szigorúan nem nosztalgia. Nem vágyakozás valami után, ami már volt, hanem vágyakozás valami előtt; valami olyan előtt, ami nem lehet sose. Történetesen üdvtörténet.

Vagy inkább elevenen passzív szomorúság, hogy az a valami, amit akartak, az nem sikerült, így sikerült, így sikerülhetett, az a valami, az nem fog sikerülni. Több jó válasz is aláhúzható. Rossz meg pláne. Meg egyáltalán: mi az a valami?

Balpart. Baloldali mellkasi fájdalom, ezt adja találatnak a Google, ha helyettünk fejezi be a szöveget. Magyar progresszió, haladó melankólia. Haladás körbe. A hamis tudat üli a torát. Ilyen az, amikor más fejezi be a szöveget.

Régi újságok. Munkáskultúra. Kassák. Sinkó Ervin. Az utak még egyben. *Optimisták*.

Nagyregénye furcsa címét Sinkó így védte

meg Romain Rolland-nal szemben és neki magyarázva: „a cím lényegesen hozzátartozik a regény egész elgondolásához. S ma, az azóta elmúlt évek szörnyű súlyú történelmi tapasztalatai után még inkább úgy vélem, hogy ennél a címnél jobban most se tudnám kifejezni az akkori idő tragikumát, nagyszerűségét és poétikus egyszerűségét mind a szereplő emberek hibáiban, mind erényeiben.”

Hibák és erények. Félvakhit. Baloldali merengés. Ezen a ponton érdemes elolvasni Sinkó Ervin *Szemben a bíróval* című életrajzi-politikatörténeti esszéjét, például ezt a hosszabb részt, arról, hogyan dereng a baloldali pedagógia:

„A Ludovika Akadémia növendékei több órás harc után megadták magukat. A mieink közül ebben, a telefonközpont visszafoglalásáért vívott harcban sokan veszítették életüket. Miután a forradalmi törvényszék a ludovikások parancsnokát halálra ítélte, a növendékek ügyében való ítélet is aktuálissá vált. Száznál többen voltak, a legidősebb 22 éves, a legfiatalabb 16 éves, de mind, a tizenhat évesek is lőttek a mieinkre. Korvin Ottó volt az, aki gondoskodott arról, hogy a gyilkos harc után elfogott úri fiúkat a tömeg meg ne lincselje.

– Mi lesz ezekkel a nagyobbreszt fiatal gyerekekkel, akik nyilvánvalóan csak egy embertelen nevelésnek, beléjük oltott hamis ideálokna áldozatai? – ezzel a kérdéssel állítottam be pár nappal a forradalmi törvényszék tárgyalása előtt Korvin Ottóhoz. Írást kaptam tőle, mellyel felkereshettem a Martinovics-laktanyában őrzött ludovikásokat. S mikor onnan visszatérve beszámoltam Korvinnak a látogatásomról, előadtam neki tervemet: internálják a ludovikásokat, hangozzék az ítélet nevelőmunkára, én fogom tanítani őket. Sose fogom elfelejteni azt a mosolyt, mellyel ezt a tervet s a hozzá fűzött optimista indoklást meghallgatta. De megszorította a kezemet, magáévá tette tervemet, és nem nyugodott, míg – nagyon is érthető ellenállások legyőzésével – keresztül nem vitte, hogy a ludovikásokat, a kiskorú munkásgyilkosokat, a budapesti Horánszky utcai, majd a Gyep utcai zárdában internálják, az én nevelésemre bízva őket.

Én naponta hat órát töltöttem a ludovikásokkal. Munkám sikerének feltétele volt, hogy ne lássák bennem az ellenséges diktatúra képviselőjét. Eddigi őreiket visszaküldtem, az őrség helyébe a növendékek közül állítottam általuk választott bizalmiakat. – Ha valaki megszökne, ezért nemcsak a bizalmiakat vonnák felelősségre, hanem engem is – mondtam nekik, és mint egész idő alatt, parancs helyett csak kértem –, kértem, hogy bizalmamat hasonló bizalommal viszonozzák. Ebben nem volt hazugság; idővel személy szerint ismertem mindegyiket, és őszintén szerettem őket: úgy látszott, ők is engem, mert második nap már nem bizonygatták, hogy kommunisták, hanem meg merték mondani, mit gondolnak rólunk, vörösökről. – Nem fogom követelni, hogy máról holnapra kommunisták legyenek; ahhoz akarom csak segíteni magukat, hogy gondolkodó, lelkileg szabad, döntésre képes emberekké váljanak – mondtam nekik, s a Kommunista Kiáltvány mellett Tolsztoj- és Dosztojevszkij-szemináriumokat tartottam velük...

Mindez szörnyű naivitás volt? Igen, azért, mert a diktatúra akkor már az utolsó heteit élte. Ha azonban a diktatúra nem bukik meg, akkor talán ezeknek a ludovikásoknak nagyobb része ma nem fehér tiszt, hanem munkás tagja a magyar szovjetköztársaságnak, s mi akkor, egész az utolsó napokig a közeli világforradalom, s nem a magyar proletárdiktatúra lehetséges bukásának perspektívájában éltünk.

Utoljára a diktatúra bukása napján találkoztam Korvin Ottóval. Budapesten akkor már ott voltak a falakon az új szociáldemokrata kormány első plakátjai, melyek a magántulajdon teljes visszaállítását hirdették, s a házakon nemzetiszínű zászlók. Korvin Ottó még mindig az üres Szovjetházban ült, hogy az elvtársakat utasításokkal lássa el, s főleg, hogy búvóhelyeket jelöljön ki nekik. – Mi van a ludovikásokkal? – kérdeztem, mert az utolsó két napot a fronton töltöttem. – Fehérterroret fognak csinálni – válaszolta Korvin Ottó, akit pár nappal később elfogtak az utcán, s éjjel-nappal verték, rúgták, bosszúból és azért, hogy megtudják tőle, ki hol bújt el.

Családi kép. Sinkó Ervin szüleivel és feleségével

Korvin Ottónak már nem mondhattam el, hogy mikor a fehérterror idején búvóhelyet kellett cserélnem, két volt ludovikás jött velem szemben az utcán. Mikor megláttak, le-sütötték a szemüket, és zavartan tisztelegve, szótlánul mentek tovább. Mert ilyenek is voltak köztük."

És igen, mert *olyanok* is voltak köztük. (Hal-kan írnám, ha merném: köztünk.) Merem. Ha erre az egész Korvin-láncreakcióra gondolunk, akkor mindenki előtt felpattanhat a fundamentalizmus patológiájának egyik-másik rémtörténetablaka. *Sötétség délben*; lekapcsolták a felvilágosodást. Kant leó.

Sinkó élet- és gondolkodástörténete számomra egy magatartás története. A fekete-fehér társadalmi antropológia rezignált színváltása. És annak a példája (majdnem azt írtam emelkedetten, hogy példázata), hogy ez a fajta önkritikus naivitás leginkább alkat kérdése.

Sinkó Ervin nekem – bármennyire rettenetes és félproduktív is a szójáték – egy személyben: a szabadság és Szabadka. Egy ala-

Spitzer Ferenc (Sinkó Ervin) és testvére, Spitzer Artúr

posan elgondolt és még alaposabban elfuse-
rált új világ lehetősége és egy egykor volt
valóságos Újvidék ködbe vesző emlékezete.
Magyarul: az a tény, hogy Sinkó ott született
és oda tért vissza, az is mérhetetlenül fontos
számomra. Apatin – itt született. A helység-
névnek az apáthoz van köze, magam mégis
az apátiát hallom ki belőle – akárcsak Abbá-
ziában, azaz Abbáziából is az Opatiját, azaz
megint csak az apátiát.

S mivel az elmúlt években éppen a Vajda-
ságban (Szabadkán és Újvidéken, Kishegye-
sen és Csantavéren) vettem észre, hogy mit
jelent határon túl lenni, közvetlen közelben
lenni másutt, ezért szeretem Sinkót helyben
is olvasni. Helyi szinten is. Szeretem őt fel-
tenni erre a fantasztikus térképre. Éppen
azért, mert a traumatizált ügyet és az amné-
ziába fojtott alaptörténetet más perspektívá-
ból láttatja. Ekképpen más fogalmakat ad a
továbbgondolásra.

Akár egy kilométerre lenni a magyar határ-
tól, úgy, hogy teljesen más a levegő. Más-
hogy csattognak a papucsok. Más illata van a

lekvárnak. A lokálkává zaccából pedig in-
kább rajzolódik ki Athén vagy Isztambul,
mint Szeged vagy Kiskunhalas. Amikor már
egy órája áll a vonat a határsáv és a szabad-
kai (sárszegi...) pályaudvar között, konkrétan
tíz méterre a perontól, ahol le lehet száll-
ni. Vagy fel.

Adná magát, hogy így várakozik a magyar
progresszió. Dekkol és csekkol. Csak éppen
nem tudom. Az elmúlt napokban többször is
beszélgettem Gy. P.-vel, aki formálisan soha
nem volt a tanárom, mert más egyetemre jár-
tam, de az elmúlt években mégis peripateti-
kus tanítványa lehettem. (Itt most azt a szó-
viccet kihagyom, amit mindenki maga is
mondana.) Sinkóról, a baloldali melankóliá-
ról, saját élettörténetének baloldali hátorszá-
gáról, édesapjáról, a hatalom által kicsit min-
dig lenézett magyar képzőművészet politikai
elevenségéről; aztán átbillent valahogyan a
dialógus hangsúlya az irányba, hogy Euró-
pában minden van a baloldalon, csak melan-
kólia nincsen. Mélabú helyett új lehetőségek,
új kilátások. Új megszólalások, amelyek nem
megtagadják, hanem felülírják-felfrissítik
adott esetben a régi retorikát. Azt a retorikát,
ami hazánkban az elmúlt évtizedekben tel-
jességgel kiürült, a kontextus mint a pörkölt-
szaft dermedt meg; a szókészlet és gondol-
kodásmodell maradék jelentése is rohamo-
san semmisül meg, miközben referencialitása,
hiábavalósága, a látható evidenciája húsba
vág. Osztályba meg éket. Ha ezt körbepil-
lantjuk, akkor máris megágyasztunk a magyar
baloldal melankóliájának. Zaklatottan alszik.
Rosszat álmodik.

Baloldali melankólia. Néhány éve hallottam
vagy olvastam először ezt a fogalmat, azóta
pedig rendre használom. Használom, tehát
mondom. Formálok a szájamban, alakítom a
jelentését. Mormolom. Sóhajtom. Mi végre?

Megyek az utcán éjszaka, közben telefoná-
lok. Észreveszem, hogy a kapualjban hajlékta-
lan alszik összekuporodva. Szapora lépésem
közben megtorpanok, ciradás mondatom köz-
ben elhallgatok. Pár méterrel később szólok
bele újra a telefonba. Ha ez már szolidaritás,
akkor nagy a baj. Próbálok felhívni. Kicsöng.
Próbálok felhívni a figyelmemet. Kint csönd.

TÖBBSZÖRÖS SZEREPEK

– Magyar Dezső és Bódy
Gábor: *Agitátorok*

Találónak érzem Schubert Gusztáv *Filmvilágban* tett kijelentését, miszerint az *Agitátorok* „totális szerepzavar és anakronizmus” – de nem gondolom, hogy helyes ennek a kritikának a védőköpenye alatt a filmet csupán ’68-as szerencsétlenségünk bizonyítékként értékelni.¹ Az sem teljesen helytálló, ha a filmre csupán a baloldali forradalmak általános metaforájaként tekintünk. A konkrét történelmi szerepek azonosíthatósága, a szerepek többszöröződése, keveredése, az amatőr és a hivatásos színészek vegyítése, az improvizáció vagy betanult szöveg dilemmája a film elemzésének fontos kérdései. Ezekkel kapcsolatban teszek itt néhány felvételt – válaszokkal ugyanakkor egyelőre nem szolgálhatok, csak a káoszt tudom megmutatni, amit ennek a filmnek az elemzése okozott bennem. Ennek ellenére természetesen mindent megteszek, hogy a gondolatok ne csússzanak ki a kezemből.

¹ Schubert ’68 sikertelenségét kéri számon a filmen: „Az *Agitátorok* maga a totális szerepzavar és anakronizmus, a siheder Bódy, Hobó, Dobai népbiztosnak, Lenin-fiúnak öltözve képzelte magát a ’68-as párizsi diáklázadás hőisének. Forradalmat játszottak, amikor éppenséggel még a reform is elbukott. Hogyan képzelhették, hogy a reformoknak balról kellene beelőzni, épp onnan, ahol akkoriban Brezsnyev, Husák meg Biszku Béla túráztatta a testvéri tankokat.” Schubert Gusztáv: *A ’68-as csapdája*. In: *Filmvilág*, 2008/11. 5. o.

Az *Agitátorok* nagyszabású vállalkozás. Magyar Dezső diplomafilmje, a Balázs Béla Stúdió első egész estés mozija, a Tanácsköztársaság ötvenedik évfordulójára kiírt állami pályázat nyertese. Magyar Dezső és Bódy Gábor Sinkó Ervin *Optimisták* című regényét filmre adaptálva a Tanácsköztársaság olyan forradalmi gondolkodóit idézi meg, mint Lengyel József, Lukács György, Révai József, vagy a könyv szerzője. A film főbb szerepeit amatőrök, rendszerkritikus baloldali értelmiségiek játsszák: Bertalan László, Dobai Péter, Bódy Gábor, Révai Gábor, Szentjóbby Tamás, Földes László, Keserű Katalin, Papp Zolt, Ajtony Árpád, Pintér Georg, Mérey Zolt, Farkas János, Gács János és mások.

A film a magyar ’68 jellemző és jelentős teljesítményének tekinthető, hisz azoknak a csoportoknak, vitáknak, eszméknek állít emléket, amelyek a Kádár-rendszer saját jelszavainak felhasználásával és újraértelmezésével mutattak rá annak belső ellentmondásaira: ideológiai sekélyességére és dogmatizmusára, saját jelszavaival szembeni következetlenségére, és legfőképpen arra a rettegésre, amellyel mindenfajta csoportosuláshoz viszonyult.² A Vietnami Szolidaritási Mozgalom tüntetéseit, bár a „hódító amerikai imperializmus” ellen léptek föl, föloszlatták. A maoista mozgalom még zavarba ejtőbb helyzetet teremtett: a rendszeren saját eszméit és forrásait kérte számon, a kínai kommunizmus jelszavait tűzte a zászlajára, és a szovjet (s így a kádári) rendszert az „igaz kommunista eszmétől elhajlónak” és „revizionistának” bélyegezte. A hatalom saját eszméiben való bizonytalanságára és elméleti megalapozatlanságára mutatott rá az a kínos szenvedés, ahogy a perbe fogott mozgalmárok bűneinek pontos meghatározását keresték. Lukács György és tanítványi köre a hivatalos ideológia dogmatizmusával szemben a marxizmuson belül több irányzat lehetőségét ve-

² Haraszti Miklós találón 1969 című írásában ennek az évnek az eseményei között említi a filmet is: „Magyar Dezső és Bódy Gábor filmet forgatott Sinkó regényéből, az *Optimisták*ból, s az 1919-es kommun figuráit »rávetítették« a hatvanas évekre: a hosszú hajú hippikre, a barettes guerrillérokra és a bicikliszemüveges filozófusokra. Bódy a pesti flaszerforradalmárokkal játszatott el minden szerepet, éppen ez a csoportkép volt a hab a sokrétegű anakronizmus tortáján.” Haraszti: 1969. In: *Beszélő*, 1997/12. 72. o.

tette föl, és többek között a „szkepszis” jelentőségére is rámutattak a társadalmi fejlődésben. A Budapesti Iskola filozófusai, bár baloldali eszmék mellett kötelezték el magukat, többségükben elutasították az együttműködést a rendszerrel.

A film nemcsak idézi ezeket az eszméket, utal ezekre a csoportokra és eseményekre, hanem forgatásának és betiltásának történetével maga is a magyar '68–69 jellemző részévé válik. Hasonlóan a rendszer fent említett baloldali kritikáihoz, Magyar és Bódy műve is kivívta a rendszer ellenszenvét, s az is igaz rá, hogy kifejezetten zavarba ejtette, amikor a vádak megfogalmazására került a sor. Magyar Dezső elmondása szerint főleg Révai Gábor szereplését kifogásolták – aki szerintük nem csak apja, Révai József ebben a pillanatban kétes emléke, hanem saját, maoista perben való részessége miatt is kellemetlen asszociációkat keltett. Magyar így foglalja össze a döntéssel kapcsolatos meglátását: „[Révai Gábor kiemelése] csak ürügy volt. Aczélék pontosan tudták, hogy ha forgalmazzák a filmet, senki sem tudná, ki a Révai Gabi. Az igazság az, hogy nagyon váratlanul érte ez a film az akkori hatalmat. [...] Az *Agitátorok* sokkal mélyebben érintette az uralkodó elit szorongásérzetét. Sugárzott belőle a fiatalság ereje, temperamentuma, szemtelensége, s ez sokkal veszélyesebb, mint egy konkrét film konkrétan strukturált kritikája. Azzal ugyanis lehet vitatkozni, hogy egy kritika helyes vagy nem. De ha az *Agitátorok*at elfogadja az ember, azt a türelmetlen igazságkeresést, lázas lelkesedést, és tiszta vágyat, hogy valamit újra kezdjünk, akkor mindent meg lehet kérdőjelezni.”³

Könnyen adódik a föltételezés, hogy a mű szereplői és az általuk képviselt '68-as politikai irányzatok az eljátszott szerepeken keresztül konkrét 1919-es politikai eszmékhez lehetnek rendelve. Csakhogy az eszmék és

Sinkó Ervin és felesége Abbáziában, 1947.

csoportok közelről nézve nem éppen lehatárolhatóak a műben. Minél közelebből elemzi őket az ember, minél pontosabb idézeteket és forrásokat kutat fel, annál jobban kicsúsznak a kezéből és annál banálisabbá válik az *Optimisták* részleteinek vagy az 1919-es Vörös Riportfilmek egyes snittjeinek bogarászása. Még a szerepek és a szereplők megfeleltetése sem teljesen egyértelmű. Egyedül Lukács György (Bertalan László, a regényben Vértes) és Lengyel József (Szentjóbó Tamás, a regényben Sarkadi) egyes szövegei szerepelnek szinte szó szerint – bár rövidített formában – Sinkó regényében. Révai József (Révai Gábor, a regényben Lányi) esetében csak elszórva van nyoma a könyvben a filmen elhangzó szövegeknek. Báti szövegei két szereplőnél bukkannak föl: Bódy Botost, a Che Guevarára hasonlító öntörvényű, harcos forradalmárt játssza, aki a szabályokat és feladatokat felülbírálvá vakmerően önkényes akciókat kezdeményez, Dobai pedig egy másik,

³ Dobai Péter visszaemlékezése a hatalom tudatosabb reakcióját sejteti. Szerinte Aczél György Révai Gáboron és a maoizmuson kívül a film guevarizmusát is a fejükre olvasta, ezen kívül pedig azt is, hogy nem '19-ről, hanem '56-ról szól. Ezt az ellentmondást a hatalom hivatalos álláspontjának és Aczél György egyéb személyes közléseinek feltárásával lehetne feltárni, ami azonban egy másik tanulmány feladata lesz.

Báti szerepéből kiinduló figurát, a gondos, komoly, felelősségteljes, Ady költészetéért rajongó újságíró.⁴ Bódy és Magyar Keserű Katalinra, Semjén Anita-ra és Szilágyi Annára egy sematikus női szerepet osztott, amit nem is lehet – talán Keserű Katalin megjelenésén kívül – a regénybeli Czimmer Erzsike-hoz hasonlítani. A szereplők személye révén keltett politikai asszociációk – feltételezett maoizmusuk, trockizmusuk, anarchizmusuk – kimondatlanul maradnak. Az sem tisztázott, melyik időszakhoz tartozó eszméket interpretálnak, például Lukács György vagy Révai József esetében a film forgatásának idejét, a Tanácsköztársaság korszakát vagy az ötvenes éveket veszik alapul. A szereplőkkel készített interjúk során ugyancsak arra a belátásra jutottam, hogy a szerepek és a szereplők megfeleltetése, az idézetek forrásainak meghatározása, a díszletek, a jelmezek jelentései alapján lehetetlen és fölösleges konkrét politikai vagy eszmei üzeneteket keresni.

Miért hangsúlyozza mégis Magyar Dezső 1987-ben, a film húsz év utáni bemutatása kapcsán a szerepek hitelességének fontosságát? „Valódi emberi sorsokat akartam filmre vinni, azt a csoportot, amely gyönyörűt álmodott, a forradalom metaforájává nőtt, hihetetlenül tiszta lánggal és lelkesedéssel indult, amit aztán a külső és belső valóság lassan-lassan darabokra tört.”⁵ Magyar nyilatkozata érthetőbbé válik, ha az *egyéni sors* kifejezést a történelemmel való sodródás irányára és sebességére vonatkoztatjuk. A film a történelmi személyek arcát eszmei harcok, dilemmák és viták áradatához rendeli – mai értelemben kevésbé sorsként, inkább mint emblémát mutatják fel. A szereplők személye megtöbbszöröződik, kettéosztódik; több esetben követhetlenné válik, eredetileg kinek a gondolatát kire szabták át.

4 Ady költészetének a regényre és a filmre gyakorolt hatását Morsányi Bernadett részletesen elemzi. Írásában a szereplők beazonosítását is elvégzi. Lásd: Morsányi Bernadett: *Az Ady-hatás tényezői az ifjú szívekben. „Ifjú szívekben élek s mindig tovább.”* In: Fűzfa Balázs (szerk.): *Kocsi-út az éjszakában*. Savaria University Press, Szombathely, 2011. 344–356. o.

5 Magyar Dezsőt idézi Báthory Erzsébet, Pintér Judit: „...És akkor az ember egyre inkább szükségét érzi annak, hogy valami szintézis szülessen...” – *Beszélgetés Magyar Dezsővel*. In: *Filmkultúra*, 1987/3. 48. o.

Már a film alapjául szolgáló mű, Sinkó Ervin *Optimisták* című regénye is sokkal inkább a forradalmi eszmék sodrásában összekeveredett emberi sorsokat, mint konkrét személyes életutakat mutat be. Bár a szerepek itt a filmhez képest sokkal plasztikusabbak, és kétségkívül megfelleltethetőek egyes, a Tanácsköztársaságban politikailag aktív filozófusokkal, mozgalmárokkal, a műben mégis jellemzőbb, hogy a szerepek elméleti dilemmák dialogikus megjelenítését, és nem egyéni sorsok megismerését szolgálják. A Karádi Éva és Vezér Erzsébet által szerkesztett *Vasárnapi Kör* című dokumentumgyűjtemény bevezetője a regényt egyértelműen a címben szereplő tízes évek második felében létrejött filozófustársaság vitáinak dramatizálásaként írja le: „Sinkó Ervin *Optimisták* című regényében ugyan nem jelenik meg a Vasárnapi Kör a maga közvetlen valóságában, de a hős morális vívódásai individuális etika és irracionális hit között ugyanazt a dilemmát tükrözik, mint Lukácsnak közvetlenül a diktatúra előtt írott cikkei, melyek a Vasárnapi Kör vitáiban öltöttek először formát: szabad-e a kollektív jó ügy érdekében egyéni erkölcsbe ütköző cselekedetet elkövetni, szabad-e ölni egy felsőbbrendű cél érdekében. Mindezt Sinkó, helyenként Lukács terminológiájával – Belzebubbal kiűzni az ördögöt – vagy Lukács szellemében az ő kulcsfigurájának szájába adva mondja el, abban a szereposztásban, hogy ő [Sinkó] a kétség és Lukács a hit, vagy saját énjét kettőzi meg, mint a tolsztojánus kecskeméti városparancsnokkal folytatott beszélgetés esetében; ezek a viták már dialógusformájuknál fogva is a Vasárnapi Körre emlékeztetnek.”⁶

Vajon miért ez a szereptöbbszörözés, elmosódás, „szerepzavar” a filmben? Egyik felvetésem, hogy a '68-as mozgalmak ambivalens viszonyát tükrözi azokhoz az eszmékhez, amelyeket adaptáltak. Ez először is a filmben használt tolvajnyelvben mutatkozik meg. A fent említett csoportok a Kádár-rendszer kritikáját főleg egy Marx és Lukács gondolataira támaszkodó, újbaldoldali frazeológiával

6 Karádi Éva, Vezér Erzsébet: *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Gondolat, Budapest, 1981. 15. o.

Sinkó Ervin, édesapja, Spitzer Ferenc és Sinkó Ervinné Rothbart Irma, Bécs, 1920.
(A kép hátoldalán olvasható szöveg: „Édes mamám, Ervin apjával együtt lefényképeztettük magunkat itt Wienben. Csókol sokszor Mici, Ervin, Wien, 1920. máj. 11.”)

fogalmazták meg, amelyben a nagy elődök mondatait, jelszavait egyszerre aktualizálták és vitatták, miközben saját szuverén elveiket keresték. Mindez szorosan kapcsolódik a nyugat-európai diákmozgalmak eszmeiségéhez, amelyek a tízes, húszas évek baloldaliságához mint „tisza forráshoz” nyúlnak vissza, és mindezt arra használják, hogy a fennálló rendszer tespedt bürokratizmusát, fogyasztóbarát politikáját, morális elvtelenségét bírálják.⁷ A film esetében is megfigyelhető a forrásokkal szembeni ambivalens, tiszteletteljes, de egyben kisajátító viszony, amely a felvett szerepek kapcsán jellemzően megmutatkozik. Ez az ambivalencia látszik azon is, ahogy a mű egyszerre nagyon pontos források képzetét kelti, és kihúzza a talajt a filologikus szándékokkal közeledők alól.

Az is egy lehetséges megközelítés, hogy a szerepek összemosása során a forma követi a

⁷ Révai Gábor 1968. *Agitátorok* című írásában az új baloldal frazeológiájával kapcsolatban is a forrásokhoz fűződő ambivalens viszonyról ír: „Rudi Dutschke [...] kimondottan marxista frazeológiát használt. A mi létező szocializmusunkon szocializálódott átlagértelmiségit ez a szóhasználat joggal irritálja. Nyilván Dutschkét is irritálta az NDK-ban, ahol felnőtt. De amikor bírálni akarta a nyugatnémet köz- és szükségállapotokat, a Springer-lapok uszító hangnemét, a felsőoktatás rendszerét, Amerika vietnami szerepét, amikor szolidaritást akart vállalni a harmadik világ függetlenségi törekvéseivel, bizony nem nagyon tudott máshonnan meríteni, mint a marxizmus fogalomtárából. A nyugati kritikai értelmiség legjava, Bloch, Horkheimer, Adorno, Marcuse – és sorolhatnám – ugyanezt tették.” In: *Magyar Lettre Internationale*, 2012. tavasz (84).

bemutatott eszméket, miszerint az egyéni morális preferenciákat (vagyis a világbeli szerepünk egy fontos részét) el kell vetni a kollektívában, ahol a szó szoros értelmében mindenki egy. Ennek a vélekedésnek akár mottója is lehetne a filmbeli Botos naplórészlete, amely az éntől való elszakadást mint rossz kosztümtől, szereptől való megválást írja le: „Most, hogy elmúltál huszonegy éves, ideje megszabadulni attól a rossz kosztümtől, amit ennek neveznek. Idegen áru ez. Rossz ízű múlt szabta rád, hogy egész életedben ezzel ügynökösödj. Elmetszeni a gomolygó fonalakat, névtelen, nyitott készülékké válni. Legyen hideg és tárgyilagos működésed a harc.” – halljuk Botos fiktív naplóját a frontról.⁸

A hivatásos színészek szerepein keresztül szemléletessé válik a rendezők állásfoglalása a szerepjátékról, miszerint az vetített kép, idézet. A film két nagynevű, idősebb színésze, Sütő Irén és Siménfalvy Sándor a polgári színház két hagyományos szerepét, az aggódó anyát és a szorongatott helyzetben is kifogástalan megjelenésű lakájt alakítják. Mindkettőjük jelenetében jellemző a stilizált, nagypolgári díszlet és szituáció. Sütő Irén és Révai Gábor jelenete a filmtörténet sematikussá

⁸ Lásd: *Agitátorok – Filmforgatókönyv*. In: Bódy Gábor: *Egybegyűjtött filmművészeti írások*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006. 387. o.

Újvidéken. Balról az első Miroslav Krleža, a második Sinkó Ervin

használt szituációja, az ebéd közben kitörő, porceláncsörömpöléssel kísért konfliktushelyzet, Siménfalvy tiszta és szigorú eleganciával berendezett szobában, fehér, kikeményített paplannal betakarva, kifogástalan öltözetben, egyenes derékkal várja az érkező ellenséget. Mindkét kép parafrázisa sok másik, jól ismert filmjelenetnek – stilizáltságukkal és ismerőségükkel szinte külön filmnek hatnak a filmben. Kozák András, Kézdy György és Zala Márk színészt alakítanak egy filmbéli színelőadáson. A szerephez való hagyományos viszonyuk a filmben a felolvasás mechanikus illusztrációjaként jelenik meg – a szereplők „készülékké” válnak.

A legfontosabb szereplők amatőr volta több szempontból is fontos. Brecht – aki maga is újrafelfedezett húszas évekbeli baloldali gondolkodónak számított, és nagyban befolyásolta Bódy színházról és szerepekről alkotott elképzeléseit – elidegenítésről szóló elméletében azt írja, a színésznek hasonlóvá kell válnia az amatőrökhöz: a V-effektust⁹ előidéző technika oly mértékben veszi igénybe a beleélés technikájának eszközét, mint bármely „színészi tehetséggel nem áldott, színészi becsvágyat nem ismerő [...] tetszőleges személy, amikor egy másik személyt akar ábrázolni, pontosabban annak viselkedését bemu-

tatni. [...]”¹⁰ Az Agitátorok esetében ez csak félig valósul meg, mivel a szerepek szinte organikus illenek a szereplőkre. A felkért amatőrök filozófusok, esztéták, közgazdászok, művészek. Számukra otthonos szituációkban, vitákban kaptak szerepet, a szövegek általuk ismert és számukra fontos forrásokat idéznek, a forgatókönyvíró a regény szereplőinek szövegeit magukra a szereplőkre szabta át, ráadásul szabadon is alakíthatták a saját szövegüket. Az eljátszandó személyiség így kimaradhatott az instrukciók közül, helyette elég volt, ha a szereplők természetesen viselkedtek. A film tehát egyrészt a brechti hangsúlyozott műviséget veszi át, másrészt pedig mégis dokumentarista eszközökkel él. A mű ezzel a valóság hiteles bemutathatóságának dilemmáját, a dokumentum és a fikció határainak meghatározhatatlanságát, a filmfelvétel realizmusának filozófiai kérdéseit feszegeti.¹¹

¹⁰ Bertolt Brecht: *Az elidegenítő effektust teremtő színművészet új technikájának rövid leírása* (Walkó Gyögy ford.). In: *Uő: Színházi tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1969. 159. o.

¹¹ A korszak filmkészítőinek – főleg a Balázs Béla Stúdió második generációjának – szociográfiai érdeklődéséről és elköteleződéséről, továbbá ennek filmes alakváltozásairól lásd: Gelencsér Gábor: *A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében*. Osiris, Budapest, 2002., ill. Gelencsér Gábor: *Mészöly Miklós realizmuselmélete és a hetvenes évek avantgárd dokumentarizmusa*. In: *Apertura*, 2009. tavasz; K. Horváth Zsolt: *A Valóság metapolitikája. Kognitív realizmus a magyar társadalomkutatásban: szociográfia és dokumentumfilm*; valamint Hammer Ferenc: *A megismerés szerkezetei, stratégiai és poétikái (Szociodoku a BBS-ben)*. In: Gelencsér (szerk.): *A Balázs Béla stúdió 50 éve*. Múcsarnok, Budapest, 263–273. o.

⁹ V-effektus: elidegenítő effektus, németül *Verfremdungseffekt*.

Révai Gábor a film vetítéséhez kapcsolódó kerekasztal-beszélgetésen¹² úgy nyilatkozott, lehetőségük volt rá, hogy a saját szövegeiket mondják, a forgatókönyvet nem kellett bemagolni, a szövegek magától értetődőek voltak számukra, hiszen a filmen kívüli vitáikban is nagyjából ezen a tolvajnyelven beszéltek. Ő valóban a saját interpretációjában adta elő a szerepére írt szöveget, a konkrét szavaknak a regényben sincs nyoma. Az ő esetében egészen különleges együttállásról beszélhetünk a szerepekkel való azonosulás és a szerepek elutasítása terén. Nemrég megjelent *Bemutkozásaim története* című önéletrajzi könyvéből kiderül, hogy bár – hasonlóan ahhoz, ahogyan a maoista mozgalomban tette – az *Agitátorokban* is az apja, Révai József „otthonosan kínálkozó” szerepét öltötte magára, a film esetében végre szerepként tekinthetett erre az alakra, és mögötte önmaga lehetett.¹³ „Így vált a papa olyan szereppé, amellyel saját akaratom szerint azonosulhattam, vagy amitől távolságot tarthattam.” – írja Révai.

Bertalan László szavai majdnem teljesen egyeznek egyes *Optimisták*-beli szövegekkel, így ő valószínűleg egyáltalán nem improvizált. Fontos, hogy a rendezők Lukács Györggyel személyesen konzultáltak a neki tulajdonított szövegekről. Magyar Dezső Muhi Klárának adott interjújában büszkén meséli, hogy a nagynevű és akkoriban a figyelem középpontjában álló filozófus hogyan fogadta őket azonnal saját lakásában: „Sose felejttem el, felhívtam a Duna-parti lakásában azzal, hogy filmet szeretnék készíteni tizenkilenc-

ről. Sokan, például Rudi Dutschke, hetekig vártak egy randevúra, de amikor én megkérdeztem, mikor találkozhatnánk, azt mondta, azonnal. Nagyon örült, hogy az akkori életük apróságairól kérdezgettem: hogyan laktak, milyen tárgyak vették őket körül. Háromszor-négyszer is voltunk nála Bódyval. Nagyon precízen emlékezett minden részletre.”¹⁴ Dér András Magyar Dezsőről szóló filmjében a rendező azt is elmondja, hogy Lukácsal mondatról mondatra végigmentek az *Optimisták* rá vonatkozó részein, úgy fogalmaz, lényegében „vissza tudták fordítani a Sinkó-anyagot egy dokumentummá.”¹⁵ Ebben az esetben az alapanyag szinte szociográfiai pontosságú, és Bertalan teljesen szöveghűen hangosítja ki a lukácsi gondolatokat. Bertalan László az alakítást tehát kopírozásként oldotta meg. Révai szerepének hasonlósága magától értetődő, szövegmondása és gesztusai ezért teljesen improvizatívak lehettek, a szerepet mégis eltartja magától. Bertalan László esetében a szerep és a szereplő távolsága adott, a hasonlóságot szigorú kutatásra alapozva, a szöveghűség követelményével érték el.

A film forgatásának szituációja kifejezetten ellentmondásos. Magyar Dezső nyilatkozata a szabad improvizáció és a szigorú színészvezetés kettősségét sejteti: „Öt nap után már senki nem tudta, hol van. 15–20 órát dolgoztunk. Az *Agitátorok* forgatása tulajdonképpen óriási happening volt. Egészen fantasztikus egybeesése az életünknek és a filmnek. A szereplők imádtak vagy gyűlöltek minket, mert csak terrorisztikus eszközökkel tudtuk létrehozni, amit akartunk.”¹⁶

A szereplők különböző módon éltek a szabad improvizáció lehetőségével. Szentjóby is szöveghűen követi a regény szavait, de az ő esetében inkább a rendezők játékatól való tüntető távolmaradás lehetett ennek az oka. Szentjóby Tamással készített interjúból¹⁷ az

12 A beszélgetésre a Kádár-rendszer alternatív nyilvánosságáról szóló programsorozat keretén belül került sor a Sirály presszóban 2012. április 12-én.

13 Révai Gábor a film forgatása idején már túl volt a „maoista peren”, amely során szembesülnie kellett azzal, hogy valójában évekig kritikátlanul apja szerepét öltötte magára. Ezt a felismerést – a mozgalomból való kiábrándulásával együtt – így írja meg: „A lufik tehát sorra kipukkadtak. Az egész országot behálózó izmos szervezetről kiderült, hogy két erőltetett kicsiny sejtecske, a barátokról kiderült, hogy minden második ügynök volt, vagy ügynök lett, orozslánszívú vezéreinkről kiderült, hogy az első ejnye-bejnyére berezeltek, az eszméinkről kiderült, hogy nem szembe, hanem éppenséggel egy sorba állítanak az ellenségeinkkel. Rólam pedig kiderült – és ez volt az egészben a legszomorúbb –, hogy nem vagyok. Hogy az, aki vagyok, nem én vagyok. Vagy legjobb esetben is csak pisllákol az énem a rám aggatott, de egyúttal önként magamra öltött maszk alatt.” (Vö. Révai Gábor: *Bemutkozásaim története*. Kalligram, 2012. A kötet 1968-ra vonatkozó részletét lásd lapszámunk 51. oldalán.)

14 Muhi Klára: *Forradalmak és büntetések. Beszélgetés Magyar Dezsővel és Koltai Lajossal*. In: *Filmvilág*, 1998/11. 9–10. o.

15 Dér András: *Magyar Dezső – Dezső Magyar*, 1999.

16 Magyar Dezsőt idézi Muhi Klára: *Forradalmak és büntetések. Beszélgetés Magyar Dezsővel és Koltai Lajossal*. In: *Filmvilág*, 1998/11. 8–10. o.

17 Az interjút e-mailben készítettem 2012. május 2-án.

derül ki, habár a neki szánt szöveggel nagyjából egyetértett, a filmszerepet munka gyánánt fogta föl, és nem szívesen adott hozzá saját szöveget a filmhez, mert úgy érezte, kiforgatják a szavait, és az általa képviselt anarchista felfogás ellen fordítják. A szereplő és a rendezők az ő esetében konfliktusba kerültek, mert nem értett egyet a rendezők álláspontjával, amelyben az ő figurájának áldozattá kellett válnia.¹⁸ A filmforgatással kapcsolatban Dobai Péter interjújában¹⁹ elmondta, még a forgatás előtt bepillantást nyerhetett a forgatókönyvbe, amit a saját szerepe tekintetében jócskán lerövidített, mivel filmszerűtlenül és megtanulhatatlanul nagy mennyiséget osztottak rá.²⁰ Az improvizáció kapcsán magával kapcsolatban inkább az anyagtakarékosagra emlékezik, még ha saját szavaival mondta is a szerepet, intettek felé, hogy ne álljon meg, inkább vegyék végig a jelenetet.

A magolás vagy az improvizáció, az idézett vagy a természetes szerep dilemmáját egy zenei hasonlattal lehetne föloldani. A film vitajeleneteiben – így a film nagy részében – a forgatókönyv szabadon használható mintákat, zenei kifejezéssel élve „sztenderdekert” tartalmaz. A mintákkal való játékot már a szereplőkre bízták, akik tudásukhoz, szorgalmukhoz és kedvükhöz mérten élnek a lehetőséggel. A rendezőnek pedig – mint egy jó zenekarvezetőnek – elő kell hívnia, fel kell ismernie a hiteles, érdekes, ritmikailag erős megszólalásokat, kordában kell tudnia tartani a szereplők vitáit. Mindeközben ismernie kell a film nagyon szigorú kereteit – a nyersanyag mennyiségét, a fényviszonyok változását, az eszközök igénybe vehetőségének határidejét, ezen túl pedig a film élvezhető-

ségének a szempontjait is:²¹ a dinamizmust, a változatosságot és a konfliktust stb.

A jelen elemzés fényében az *Agitátorok* tehát zenei szerkesztésű esszéfilm a forradalomról, csoportos „történelmi szerepjáték”, amelyben az 1968-as, baloldali, rendszerkritikus értelmiség a Tanácsköztársaság újrafelfedezett vitáit interpretálja. Mozaik vagy allegória, amelyet konkrét történelmi csoportok a tízes évekbeli „Vasárnapi Kör”, a hatvanas évekbeli „Lukács-óvoda”, az 1967–68-as maoista mozgalom és a film konkrét szereplőgárdájának eszméiből, szereplőiből, vitáiból készítettek.

Az idézetek, képzettársítások és parafrázisok – például Guevara forradalma, a Lukács alakja köré tanítványokként csoportosuló marxista értelmiség, a zene forradalmi erejét hirdető beatnemzedék rendszerellenessége – inkább kiérezhetőek, mintsem konkrétan megragadhatóak a filmben. A film legmegfoghatóbb állításai a marxista-leninista műveltség és a saját műveltség erejébe vetett hit, a közösségi munka nagyra értékelése, a szabad kísérletezés lehetőségének követelése. Mindemellett nagyon fontos a mű korhoz kötöttsége. 1968 valóságában és az *Agitátorok*ban a forradalmárok emblemikus eszméikkel azonosulnak, maszkokat vesznek magukra, amelyeket, az arcuktól eltartva, kritizálnak is. Az *Agitátorok* dialógusai, forrásai ez idő tájt a résztvevők aktuális élethelyzetéhez tartoztak: a szereplők ebben az időben voltak birtokában annak a tolvajnyelvnek, amely nélkül nem tudták volna hitelesen magukra venni és kritikusan, de mégis lendületesen leblatolni, kopírozni, felolvasni, idézni ezeket a szerepeket.

18 Hasonló félelmeket fogalmaz meg Haraszi is a már idézett cikkében: „[Bódy] hosszan kapacitált, hogy vegyek részt, de tudtam, hogy az a terve: mindenki az életbeli szerepét játssza majd a filmben. Mármost azt, amit Bódy belénk lát. [...] Nem álltam kötélnek. Magam dolgoztam magamon, nem volt szükségem Bódy tükrére, hogy megvizsgáljam, mennyi bennem a terrorista, a talmudista, a tuttista és a pitiáner. De főleg az nem volt inyemre, hogy Bódy fekete mágjának használja a celluloidot, és a filmszerepben megöljön. Tudtam, szerinte nem csupán a '19-es magyar desperadók és Che, hanem én is megérdemlem a megsemmisülést. (Márpedig én valóban optimista voltam.) Haraszi: i. m., 72. o.

19 Az interjú 2012. május 14-én készíttetem.

20 Emellett azt is szóvá tette, hogy nem értett egyet a film *in medias res* kezdetével, szerinte jobban ki kellett volna domborítani a film történelmi összefüggéseit, és az ösrörzés forradalomra is utalni kellett volna.

21 Különböző visszaemlékezések alapján ez volt Bódy Gábor és Magyar Dezső vitáinak legfőbb tárgya. Bódy dogmatikusan tisztá vitafilmet képzelt el, amelyen minden filmszerű mozgást, történetet, cselekményt tisztán szellemi konfliktusokkal, egymásnak feszülő érvekkel helyettesített volna. Magyar a nézhetőség – és a bemutathatóság – pártján állt, s igyekezett a filmben klasszikusabb filmkészítői keretekhez – a történethez, a ritmushoz és a fizikai mozgáshoz – ragaszkodni.

BEMUTATKOZÁ- SAIM TÖRTÉNETE

– részlet a könyvből

A hatvanas évek közepe. Ez már a kezdődő kádári konszolidáció időszaka. A KISZ és a párt élcsapatból a cinikus karrierépítés megkerülhetetlen lépcsőfokává válik. A hatalom már gyanakodva néz minden közösségre, különösen a baloldaliakra. Az „ellenforradalmár” Déry visszaédesgetése fontosabb, mellesleg érthető módon, mint a Tűztáncosok¹ szövetsége. Aki nincs ellenünk, velünk van.

A hidegháborúból állóháború lett. A frontvonalak megmerevedtek. Fenntartani a status quo-t, ez volt a nagyhatalmak érdeke. Kína szerint viszont az imperializmus papírtigris. Guevarának sem tetszik a szovjet modell. Előbb Afrikában, aztán Latin-Amerikában szítja a forradalom tüzét. Kubai rakétaválság, vietnami háború.

Nagy nehezen megúszom az egy éves katonaságot, kezdődhet az egyetem. Megismerkedés Babinóval. Egy vagy két évvel jár fölöttem a bölcsészkarra, akárcsak Haraszi, de már kész forradalmár. Ideológiai-

lag adekvát vörös haj, bajusz, szeplők. Számomra egyelőre felfoghatatlan marxista-leninista műveltség. Harasztit el kell felejteni, nem csapaterber, különben is, nagyobb sikerei vannak a lányoknál, mint Babinónak. Azért ő sem panaszkodhat. Számomra a magánélet – magyar-német szakos vagyok – befejezett múlt, már van jövőmbelém, semmi nem terelheti el a figyelmemet világtörténelmi küldetéséről. Ennek jegyében hamarjában le is adom a magyar szakot, és felveszem helyette a filozófiát. Veszett tempóban szívtom magamba a marxista irodalmat. *Kommunista Kiáltvány, A filozófia nyomorúsága, A gothai program kritikája, A renegát Kautsky, Mi a teendő* és végül, de elsősorban, az *Állam és forradalom*.

Olyan vagyok, mint az a gyorstalpalón átképzett orosz tanár, aki mindig egy órával jár az osztálya előtt. Alighogy betöltöm a fejembe a forradalmi cselekvéshez nélkülözhetetlen tudást, máris marxista kört indítok volt gimnáziumomban, hogy mások fejét is feltölthessem. Egyre kevesebb verset írok, de azok – mert forradalmi versek – egyre rosszabbak. Azért még kidugja fejét alóluk a világmegváltó vágy.

*...hát könnyünk ne legyen most
szemünk ne homályosuljon
mert meghalunk
ha eldől bennünk az ember
s ha nem vagyunk
elapad szemünkben a tenger
szűkülve hátrálnak a farkasok
a virág méheket zabál
élni jön
s magára marad a halál*

*víz és só
inak és nedvek
elszaporodnak az elvek
a föld borzas hajában
megülnek a tetvek*

akkor

*felágaskodnak még
és leroskadnak a szerelmek.*

¹ Garai Gábor kezdeményezésére 1958-ban jelent meg a Tűztánc versantológia, melynek legnevesebb szerzői Garai mellett: Váci Mihály, Győre Imre, Ladányi Mihály, Mezei András, Nyerges András.

Az illegális harchoz még éretlen vagyok, de szép reményekre jogosítok.

Dezső nagybátyám a Nemzetközi Brigádok fotósa volt Spanyolországban, én önkéntesnek jelentkeztem Vietnamba. Az MSZMP udvarias levélben válaszol: köszönik, ha majd szükség lesz rám, szólnak. Én komolyan gondoltam, ők szerencsére nem. Addig is lelkesen szervezzük a Vietnami Vasárnapokat, a KISZ és a vietnami szolidaritási mozgalom égisze alatt készülünk a kapitalizmust restauráló rendszer megdöntésére. Felelősséget érzek az emberiség sorsának alakulásáért, és csalhatatlanul tudni vélem a helyes – bolsevik – utat.

Nem tetszett a rendszer, és ez rendben is lett volna. Fiatalok voltunk, lázadtunk. Volt mi ellen és miért. A kérdés csupán az, hogy lázadásunk miért éppen egy szélsőségesen ortodox baloldali ideológia jegyében történt?

Volt egy régi – bár apámnál fiatalabb – kommunista generáció, mindenekelőtt zsidók, akik a kommunizmust a faszizmus feltámadása elleni egyedüli biztos védelemként választották, és akik végletes érzékenységük okán az '56-os forradalom feltörő gejzírjéből csak a mérges gázok bűzét érezték. Ez a generáció minden engedményt elutasított, és mereven ragaszkodott az ortodox tanokhoz. A XX. kongresszus utáni olvadást veszedelmes fenyegetésként élték meg, és távolról szimpatizáltak a kínai (és albán) elvtársak rendíthetetlen forradalmiságával. Ezek az elvtársak nem melleleg éppen apám halálával veszítették el utolsó mentsvárukat. Számukra én lettem volna a messiás. Ennek a generációnak az utódai és örökösei voltak az én tanítómestereim. Azt próbálom megérteni és magyarázni, honnan származik a Kádárrendszer baloldali ellenzéke. Az viszont kevésbé szorul magyarázatra, hogy miért voltam fontos nekik én, és miért voltak fontosak nekem ők.

Talált kincs, valóságos igazgyöngy voltam a számukra. A nevem önmagában is duplájára növelte az erejüket. Én voltam a szép reményű Révai-csemete, aki apja nyomdokain járva egy nap majd az örökébe lép. Ennek a csapatnak, mindenekelőtt a „vezéreinknek”

Tatár Sándor

TALÁN CSAK SZAKI, AKIN KIFOGOK?

Elborzadott a zordon mű felett...

Gonosz démon vagy kontár

órásmaster? Aki tanácstalanul vakarva
fejét töpreng a szétszedett
szerkezet felett.

Egyszer már összerakta (üggyel-bajjal),
de szét kellett újra kapnia:

egy darabig működni látszott, ám aztán
aritmiásan ketyegett, és amit mutatott,
az minden inkább volt, mint pontos idő.

Töpreng, kombinál, neki is kezd néhányszor,
de még mielőtt kipróbálhatná, látja:

most sem áll(t) össze. Persze nő benne
a kétségbeesés s a saját tehetetlensége
miatti düh. Elképesztően árvák, vigasztalanok
a szanaszét heverő, ki nem található rendeltetésű
rugók, fogaskerekek.

Az órának a boncasztalon, ízekre szedve is
lelke van (vagy legalábbis működik benne *valami*) –
Hogy jó kezekre bízott, azt egyre kevésbé
tudja hinni, azt viszont tudja: nincs más
idegen kéz; ha meg tudna szökní erről az
asztalról, saját magát kéne minden segítség nélkül
összeraknia. El nem tudja képzelni, miként
sikerülhetne.

Mindazonáltal

rögeszmés makacssággal reménykedik:

Lesz még belőle óra, gyakorolhatja hivatását;
mutatván híven az időt, mely

(s *akkor* ezt még nehezebb lesz elviselnie,
de áll[na] ennek is elébe)

egyre fogy.

különben is létfontosságú volt, hogy valóságos erejüknel és súlyuknál erősebbnek és súlyosabbnak higgyék és hitessék el magukat. Az az ellentmondást nem tűró magabiztoság, amely egymással és másokkal szemben is jellemző volt ránk, nyilván a nagy fokú belső bizonytalanságot volt hivatott leplezni. Erre a bölcsességre azonban csak utólag derült fény. A vezérek elhittették velünk és talán önmagukkal is, hogy egy nagy – az egész országot, sőt az egész világot behálózó – szervezet részei vagyunk. Ezt a tévhitet voltak hivatva erősíteni az ún. „felső kapcsolatok”, a görög és persze mindenekelőtt a kínai és albán elvtársak. Velük csak a vezéreink álltak kapcsolatban, de finom és rendkívül konspiratív utalások formájában velünk is érzékeltették a nem létező szervezet erejét.

Egyszerűen kapóra jöttem nekik, elsősorban a nevem mint áruvédjegy miatt, de talán – és nem utolsósorban – azért is, mert egyfajta védőernyőt jelentettem. Nincsenek rá bizonyítékaim, de feltételezem, hogy korábban lecsaptak volna a társaságra, ha én nem vagyok köztük. Bűnüldöző szerveinknek nyilván százszor is meg kellett gondolni, hogy egy Révait „meghurcoljanak”. Nyilván a per visszhangja is más lett volna, kevésbé tömöríti szolidáris egységfrontba a régi elvtársakat, ha a vádlottak között nincs ott ez a történelmi név. Azt sem tartom kizártnak, hogy az én személyem rajtam messze túlmutató jelentősége is szerepet játszhatott az ítéletek enyhességében. De itt még nem tartok.

*

Bambinóék számára tehát nagy ígéret voltam, és ennek megfelelően intenzív és gondos képzést kaptam. Szivacsként szívtam magamba a marxista-leninista irodalmat és persze a kínai broszúrák szennyét is. Megalapítottuk a Vietnami Szolidaritási Bizottságot, ahol már én is komoly funkciót töltöttem be. A legális mozgalmi tevékenységnek egyébként is az előterében álltam. Toltak is oda, de szerettem is ott lenni. Több alkalom is adódott, hogy megcsillogtassam néprtribuni képességeimet. Én voltam a vezérszónok a mű-

egyetem vári kollégiumában tartott szolidaritási gyűlésen és az amerikai követség előtt rendezett tüntetésen is.

Frédi, azaz Dalos, izgalmas könyvet írt később a mi „összeesküvésünkről” sokatmondó, *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam* címmel. Ebben természetesen rólam is megemlékezik. Ő Bambinót Csikónak, engem Gabrielnek nevez a könyvben. Ezt írja: „Csikót valósággal boldoggá tette, hogy Gabriel csatlakozott a Vietnam-Bizottsághoz. Úgy érezte, a testet öltött kommunista folytonosság tiszteli megjelenésével a szolidaritási akciókat.” Hát, igen: mindenki boldog volt. Engem és Bambinót is boldoggá tett a személyemben testet öltött kommunista folytonosság.

A vietnami szolidaritási mozgalom más egyetemekre is áterjedt. A Közgázon legalább annyi lelkes híve volt, mint az ELTÉ-n. Aztán jöttek a képzősök: Gyurcsek, Kő Pál, Malgot. Mai szemmel nagyon furcsának tűnhet, nekem is annak tűnik, de sokan voltunk. Nem ellenőrizhető, hány fiatal híve lett volna egy olyan mozgalomnak, amely szabadságot, demokráciát és függetlenséget követel, beleértve az orosz csapatok kivonását, de nyilván nagyon sok, sokkal több, mint a mi mozgalmunknak. Ráadásul vasfüggöny ide vagy oda, feltartóztathatatlanul érkeztek a híradások az „odaát” lassan formálódó jóléti társadalomról. Úgyhogy semmi meglepő nincs abban, hogy a fiatalok vágyódtak a Beatles, a Rolling Stones, a farmer és a hosszú haj világába. Ebből a jogos vágyódásból azonban nem lett, mivel nem is lehetett, mozgalom. A pártelit ugyan viszolygott a beattól, és alaposan kicenzúrázta a dalok szövegeit, de a puha diktatúra jegyében azért engedték koncertezni a népszerű beatzenekarokat, és a fiatalok ezeken a koncerteken vezethették le lázadó energiáikat.

A mi mozgalmunkat ellenben engedélyezték, hiszen csupa olyasmit mondtunk, ami egybecsengett pártunk hivatalos álláspontjával. Szolidárisak voltunk a testvéri vietnami néppel, és a pokolba kívántuk az agresszor amerikai imperializmust. Jó, jó, de kinek és miért kellett ezek a jelszavak? Józan paraszti ésszel azt gondolná az ember, hogy

szinte senkinek és szinte semmiért. Illetve kellett persze az őskommunisták csemetéinek, amilyen én is voltam. De annyi őskommunista-csemete biztosan nem volt, ahány embert mi mozgósítani tudtunk. Ezért inkább arra hajlok, hogy volt valami „jobb híján” motivációja annak a sok egyetemistának, aki eljött a Vietnami Vasárnapokon dolgozni vagy részt vett a tüntetéseken. Nem a hivatalos irányvonal mögé sorakoztak fel, hanem az együttlét, a közösség vonzotta őket. Amikor aztán érezhetővé vált, hogy a KISZ és a párt túri ugyan, de egyáltalán nem nógatja és segíti a mi mozgalmunkat, akkor már lett az egésznek a hivatalos jelszavak mögé bújt ellenzéki jellege. Ezt a jelleget mi is próbáltuk, amennyire csak lehetett, kidomborítani. Voltaképpen tehát a mi legális tevékenységünk is a fennálló elleni lázadás volt, és mint ilyen, sokakat vonzott.

A Gulag rémtetteinek ismeretében, a magyar forradalom eltiprása után tíz évvel nem könnyű racionális magyarázatot találni a baloldaliság vonzerejére. Korábban azt mondtam, hogy a XX. század elején a progresszió lényegében egyet jelentett a baloldali progresszióval. Ami a század egészét illeti, talán nem használnám a progresszió fogalmát, mindenestre a rendszerkritika fő iránya mindvégig baloldali maradt. Még nem tartunk ott, de 1968 nyugati diákmozgalmi is baloldali ideológiák mögé sorakoztak fel.

Mi tehát, és nem csak mi, hanem nagyon sokan, azt gondoltuk, hogy a szocializmus jó dolog, csak annak megvalósulási formáival van a baj. Az alternatívákat ennek az ideológiának a körén belül kerestük, és találtuk meg Mao Kínájában, Castro Kubájában és Che Bolíviájában. És ezzel nem voltunk egyedül. A XXI. században már nem láthatunk ilyen, bárki által is követendőnek tekinthető baloldali mintát. Nincs olyan progresszív politikai gondolat, amely ma Kubára, Venezuelára vagy Kínára hivatkozna. Nem a baloldaliság, nem is a szocialista eszme halt ki, hanem a példaképek lepleződtek le.

A vietnami szolidaritási mozgalom egyes akciói már az illegálitás határát súrolták. A képzősök gumihengereket készítettek, mi

meg felosztottuk a várost, és egész éjszaka festékes vödörrel a kezünkben jártuk a „körzetünket”. Az én csoportomé volt Buda, mindenekelőtt a vár és a rakpart. A Mikó utcából a várba vezető lépcsőkön és a parlamenttel szemközti rakpart kőfalán aztán ott díszelgett a feliratok: El a kezekkel Vietnamtól! Le az amerikai imperializmussal! Mi voltunk Timur és csapata, mi voltunk Oleg Kosevoj rettenthetetlen Ifjú Gárdája.² A BNV amerikai pavilonja előtt röpcédulákat szórtunk szét, és tüntetést tartottunk az amerikai nagykövetség előtt.

*

1966. Az ismeretség Rudi Dutschkéval csak megerősített abban, hogy jó úton – az egyedül helyes úton – járok. Még fejlődnöm kell ugyan, de csak rajtam múlik, mikor leszek méltó apám „régis nagy híréhez”. Szünet nélkül képeztem magam, és képeztem alig két évvel fiatalabb rákóczi tanítványaimat is. Régi osztálytársaim és barátaim közül csak Jancsi tartottam alkalmasnak az osztályharcba való bevonásra. Jancsi nagyon befolyásolható volt, csak egy hajszálon és idő előtti lebukásunkon múlt, hogy később nem sikerült bevonni az illegális munkába. Ennek köszönheti, hogy a perből és a retorziókból kimaradt. Ma már azt gondolom, hogy a többi gimnáziumi barátomat azért nem akartam megnyerni az igaz ügynek, mert tudat alatt félttem a feltételezett ellenállásuktól. Tévedhetetlennek hittem ugyan magam, de azért előrelátóan vigyáztam rá, nehogy bárki kétségbe vonja a nézeteimet. Engem is manipuláltak, én is manipuláltam, de az eszméimet nem tettem ki igazi megmérettetésnek. Mesterem és tanítványaim körében éreztem ott-hon magam. Egy-egy vietnami vasárnapi munka vagy a régi mozgalmi hagyományok nyomát követő – „ahol KIMSZ-esek jártak” – kirándulás után összegyűltünk valamelyikünk lakásán, és borozgatás közben „zengtük a dalt üde mámoros ajakkal”. Jó volt együtt lenni. Jó volt érezni, hogy összetartozunk.

² Gajdar: Timur és csapata; Fagyjev: Ifjú Gárda (főhőse Oleg Kosevoj) – a bolsevik romantika emblematikus regényei.

Közösség voltunk, közös hitekkkel, közös célokkal, közös akciókkal.

1967 nyarán aztán nagy megtiszteltetés ért. Megtörtént a beavatásom. Egy szigorúan konspiratív séta során Bambinó tudatta velem, hogy attól a naptól fogva én is tagja vagyok egy illegális sejtnek. Kiválasztottnak éreztem magam. Öten vagy hatan voltunk a csoport tagjai, köztük Bambinó felesége. Bambinó sokat sejtetően mondta, hogy a mi csoportunk csupán egy a sok közül. Nem volt okom kételkedni ebben, annál is kevésbé, mert Bambinó csupa olyasmit mondott, amit én is hinni akartam. Nem ringathattam magam abba a hitbe, hogy mi vagyunk az úttörők, de bőségesen kárpótolt ezért a „nagy egészhez”, a mozgalomhoz való tartozás fel-emelő érzése. Aztán Bambinó részletesen elmagyarázta a konspiráció szabályait. Feladatot is kaptam. Ha jól emlékszem, a honi gazdasági revizionizmusról kellett referátumot készítenem, amelyet aztán a csoport első találkozásán vitattunk meg. Ekkoriban már kezdte bontogatni szárnyait az új gazdasági mechanizmus, amelyet mi, elvhú kommunisták, mi másnak is tekintettünk volna, mint

első lépésnek a kapitalizmus restaurációja felé vezető úton.

Illegális tevékenységünk javarészt magukból a szigorúan konspiratív körülmények között lebonyolított csoporttalálkozóból állt. Ilyen volt például – többre nem is emlékszem – a mi zamárdi nyaralónkban tartott megbeszélés. A találkozón a csoport tagjain kívül mindig egy „felső kapcsolat”, Bambinó vagy Sándor volt jelen. A beszélgetés többnyire előre megbeszélte témáról folyt. Ilyen téma lehetett egy-egy klasszikus – marxista-leninista – mű elemzése vagy éppenséggel valamilyen aktuálpolitikai kérdés. Valaki referátumot tartott a témából, de mindenkinek készülnie kellett. Sajnos az ilyen elemzésekkel még nem volt vége a beszélgetéseknek. Állandó és kötelező napirendi pont volt ugyanis a kritika-önkritika. Ezek voltak a legkínosabb pillanatok. Egyikünk sem merte kétségbe vonni ennek a marxista-leninista hagyománynak a létjogosultságát, mégis azt hiszem, hogy – talán vezéreink kivételével – mindannyian szorongtunk, amikor erre került a sor. Volt ebben valami mérhetetlenül álságos. Mi, akik teljesen kritikátlanul viszonyultunk saját világmegváltó

Sinkó Ervin székfoglaló előadása az Újvidéki Egyetemen, 1959. (Fotó: Brezan Đula, Magyar Szó)

elveinkhez, marxista flagellánsokként kíméletlenül ostromoztuk magunkat és persze egymást – úgymond – kispolgári csökevényeink miatt. Ezzel is az a baj, mint a marxizmus legtöbb hagyományával: a gyökerek talán épek és egészségesek, de a termés keserű, ehetetlen. Pedig milyen szép is lenne, ha először önmagunkban keresnénk a hibát és nem mindig másokban vagy a körülményekben, milyen szép is lenne, ha nem hallgatnánk el hamis kíméletből, amit a hozzánk közel állókról gondolunk. De az önkritika és a kritika is önmaga ellen fordul, ha kötelező bolsevik penzum lesz belőle.

A mi körünkben szerencsére csak „kicsiben” folyt a játék. Az őshazában, a nagy Szovjetunióban a kritika-önkritika kötelező rituáléjának sokkal nagyobb tétje volt. Ennek megfelelően semmi köze nem volt se a kritikához, se az önkritikához. Az önkritika a teljes alávetettséget, kiszolgáltatottságot és behódolást, a kritika pedig a másik oldalt, az „elvtársi segítségnek” álcázott inkvizíciót leplezte, ha egyáltalán leplezte. De még ez is semmi volt a marxi gondolat kései természetéhez, a mi példaképünkhöz, Kínához képest, ahol – nem úgy, mint nálunk – végképp vérre ment a játék. Szerencsére a mi kis kulturális forradalmunknak nem voltak áldozatai.

A képlet mindig hasonló volt. Nem kritikával, hanem önkritikával kezdődött. Kimondatlan elvárás volt az önostorozás. Merő képmutatás a bűnbánó őszinteség leple alatt. Aztán a többiek rendszerint ezt is kevésnek találták. Következhetett az élve boncolás, amit a boncasztalon fekvő kivételével mindenki élvezett. De persze csak addig, amíg meg nem cserélődtek a szerepek.

Kitalálni sem lehetett volna jobb módszert, hogy a lehető legkevésbé ismerjük meg önmagunkat és a barátainkat. Az én legjobb barátom például, akivel együtt készültünk a vizsgákra, akivel sülve-főve együtt voltam, akiért – ahogy mondani szokás – tűzbe tettem volna a kezem, a per nyomozati szakaszának legelső napjaiban aláírta a beszerzési papírt, és attól fogva napi rendszerességgel jelentett rólunk és rólam.

Nagyon kevésre emlékszem abból, amit az

„illegálisban” csináltunk. Ez csak részben tudható be csapnivaló memóriámnak. Az igazság az, hogy egészen '67 őszéig nem tettünk túl sokat a forradalom eljöveteleért. Legfőbb feladatunk az volt, hogy új tagokat toborozzunk és szervezzünk be. Számba vettük a szóba jöhető ismerősöket, és vezéreink felügyelete alatt fokról fokra készítettük föl őket a „pártmunkára”. Tudtommal mindenkinek volt egy-két ilyen „alsó kapcsolata”. Nekem szerencsém volt, mert az én „növénydékeim” a lebukásig nem jutottak olyan fejlettségi szintre, hogy szóba kerülhetett volna bevonásuk az illegális pártmunkába, így aztán most nem terheli a lelkiismeretemet senkinek a meghurcolása.

De nem csak a fiatalok között kerestünk potenciális szövetségeseket, hanem a régi és még régebbi elvtársak között is. A Tűz-táncosok úgymond „természetes szövetségeseink” voltak. Én is gyakran hallottam például Csala Károly vagy Imre Kati nevét, de személyesen egyiküket sem ismertem. Őket tudtommal nem akartuk beszervezni, és feltehetően nem is tudtak a mi illegális munkánkról, de nyilván szimpatizáltak velünk. Mi pedig lelkesen olvastuk és terjesztettük Györe és Ladányi verseit, vagy a tűztáncosokéval rokon szellemiségű Tabák prózáját.

Azt is lehetett tudni, hogy az öreg komcsik közül kik a „szektások”, és mi – jellemző módon – tudtuk, hogy az ő köreikben érdemes pártfogókat keresni. Gimnáziumi padtársam jogász szülei, illetve a mama és a BM-es nevelőapa szintén ezek közé a „rettenthetetlenek” közé tartoztak, és persze én, mint „apám fia”, nem keltettem bennük gyanakvást a nézeteimmel. Apám generációjánál fiatalabbak voltak, az ő védőszárnyai alatt nőttek föl és lettek kommunisták, és most, íme, itt az ifjú Révai, készen arra, hogy átvegye az apai örökséget. Bízta bennem, pedig ők akkor már nem csak a láncukat veszíthették. Amikor aztán a per vizsgálati szakaszában a mi kőszikla keménységű vezéreink egyetlen nap alatt összeomlottak a velünk nagyon is szórmentén bánó vizsgálótisztek kérdéseinek súlya alatt, azaz előttem máig érthetetlen okokból szömenést kaptak, padtársam szü-

leit is belekeverték az ügyünkbe. Amikor a Gyorskocsi utcában meghallottam a nevüket, iszonyú lelkifurdalásom támadt. Szerencsére a BM akkor nem törődött ezekkel a mellékszálakkal, és tudtommal nekik sem lett bajuk belőle.

Bele se gondoltam, mit is akarunk mi ezekkel a „rég elvtársakkal”, de persze kevés dolgot tudnék mondani abból az időből, amibe belegondoltunk. *Ős patkány terjesztett kórt miköztünk, a meg nem gondolt gondolat.* Pedig érdemes lett volna elgondolkodni azon, hogy kik és miért maradtak baloldaliak '56 és a kádári terror legsötétebb éveit után. Nem hinném, hogy túl szigorú lennének magamhoz és akkori elvtársaimhoz, amikor feltételezem, hogy ellentétben a mi baloldaliságunkkal, a Tűz-táncosoké vagy padtársam szüleié legalábbis „bocsánatos bűn” volt. Legszívesebben úgy írnám le a különbséget köztük és köztünk, hogy ők legalább „saját jogon” voltak baloldaliak.

Az én helyzetem annyiban volt különleges, hogy elvállaltam egy szerepet, amelyet a rendező rám osztott. Másra nem is oszthatta volna, hiszen én úgymond beleszülettem ebbe a szerepbe. De a többiek, az öregek, a Tűz-táncosok és az én „elvtársaim”, miért éppen balról keckedtek a rendszerrel? Nem könnyű válaszolni erre a kérdésre, hiszen a Rákosi-rendszer, '56 és az '56-os forradalmat követő megtorlás tapasztalatai mind-mind éppenséggel ellenkező irányban hatottak. A rendszert kénytelen-kelletlen elviselő, de nem szerető többségnek untilig elege volt az egyszerűségéből, a bezártságából és a szűkösségből, és érthető módon a kommunistákat, az egypártrendszer okolta – többnyire csak magában – minden bajért. Mégis voltak olyanok, nem is kevesen, akik a kutyaharapást szőrével akarták gyógyítani: kevesellték a rendszer baloldaliságát, gyengének érezték a proletárdiktatúrát, és revizionizmust, restaurációt kiáltottak minden engedményre, a gyeplő minden lazítására. Ráadásul, bár ellenfeleik közül sokan hitték ennek az ellenkezőjét, nem akartak és nem is tudtak ezzel jó pontokat szerezni a hatalomnál. Ellenkezőleg, a perifériára szorították magukat, mi-

közben a rendszer már a csöndes beletörődést is jutalmazta. A magam által sokadszor feltett kérdésre nincs tudományos magyarázatom, de azt hiszem, az okok is többfélék. Mindenesetre kettő ezek közül szorosán összefügg. A fasizmustól való félelem az egyik, a baloldali hagyomány ereje a másik. Egyikből sem következik egyenesen a kommunista egypártrendszer baloldali ellenzékiisége, de mindkettő ott állhat emögött. A hatvanas években még nagyon sokan voltak, akik a szocializmus eszmekörén belül keresték a kiutat. A végső kiábránduláshoz nem volt elég Rákosi, nem volt elég '56 kegyetlen leverése, Kádár árulása. Erre a végső kiábrándulásra még '68 őszéig várni kellett. Úgy tűnt, a szövetséges csapatok csehszlovákiai bevonulása után ez alól a végsőkéig kitaró és mindvégig jelentős szellemi kapacitást képviselő baloldal alól végképp kicsúszott a talaj. Alólunk legelőször.

Erről a kései „létező” baloldaltól szólva legkevésbé a mi „élcsapatunknak” adok felmentést. Viszont ez a felettébb ritka alkalmak egyike, amikor a hasonzorúek közül a magam „balhitére” találok leginkább mentséget. Ha egyébként nem hiszek is a predesztinációban, mintha nekem – apám fia lévén – kötelező lett volna átesnem ezen a gyermekbetegségen.

Se a Tűz-táncosoknak, se a '68-as nyugateurópai diákmozgalmak vezetőinek nem kell megtagadniuk a baloldaliságukat. Akár megmaradtak baloldalinak, akár nem, nem kell szégyenkezve visszagondolniuk életüknek erre a szakaszára. Emelt fővel vállalhatják korábbi önmagukat, még ha utólag tévedésnek tartanak is sok mindent abból, amit korábban gondoltak a világról. A mi baloldaliságunk azonban – ez rám és a többiekre is vonatkozik – zsákutcás baloldaliság volt.

Ha szuverén személyiségként tekintünk magunkra, márpedig másként aligha van értelme az önvizsgálatnak, a mi akkori személyiségünknek nem volt szerves része a maoista baloldaliság. Aki én akkor voltam, az nem én voltam, hanem apám reinkarnációja. Lehetek ugyan megértő az akkori önmagammal szemben, mondván, hogy a világ is ezt

várta tőlem meg én is magamtól, de legalább ennyire okkal-joggal mondhatom azt is, hogy annál rosszabb, hisz minden – a szuverén, gondolkodó embert jellemző – reflexió nélkül bújtam ebbe a jelmezbe. És végső soron ugyanez a reflexió nélkülség jellemezte a többiek hitét is. Ezért aztán a mi utunk az összeomlason és korábbi önmagunk tagadásán keresztül vezetett tovább.

Az összeomlás nem is váratott sokáig magára.

1967 jeles évforduló, a NOSZF (ha valaki nem tudná: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom) ötvenedik évfordulójának éve volt. Értelemszerű, hogy erre a jelentős eseményre mi is megkülönböztetett figyelemmel és szorgalommal készültünk. Feltehetően annyira áthatott minket a közelgő évforduló szelleme, hogy elérkezettnek láttuk az időt egy „nagyobb dobásra”. Persze én, mint frissen beavatott, aki még épp hogy csak ismerkedett az illegális munka rejtelmével, mit sem tudtam a készülő kiáltványról. A Magyar Forradalmi Kommunista Csoportjának röplapját a „nagyok”, az egyes számú csoport tagjai fogalmazták. A sokszorosítás is az ő berkeikben – természetesen a képzősök közreműködésével – történt. Én már csak a borítékolásban vettem részt. A röplap pontos szövegére már nem emlékszem, pedig azóta már olvastam az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában. A lényegét persze nem nehéz rekonstruálni. Az évforduló alkalmából mi, a bolsevikok egyedüli méltó örökösei, lerántottuk a leplet a revizionista árulókról. A szöveg önhitt volt és elszánt. Siralmas – akárcsak a „röptetése”. Mert nem szórtuk szét a nép között, de legalábbis az egyetemeken, ahogy illett volna, hanem emi-nens diákok módjára gondosan borítékoltuk mindet, és postán küldtük el a címzeteknek. A címzettek pedig – ki gondolná? – maguk az elvtársak voltak. A mi jó elvtársaink, akikről feltételeztük, hogy egyetértenek majd vele, és erőt merítenek a létezésünkből, és a rossz elvtársak, akiket kárhoztattunk árulásukért. Mindkét csoport első dolga volt, hogy röplapjainkat beszolgáltassa a Belügyminisztériumnak. A rossz elvtársak azért, mert csípte a csőrüket, és torkig voltak velünk, a jó

elvtársak pedig azért, mert – jó okkal – provokációnak tartották az egészet.

A szervek nyilván eddig se nézték jó szemmel a ténykedésünket, sőt kisebb szankciókra, például Babinó vagy korábban Haraszi ellen, sor is került, de a szervezetünket békén hagyták, pedig – mint sejteni lehetett és később ki is derült – volt, aki jelentsen nekik. Most betelt a pohár, mert a beszolgáltatott röplapok ügyében nem lehetett nem intézkedni. Engem lepett meg a legjobban, amikor a Történeti Hivatalban a nyomozati iratokat böngészve kiderült, hogy a nyomozás első nekifutásra nem hozott eredményt, és rövid időre be is szüntették. Aztán pártunk és kormányunk, illetve csak az előbbi, utasította a belügyet, hogy durálja neki magát újból. Ezúttal nem is maradt el az eredmény.

Alig egy hónappal a röplap-akció után Babinót és Bencét letartóztatták. Aztán letartóztatták Malgot és, ha jól emlékszem, Simon Pétert is. Így válhatott az ügyünk, ha nem is nemzetközi, de legalábbis összegyეთemi afférrá, hiszen Malgot képzős volt, Simon meg közgázos. Mi, többiek még két hónapig a legnagyobb bizonytalanságban voltunk „odakint”, de érdekes módon „szellemi erjedésünk” már a bizonytalan várakozásnak ebben az időszakában elkezdődött.

Valamikor 1968 február első napjaiban azután rám is sor került. Kora hajnalban kocsival jöttek értem, átadták a terheltté nyilvánításomról szóló papírt, és azonnal magukkal is vitték a Gyorskocsi utcába. Emlékezetem szerint a kihallgatásom mindössze néhány napig tartott. Kora reggeltől késő estig, de es-ténként hazamehettem. Így aztán én egyetlen napot sem töltöttem fogságban.

Az elvtársak valószínűleg azokat vették csak őrizetbe, akikre előzetes elképzeléseik alapján tényleges szabadságvesztés várt. Kellemetlen lett volna ugyanis az előzetesben töltött idővel elszámolni, ha a delikvens végül nem kap letöltendő büntetést. Akár ezért, akár saját tököss viselkedésének köszönhetően, mindenesetre Malgot is hamar szabadságra került. Nem volt ijedős természet, és végig ő viselkedett közülünk talán a legkarakánabbul.

Malgot egyébként is karizmatikus figura volt. Nélküle nem lett volna Orfeo.³ Született vezéregyéniség, aki nagy utat járt be a szélsőbaltól a szélsőjobbba. Kevesen tudtak ellenállni a hatásának, bár az is igaz, hogy Malgot „hatásába” többen bele is rokkantak.

Már a kihallgató tisztemmel való első találkozás megrázó élmény volt. Bekísértek egy kisebb szobába, ahol az íróasztal mögött középkorú férfi ült. Alighogy meglátott, felállt az asztaltól, és elvigyorodott, mint akit kellemes meglepetés ért. „Nahát, Gábor, tudod, hogy ekkora voltál, amikor utoljára láttalak?” – mutatta lefelé fordított tenyérrel gyerekkori méretemet. Ott álltam leforrázva és valahogy mélységesen megszegyenülve. Talán az egyik „mezei” ávos volt, talán apám egyik kísérője az ötvenes években. Nem ismertem fel ugyan, és talán nem is volt igaz, hogy látott gyerekkoromban, ez a mondat mégis telibe talált és letaglózott. Egyszerre a napnál is világosabb lett: azt akarja ezzel mondani, hogy mi a barikádnak ugyanazon az oldalán állunk. Nem mondom, hogy ott és abban a pillanatban világossá vált előttem az elmúlt évek minden tévedése, de a tiszt gesztusának tettetett és mégis valóságos őszintesége megrázott. Lehet, hogy ennek az embernek igaza van? De ha mi tényleg a barikádnak ugyanazon az oldalán állunk, akkor én rossz helyen állok!

Nem sokáig tagadtam a tiszt kérdéseiben megfogalmazott állításokat. Azt ugyan nem hittem el kapásból, hogy a többiek már úgyis mindent bevallottak, de amikor végül elmétem Babinó és a többi előzetesben lévő elvtársam minden apró részletre kiterjedő írásos vallomását, taktikát változtattam. Beismerem mindent, amiről feltételeztem, hogy úgyis tudják, de igyekeztem a legszükségesebbre szorítkozni. Csak az illegális csoport-hoz köthető cselekményekről beszéltem, és ha olyanokról kérdeztek, akik nem voltak tagjai a csoportnak, nem mondtam semmit,

³ A Malgot István alapította Orfeo-csoporton belül elsőként a bábegyüttes jött létre, őket követte a Fodor Tamás vezette színtársulat és a Vas János által alapított zenekar. Az együttesek különböző ifjúsági klubokban léptek fel a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején. 1972-től a hivatalos kultúrpolitika minden eszközt bevetett az orfeósok ellehetetlenítésére, de a különféle orfeós csoportok ilyen-olyan formában egész az évtized végéig tovább éltek.

vagy tagadtam, amit a tiszt állított. Az az igazság, hogy ezekben az esetekben szerencsére nem kötötte az ebet a karóhoz. Feltehetően nem állt a párt és a szerv szándékában, hogy túlzottan széles körre terjessze ki az ügyet. Beérték a legszükségesebbel, velünk.

Már ott, a kihallgatások során elképesztett tisztelt és becsült vezéreink magatartása. Évtizedekkel később, amikor az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában végiglapoztam a nyomozati anyagokat, elképedésem és értetlenségem csak tovább nőtt. Babinó és Sándor a nyomozati szakaszban – kezdeti, alig egy napig tartó tagadás után – a szó szoros értelmében szómenést kapott. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a napi kihallgatások rendszeresen úgy zajlottak, hogy mindketten a lehető legaprólékosabban beszámoltak az épp terítéken lévő témáról, majd a cellájukba visszatérve papírt és ceruzát ragadtak, és fáradhatatlanul, néha éjszakába nyúlóan egészítették ki a napközben elhangzott vallomásaikat. Ilyenkor aztán önként és dalolva írtak mindenről és mindenkiről, holott ezt senki nem kérdezte, és senki nem várta el tőlük. Ezek a vallomás-kiegészítések legtöbbször oldalakra rúgtak. Alighanem még a kihallgató tiszteket is fárasztotta ennyi buzgóság, hiszen nekik – nyilván felsőbb utasításra – eszük ágában sem volt felgöngyölíteni minden jelentéktelen mellékszálát.

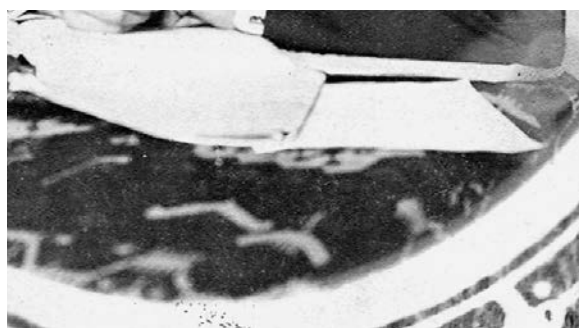
Tulajdonképpen máig sem értem egészen, mi készíthette őket erre az ocsmány viselkedésre. Lehetséges magyarázatként arra tudok gondolni, hogy valami könnyebbséget, engedményt, enyhébb ítéleteket reméltek tőle. Egy másik lehetséges magyarázat szerint a minden jelentéktelen részletre kiterjedő vallomással – „ez mind mi voltunk” – Babinóék épp saját jelentőségüket próbálták érzékeltetni. A két lehetséges magyarázat egyébként csak látszólag mond ellent egymásnak, hisz minél nagyobb a véték, annál inkább kijár a föloldozás a töredelmes bűnbánatért. Akárhogy is, szembeszökő volt a kontraszt az illegalitásban tanúsított végső-kig elvhű és rettenthetetlennek hitt kiállás, és a Gyorskocsi utcai csúszómászó magatartás között.

A mi kihallgatásaink viszonylag gyorsan véget értek. Bambinóék vaskos kötetekre rúgó vallomásai ekkorra már megszülettek, ránk tulajdonképpen csak azért volt szükség, hogy az iratokat kiegészíthessék a perre kiszemeltek beismeréseivel. Számomra már az is nagy újdonság volt, hogy az elmúlt hónapok alatt megismerhettem az első számú illegális csoport tagjait. Úgy látszik, egymás előtt hatékonyabban konspiráltunk, mint a szervek előtt. Mert persze ismertem őket korábban is, de csak most tudtam meg, hogy ők is a szervezethez tartoznak. Jobban mondva, hogy csak ők tartoznak a szerteágazónak hazudott és ilyenek is hitt szervezethez. Két iciri-piciri illegális sejt. Ez maradt a sosem volt pártból. Egymás után pukkantak ki a lufik.

Néhány hónappal korábban még én javasoltam felső kapcsolatomnak, hogy Tibit, aki fölöttem járt filozófia szakra, be kellene vonni a munkánkba. Akkor Bambinó valamilyen ürüggyel elvetette a javaslatomat. Most kiderült a valódi ok. Tibi régebbi kommunista volt, mint én. Ő is, akárcsak Malgot és Dalos, az első számú csoport tagja volt. A tárgyalásig vele beszélgettem a legtöbbet. Különösen azok után, hogy legjobb barátom szerelme, Juli, aki féltékeny volt, megkérte az öccsét, hogy észrevétlenül kövesse Edut titokzatos útjaira, és így hamarosan kiderült, hogy ezek a rejtélyes utak a belügybe vezetnek. Vagyis a legjobb barátomnak hitt Eduról kiderült, hogy beszervezték. A nagy párt-lufi után tehát a nagy barátság-lufi is kipukkadt.

Manapság egyenesen megdicsőülnek azok, akikről kiderül, hogy a Kádár-rendszerben ügynökök, spiclik, III/III-asok voltak. A feje tetejére állt a világ. Az én belátásom megrekedt azon a szinten, hogy esetenként különbséget teszek ügynök és ügynök között a beszerzés körülményei alapján. Valamikor a hetvenes évek elején, talán már a felfüggesztésem is letelt, engem is be akartak szervezni. Ha jól emlékszem, egy belügyes őrnagy vagy alezredes hívott randevúra. Azt hittem, a beszélgetés valahogy az „ügynökkel” van összefüggésben. Persze eleve gyanús lehetett volna, hogy egy presszóba invitált. A beszélgetés rövid volt. A belügyes tiszt lényegében

azon az alapon kért volna információkat, hogy én is az ő kutyájuk kölyke vagyok. Rövid úton kiadtam az útját. Mondtam neki valamit, ami talán még szalonképes se volt, aztán felálltam és faképnél hagytam. Csakhogy, mint tudjuk, én burokból születtem. Nekem „könnyű” volt. Az én helyzetemet pont az könnyítette meg – ez benne az abszurd –, hogy bizonyos értelemben tényleg az ő kutyájuk kölyke voltam. A rendszer féltett gyermekeként vett körül az a burok, amely megvédett az effajta kísérletektől, és amelyet minden adandó alkalommal szétrúghattam. Engem nem lehetett zsarolni, tőlem nem lehetett elvenni semmit. Legalábbis én akkor – balga fejvel – így gondoltam. Ezért nem vagyok különösebben büszke saját karakán viselkedésemre. Becsülni azt becsülöm, aki nem azért tudott nemet mondani, mint én, mert nem félt, hanem annak ellenére, hogy nagyon is.

A lufik tehát sorra kipukkadtak. Az egész országot behálózó izmos szervezetről kiderült, hogy két erőtlen kicsiny sejtecske, a barátokról kiderült, hogy minden második ügynök volt, vagy ügynök lett, oroszlánszívű vezéreinkről kiderült, hogy az első ejnye-bejnyére berezelnek, az eszméinkről kiderült, hogy nem szembe, hanem éppenséggel egy sorba állítanak az ellenségeinkkel. Rólam pedig kiderült – és ez volt az egészben a legszomorúbb –, hogy nem vagyok. Hogy az, aki vagyok, nem én vagyok. Vagy legjobb esetben is csak pislákol az énem a rám aggatott, de egyúttal önként magamra öltött maszk alatt. Tudtam, hogy eltart egy darabig, mire tudni fogom, hogy ki volt az apám, de most mindenekelőtt magamat kellett megtalálnom. Ez utóbbi amúgy is feltétele az előbbinek.

NEM POLITIKUS, NÉZŐ

– fejezet egy Móricz-
monográfiából

Móricz 1919-ben épp negyvenéves volt. Beérkezett író, háromgyerekes családapa, akinek az életében minden történelmi vihartól függetlenül bekövetkezhetett volna egy „életközép-válság”. Könnyen kerülhetett volna olyan lelkiállapotba, amikor végig kell gondolnia, oda jutott-e vajon, ahova fiatalon szeretett volna, s amikor számot vet vele, hogyan szeretné folytatni személyes életét és írói tevékenységét. De az ő negyvenedik születésnapja körül szó sem lehetett effajta nyugodt, csöndes gyöttrődésről – az ország maga is felkavaró fordulatok sorát élte át, az első világháborút követő forradalmak pedig nemcsak Móriczot, de több írotársát olyan döntésekre készítették, amelyek következményeit aztán a Horthy-korszakban sokáig viselni voltak kénytelenek. Ezeket a hónapokat vizsgálva különösen vigyázni kell arra, hogy ne utólagos tudásunk birtokában ítéljük meg azokat a lépéseket, amelyeket az írók gyorsan változó körülmények között, elsősorban az irodalomra, annak intézményrendszerére és saját írói pályájukra gondolva hoztak meg, de amelyek már akkor is, később pedig még

inkább politikaiaknak minősültek. Móriczot még akkor is „lekommunistázták”, a Tanácsköztársaság alatti magatartását idézték felhánytorgatva, amikor a harmincas évek elején a határrevízió szükségességének megkérdőjelezésével és ebből következően hazáárulással vádolták meg. Nyilvánosan kisebb indulattal, a naplójában viszont bőszyűlten reagált erre a vádra 1931-ben:

„Nem a kommunista vád ellen tiltakozom, mert ha az volnék, és szívvel és meggyőződéssel volnék az, akkor vállalnám, mint ahogy mindent vállalok, amit életemben tettem, mert mindent meggyőződésből és lelki odaadásból tettem, ha mit tettem. Hanem az ellen tiltakozom, hogy alacsony vádat ragasztanak a nevemre. Mert az, amit rám kennek, az nem szent és tiszta kommunistaság, amilyen volt a Jézus Krisztusé, csak rablásnak és tolvajságnak a vádja, holott én sem nem raboltam, sem nem gyilkoltam... Hát gyerünk urak – fenét urak –, pribékek, s nézzünk szemébe annak a szennyes vádtengernek, amit ellenem dobtatok.”¹

Móricznak és a Tanácsköztársaságnak a kapcsolata, nem meglepő módon, a szocialista időszyűkban született monográfiákban különösen kedvelt téma volt – az író tetteit és a kommün utáni meghurcoltatását ugyanúgy fel lehetett hozni szocialista-kommunista voltának igazolására,² mint a földreformot vagy a színházba beengedett proletárokat üdvözlő újságcikkeit. A Tanácsköztársaság tervei közül egyértelműen a parasztsággal kapcsolatosak érdekelték Móriczot leginkább, egyébként íróként, újságíróként vállalt szerepet a „kommunizmus” idején. 1919 feb-

1 Idézi: CSÉVE Anna, *Előszó = MÓRICZ Zsigmond, Naplójegyzetek 1919*. Budapest, Noran, Századok legendái, 2006. 6. o.

2 Czine Mihály még effajta víziókra is ragadtatta magát, épp az 1919-ben Móriczsal történeteket elemezve: „Ha Magyarország a szocializmus tüzhelye marad, Móricz Zsigmond ezzel a hittel s a hozzá tisztuló eszmeiséggel talán a magyar irodalom Gorkijává nőhetett volna. Művészi terveiből pedig talán a magyar *Új barázdát szánt az eke*, a népi forradalmaknak a világirodalomban is oly ritka nagy regénye.” CZINE Mihály, *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*, Budapest, Szépirodalmi, 1960. 524. o. Ehhez kissé hasonló, nagyívű látomása Horváth Mártonnak is támadt, Petőfi kapcsán: „Ha köztünk lenne – nemcsak a harcos és munkás népünk láttán dagasztaná újra keblét az indokolt nemzeti büszkeség. Látná, hogy nép, országgyűlés, kormány, honvédség – egy és ugyanaz, és intézményeinkben az ő forradalmi szelleme is testet öltött.” Idézi: MARGÓCSY István, *Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Pozsony, Kalligram, 2011. 302. o.

Zágráb, 1946. május 1. Az első sorban középen a zászlóvivő Sinkó Ervin

ruárjától áprilisáig a Néplap (amely a Földművelésügyi Minisztérium kiadványa volt) szerkesztésében vett részt.³ Azoknak a lapoknak a felsorolása is beszédes, és kétségtelenül a munkáshatalommal való együttműködését mutatja, amelyekbe ebben az időszakban dolgozott: „főmunkatársa lesz a *Világszabadságnak*; ír a *Pesti Futárba*, az *Emberbe*, a *Vörös Lobogóba*, a *Somogyi Vörös Ujságba*, az *Érdekes Ujságba* és az *Ifju Proletárba*.”⁴ Ady halála után a Vörösmarty Akadémia elnöke lett, de már barátja betegsége idején is ellátta az elnöki teendőket – az alakuló ülésen, 1918. december elsején (vagyis a polgári forradalom után, de még a kommün előtt) a következő írók voltak jelen: „Elnök: Ady, alelnökök: Babits Mihály és Móricz Zsigmond. Főtitkár: Schöpflin Aladár. Titkár: Tóth Árpád. A december 1-i alakuló gyűlésen jelen vannak: Babits Mihály, Barta Lajos, Füst Milán, Gellért Oszkár, Hatvany Lajos, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád,

Schöpflin Aladár és Szini Gyula.”⁵ Nem a „kommunizmus” rendezte egy társasággá ezt a mai szemmel is impozáns névsort, hanem az irodalmi intézményrendszer megújulásának vágya – azé a megújulásé, amelynek már éppen ideje lett volna követnie a beszéd-módban egy évtizeddel korábban bekövetkezett változást. A Társaságnak, természetesen, volt az irodalmon túlmutató célja is – pusztán a megalakulásával válasz kívánt lenni az első világháborúra és a majd Trianonban aláírt békeszerződés már akkoriban terjedő változataira. Móricz a megnyitó beszédében a kultúra erejét állította a középpontba, a Társaság céljaként a következőt jelölve meg: „Igazolni a világ előtt a magyar kultúra nagyságát és életképességét, igazolni a »lövészárkok gonosz perspektíváján át ellenséggé lett nyugati népek előtt... hogy ez az ezeréves magyar kultúra Európa gyermekeinek szellemi élete...«”⁶ Írói feladatokat vállalt tehát Móricz ekkoriban – még az is annak minősíthető, hogy „az írói Direktóriumnak és az Írók Szakszervezete Végrehajtó Bizottságának”⁷

3 Bár csekély lelkesedéssel írt a naplójában erről a lapról: „A földművelési miniszter Néplapját nem szerettem, az a népbutítás közlönye volt, s egy önálló néplapra gondoltam.” MÓRICZ Zsigmond, *Napló-jegyzetek 1919*. 262–263. o.

4 CZINE 1960: 521. o.

5 CZINE 1960: 509–510. o. Ady Endrét távollétében választották meg elnöknek.

6 CZINE 1960: 510. o.

7 CZINE 1960: 521. o.

A bécsi emigrációban. Balról a harmadik (ülő) alak Sinkó Ervin.
A felső sorban áll Sinkó Ervinné. Bécs, 1922. június

tagja lett. 1919 januárjában a Kisfaludy Társaság is tagjai közé választotta – hogy aztán még ugyanennek az évnek az őszén ki is zárhassák onnan. A szocialista időszakban az író minden egyes effajta lépését nagy örömmel tárgyalták, a kommunizmus a húszas-harmincas években vele kapcsolatban nem egyszer előkerülő vádjához viszont egy másik esemény szolgáltatta az alapot.

Móricz 1919. augusztus 19-től 25-ig vizsgálati fogságban volt, Szentendrén. Fogva tartói nem is tudták pontosan, mivel vádolhatnák meg, tőle igyekeztek megtudni, miként „szolgáltatta a bolsevizmust” – vádemelés nem történt, de arra elég volt ez az egy hét, hogy a *kommunistagyanú* ráragadjon Móriczra. Az elfogás oka, saját elmondása alapján, ennyi volt: „Voltaképpen nem volt ellenem semmi vád, vagy gyanú, csak az, hogy a kommün utolsó napján felvettem azt az 56 000 koronát (ami járt a kiadótól). Ebből következtették, hogy nagy kommunista voltam, és emiatt fogtak el, zártak be és nyomoztak egyéb bűnök után.”⁸

Nagy Péter és Czine Mihály, ahogy már utaltam erre, minél nagyobbra kívánta növeszteni Móricz akkori szerepvállalásának

jelentőségét – a kérdés az, vajon az lenne-e most a feladat, hogy minél gyengébbnek mutassam a lelkesedését, bagatellizáljam a komműnt közvetlenül megelőző, illetve azalatt tett lépéseit? Ez már csak azért sem tűnik járható útnak, mert a Móricz-kortársak akkori tettei, esetleges, mára (vagy már akkor is) „köpönyegforgatásnak” tűnő lépései, éles váltásai a húszas években is heves vitákat váltottak ki – gondolok itt Babitsra vagy Kosztolányira, akit 1923-ban a Bécsi Magyar Újság névtelen cikkében egyenesen „Kosztolányi-Kameleon Dezsőként” emlegettek. Abban biztos vagyok, hogy hiba lenne Móricz forradalmat váró megszólalásait, vagy Ady rá alkalmazott, egykor sokat, ma kevesebbet idézett megállapítását, miszerint „önmagában felér egy forradalmi szabadcsapattal”, annak igazolásaként felhozni, hogy 1918 végén, 1919 elején éppen az a forradalom jött el, amit „az írók, az értelmiség legjobbjaival maga Móricz is várva várt, sőt működésével többé-kevésbé Ady nyomában elő is készített”.⁹ Egy 1919. augusztus 12-re datált naplójegyzetből világosan látszik, hogy Móricz megtapasztalta – a forradalmat költőként

8 Idézi: CSÉVE 2006: 7. o.

9 NAGY Péter, *Móricz Zsigmond* (harmadik, javított kiadás), Budapest, Szépirodalmi, 1975. 173. o.

Varga Mátyás

FERIA SEXTA / 6

[*velum templi scissum est*]

negyvenhét napot vártál erre a viharra, hogy erős széllel és villámlással végre megérkezzen. nincs benned továbbra

sem irgalom. a sarokban ülsz a földön. a tapéta elengedne, de a por otthonosságát továbbra is gyanakodva figyeled. –

a cél előtti fásultságban, hogy vezeklésed véget érjen, egy hatalmas állat teste alól kell már csak kikászálódnod; talán

odébb húzódik. – akik még élnek, távolról nézik vergődésedet. – az eső bever az ablakok alatt; s a rothadás újraindul a falakban.

FERIA SEXTA / 6

[*sicut leo in silva*]

mi kapcsolja össze az egykori gyűlöletet a mai rettegéssel? – őseid, csak azoknak a fáknak a nevét tanították meg, amiket

eltűzeltek. – a kielégülés végképp zűrzavaros: mit adhat át egy csupasz bőrfelület annyi névtelenségből? persze, az al-

jasságot is önmagadon mutogatod. de kimagyarázhatnád ezt is nyilván, ha volna egy *másik* test legalább egy időre

vizionálni és sürgetni egészen más, mint személyesen átélni: „Mindenki, aki ember és tisztalelkű, kell, hogy kihulljon a forradalomból, ott csak a szájasok és üvöltők, a becstelenek és közönségesek, a pimaszok érvényesülnek, sőt a csalók, gyilkosok, a jasszok, zsebtolvajok, az útonálló rablók, a börtöntöltelékek. Ha költő még valaha a forradalmat énekled, úgy énekeld: hogy rátok fogom szabadítani az elfojtott gaz elemeket, amelyek föl fognak égetni, mindent, ami szépet és jót mi költők, próféták, vátesek és igaz emberek valaha teremtettünk.”¹⁰

Csak irigyelni tudom Czine Mihály egykori magabiztosságát, amellyel kijelentette: „Móricz Zsigmond tanácsköztársasági útját értjük.”¹¹ Ma nemcsak Móriczét, de több kortársáét sem értjük pontosan – Móricz esetében viszont az a szerencsénk, hogy nem egyszerűen a már elődeink által is ismert tényeket és szövegeket kell újraértelmeznünk. Hiszen új szövegegyüttes is rendelkezésünkre áll, ráadásul nem pusztán kéziratos változatban: a *Naplójegyzetek 1919* címmel 2006-ban megjelent kötetben a nagyközönség is megismerkedhetett Móricznak az 1919 tavaszán-nyarán írt feljegyzéseivel. Ha nem is zseniális mű ez a könyv, amelynek egy részét Móricz *Kommunizmus után. Egy magyar író naplója* címmel kiadásra is előkészítette (feltételezhetően, „Babits Mihály Magyar költő ezerkilencszáztizenkilencben című írásához hasonlóan, az ellenforradalmi támadások válaszművének szánta”),¹² azért is fontos munka, mert az akkori, zaklatott időszakról nagyon kevés egykorú, nem torzító visszaemlékezésésként rögzített szöveg maradt ránk.¹³ Ma már az sem tartható tehát, amit Nagy Péter állít, hogy a „forradalmak kora” olyan külön írói korszak Móricz pályáján, amikor jelentős műve nem született. (Hiszen a többször, többek közt ekkor is megírni tervezett Dózsa György-regény,¹⁴ illetve a *termelőszö-*

10 MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919*. 260–261. o.

11 CZINE 1960: 519. o.

12 CSÉVE 2006: 8. o.

13 CSÉVE 2006: 8. o.

14 Ez a regény egyébként sokkal inkább a kommun utáni meghurcoltatás idején vált fontossá Móricz számára, menekülni szeretett volna ebbe a feladatba, ahogy a meseírásba, mesegyűjtemény összeállításába is.

vetkezeti regény nem készült el.) Az akkori naplójegyzetek, épp sajátos státuszuk és egyediségük okán, mindenképp jelentős műként értékelhetők, még ha a háború alatti kéziratok *Tükör*-kötetek írásmódját folytatják is leginkább, vagyis ebből a szempontból nem jelentenek új fejleményt.

A naplójegyzetek alapján a korábban annyira világosnak tűnő „tanácsköztársasági út” igen bonyolultnak mutatkozik. Bár Czine maga sem állította be egyértelmű lelkesedésként és a kommunért való tevékeny harcként Móricznak ezt az időszakát: „A teljes kép kedvéért a Fáklya fényének elhalványodásáról is szólnunk kell. Móricz Zsigmond – bármily lelkesen vállalkozott a proletárforradalom szolgálatára – nem bírta mindig a fő sodorban maradni. *Az események túlnőttek rajta*; hite egy határon túl nem pótolta az elméleti tisztánlátást.”¹⁵ Az általam kiemelt rész egyébként azért érdekes, mert arra enged következtetni, hogy Czine sokkal többet ismert Móricz naplójegyzeteiből, mint ahányszor idézőjelek közt hivatkozott rájuk – a fordulat ugyanis erősen emlékeztet erre a bejegyzésre: „*az idők túlnőttek a fejem fölött*, s egyáltalán nem érttem meg: anarchiának tartottam a kiűtött kommunizmust. Ez az egy pont érdekelt benne: a termelő szövetkezetek, a szocializált nagybirtok. Ehhez gratuláltam Hamburgernek. Ő rögtön meghívott, hogy ha legközelebb lemegy Kaposvárra, megmutatja. Én nemigen örültem a meghívásnak, mert nem akartam úgy feltűnni az emberek előtt, hogy én a kommunizmus előharcosa vagyok.”¹⁶

Czine óvatossága tehát abból is következhetett, hogy tudta – Móricz útja nem a lelkesedéstől a kiábrándulásig ívelt, kezdetektől kétségek gyötörték. Amelyek nem is feltétlenül és kizárólag a politikai nézeteivel függtek

15 CZINE 1960: 525. o. (Kiemelés tőlem – Sz. Zs.) Nagy Péter a következőt írja: „Egy pillanatra sem torpan meg, egy pillanatra sem gondol elzárkózásra, vagy éppen visszakozásra: továbbra is a politikai események sodrásával halad.” NAGY Péter 1975: 190. o.

16 MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919*. 259. o. Ezzel szemben Czine ezt állította Móricz 1918 decemberében, Kisújszállásra, Kabára, Debrecenbe, Balmazújvárosba tett utazásairól: „Nem téveszti meg a külső kép, a bezűzött vonatablakok és az átmeneti zavar. Meggyőződik: nincs anarchia. A forradalom rendben folyik, s mind a négy helyen a munkások, a vagyontalan szegénység érdeme a rend. Örömmel látja a Turi Daniba vetített álmát: a kétkézi munkások, a kisemberek rendkívüli intelligenciával vették kezükbe sorsuk irányítását.” CZINE 1960: 513. o.

Sinkó Ervin

össze, hanem az őt ért személyes csapásokkal: 1919 januárjában legjobb barátját, Ady Endrt vesztette el, akinek a nagyrészt Móricz által megszervezett temetésén a kommunisták nem képviseltették magukat, mivel a „kispolgárság költőjének” titulálták,¹⁷ márciusban pedig édesapja, Móricz Bálint halt meg váratlanul. Móricz néha lelkesedve, néha hezitálva és kételkedve, de mindössze 1919 májusáig követte a forradalmi eseményeket, ekkor visszavonult családjával együtt a leányfalui házba, ott írta a naplójegyzeteit, és foglalta el a *néző* pozícióját: „Én azonban író vagyok, regényíró, hogy pótoljam én most egy emberöltő korom tanuláspolitikai hiányait? Sose foglalkoztam a földművelés szakügyeivel, s ami mindennél döntőbb: hiányzik belőlem a képesség, hogy a nyilvánosság elé álljak és teljes mellettel vessem magam az árba. Szóval egyál-

17 „Az ő temetésekor még a kommunizmus ott tartott, hogy Hamburger, a mai népbiztos kérte meg a kommunistákat, hogy ne használják fel a forradalom költőjének temetését házbértüntetésre. A kommunista párt nevében azt a választ adták, hogy »nekünk Ady Endréhez semmi közünk, ő a kispolgárság költője, mi sem ott nem leszünk, sem távol nem tartjuk magunkat, nekünk ott nincs keresni valónk, egy polgári költő temetésén: önöknek igen.« T. i. a socialistáknak.” MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919*. 94. o.

talán nem vagyok politikus, csak néző. Úgy látszik, ebben az országban mindenki csak néző és élvező: szegény ország.”¹⁸

A visszavonulás valóban elzárkózást jelentett, Móricz a körülötte lévők mikrovilágát, a saját családját, a háznál dolgozó munkásokat, valamint a beérkező híreket figyelve gondolkodott a kommunizmusról – a vizsgálati fogságban történt kihallgatása kapcsán írta a következőt:

„Azt kellett volna mondani, hogy az a vétkem, hogy ahelyett, hogy a bolsevizmust szolgáltam volna, kimentem Leányfaluba és feltörte a tenyerem a kapa, s ott három hónapon át senkivel se beszéltem, ki se mentem az udvarból.

Ehelyett azt mondtam, hogy mielőtt kimentem volna, írtam 5 cikket.

Nagy nevetés.”¹⁹

Móricz Leányfalun nem(csak) maga végzett fizikai munkát, hanem dolgoztatta a ház felújításán, bővítésén munkálkodó kőműveseket, ácsokat. (A feljegyzésekből inkább az derül ki, hogy legfőbb tevékenysége az írás volt, ahogy mindig is, vagyis a kapa által feltört tenyerét kissé a vád miatti hevületében emlegethette.) A munkások megfigyeléséből született feljegyzések többletjelentést kapnak, éppen a datálásuk miatt: miközben az országban a munkáshatalom új kereteit igyekeztek kialakítani, Móricz azt rögzítette, mennyire megbízhatatlanul, pontatlanul végzik a munkájukat a nála dolgozók. Már az első, 1919 májusában született jegyzetben ezt olvashatjuk: „*Csaknem minden lyukat most kell tágitani, vagy a csapat lefaragni, hogy belemenjen a kivéssett lyukba.*”²⁰ Vagy később: „Az összes oszlop ferdén áll, nincs eset rá, hogy jól tudja az ács az oszlopot beállítani.”²¹

A munkásokat megfigyelő író pozíciója azért is fontos itt, mert Móricz, ahogy ezt rögzítette is, egyértelműen az úr helyzetébe került, nem a proletáréba, miközben a saját egyenlete szerint a „proletárdiktatúra = napszamosok uralma az urakon.”²² Azért Móriczot (és nem be-

szélőt vagy elbeszélőt) azért emlegetek itt, mert a naplófeljegyzések nyilvánvalóan egészen közvetlen kapcsolatban vannak az éppen zajló eseményekkel és a valósággal. Mégis fontos tudni, hogy ebben az 1919-ben született szövegegyüttesben, ahogy döntően a korábbi *Tükör*-kötetekben is, nem egyes szám első személyű beszélőt találunk. A megfigyelő férjként, úrként határozatlik meg, egyes szám harmadik személyű mondatokban szerepel, ahogy ebben a részletben is:

„– *Fel tetszett ébredni?*

Ez amilyen egyszerű és hízelgő, olyan sértő szó ma. Ma, mikor a proletár élete a kötelező: irányadó, ma azért agyonlövés járna, ha az urak ½ 9-kor ébrednének, mint régen. Az úrnak azonban derogál megmagyarázni, hogy ő ugyan későn kelt, mert tegnap kifáradt, mert Pista helyett dolgozott a mesterrel a csövek lerakásánál, s most törődött az egész teste, ezért ½ 7 helyett ½ 8-kor kelt, s akkor írt, valamit firkált az íróasztalnál, egy kis sarkán az asztalnak, mert tele van rakva még az íróasztal képekkel, hát csak annyit dünnyögött rá egész közönyösen és egyszerűen, hogy:

– Már régen. Olyan fölényel, mintha már 6-kor fölkelte volna.”²³

A feljegyzések az írói tevékenységet érthetetlennek, sőt felháborítóknak és fölöslegesnek mutatják, Móriczot pedig szembeállítják a proletárokkal. És olyan emlékeket idézhetnek fel, amelyeket Kosztolányi Dezsőné írt meg, férjének és az ő egykori újságíró társának, Kun Bélának a találkozása kapcsán (hogy hiteles-e Kosztolányi feleségének visszaemlékezése, az, persze, ez esetben is kérdéses), és amely szerint a „népvezér” azt mondta, az írókra, versekre semmi szükség a proletárállamban, ha egy író nem tanul valamilyen mesterséget és „okoskodik”, akkor ki fogják végezni.²⁴ De Kosztolányi más okból is eszembe jutott az 1919-es feljegyzések kapcsán: Móricz kötetét olvasva sokkal világosabbá vált számomra, hogy az *Édes Annának* miért kell éppen az 1919-et követő időszakban játszódnia. Móricz a felesége, Janka te-

18 MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919.* 266–267. o.

19 MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919.* 317. o.

20 MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919.* 41. o.

21 MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919.* 43. o.

22 MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919.* 88. o.

23 MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919.* 104. o.

24 Az esetet lásd: KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Budapest, Révai, 1938. 228. o.

kintetén át mutatja meg, hogyan borul fel cselédek és úrnők addig stabil keretek közt, meghatározott szereposztásban zajló élete, hogyan mosnak a cselédek helyett úrnők mezítláb, teknő mellett állva, és miként szenvednek demonstratívan, abban a biztos tudatban, hogy ez a számukra megalázó helyzet kizárólag átmeneti lehet. A kommün asszonyként való átélésének megértésére is remek részleteket találunk a könyvben – a külső eseményeket ugyanis Móricz a feleségből, a lányaiból és a munkásokból, cselédek-ből álló mikrovilágból kitekintve szemléli.

A gyerekek a felnőttektől eltérő látásmódján, a férj és a feleség harcán való töprengés kapcsolja össze izgalmasan a család megfigyelését az éppen kiépíteni próbált „új világ” megvalósíthatóságának kérdésével. A naplófeljegyzésekben ugyanis sokszor visszatér az ÉN-ek egymásnak feszülése, a hétköznapi ütközetekben a vezető pozícióért folytatott küzdelem, a gyerekek leplezetlen hatalmi harcai, illetve a felnőtt világ felvett álarcai. A család ebédhez készülődéséről olvashatunk egy ízben, és kapjuk meg a férj-feleség egymás iránti dühének valódi okát:

„Mikor a feleség a kezét mossa, már mindenki az asztalnál van, csak a férj nem.

– Az a szélhámos még most sincs ott?!

Erre már feláll a férj, s iszonyú dühvel megy az asztalhoz, mert idegenek előtt nem magyarázhatja meg, hogy a szó azt jelenti [sic], hogy legutóbb is kihízelegte magának a baszást, s a végén az asszony testére engedte a magot, nem a rongyba, mert nem volt energiája az interpunctust kellő eleganciával végrehajtani.”²⁵

A *Kommunizmus utánban* a család egyes tagjainak egymással folytatott harcától a se-regnyi ÉN tömeggé kapcsolódásához jut el Móricz, megkérdőjelezve az együtt mozgó, együtt gondolkodó, egymásért tevékenykedő tömeg létrejöttének esélyét. Amikor a kommunizmus megvalósíthatóságán töpreng a letartóztatása előtti napon, a következőhöz jut el, feljegyzésének *A kommunizmus pszichológiai lényege* címet adva: „A tiszta

kommunizmus tökéletes logikai végrehajtásában szétszórja az ÉN-eket a földön, és a férfi, nő, gyermek: mind magános, csak magának rabló állat a gyárakban és üzemekben, mint ősei, ős ősei a hegyekben és a vizek partján.”²⁶ A saját világába bezárkózó, önmagát a megfigyelő pozíciójába helyező írónak, férjnek a magánya a legizgalmasabb talán Móricz 1919-es feljegyzéseiben. És ha erre felfigyelünk, akkor nem tudunk Móriczra a Tanácsköztársaság fáklyaként lobogó, a tömeg élén haladó váteszeként gondolni. Együttal megértjük, miként bukkanhat fel a naplóban 1919. július 20-án egy híres Heinevers fordítása. Azé a versé, amely az orosz romantikus költő, Mihail Lermontov számára annyira fontos volt, hogy újraalkotva saját, orosz művé formálta át.²⁷ A vers, amely az 1919-es jegyzetek kontextusában is rendkívül beszédessé, az egyedüllét emblematisztikus alkotásává válik, Móricz fordításában a következőképpen hangzik:

*Egy lúcfenyő állt árván
Észak kopár hegyébe,
És álmodott, fehéren,
Befújva hóba-jégbe.*

*És álmodott egy pálmát,
Ki napkeletre, távol,
Árván, némán sinylődik
Egy izzó sziklaszálon.”²⁸*

26 MÓRICZ Zsigmond, *Naplófeljegyzetek 1919.* 300. o.

27 A verset szinte Lermontov alkotásaként szokás kezelni: számomra is annyira fontos volt, hogy a *Korunk hőse* című regényről szóló könyvemben („volt benne valami különös” – M. Ju. Lermontov *Korunk hőse című regénye*, Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó, Res Poetica 1., 2002) 13 oldalon át elemeztem. Már csak ezért is ért meglepetésként, hogy a versfordítói tevékenységéről nem különösebben ismert Móricz (akinek zsolttáfordításait szokták csak emlegetni) épp ezt a verset fordította le 1919-ben. A Heineverset egyébként átültette magyarra Nadányi Zoltán, Horváth Henrik és Faludy György is.

28 MÓRICZ Zsigmond, *Naplófeljegyzetek 1919.* 174–175. o. A vers fölött az áll: javítva július 27-én.

25 MÓRICZ Zsigmond, *Naplófeljegyzetek 1919.* 113. o.

A POLITIKAI KÉTOSZTATÚSÁG DEKONSTRUK- CIÓJA

– Bal, jobb

„Létezhet-e vállalhatóan és párhuzamosan ily sokféle identitás? – kérdezi az EX Symposion nevében Mesés Péter, utalva Sinkó Ervinre, aki egyszerre volt magyar, zsidó, kommunista és jugoszláv. – Esetleg döntésre kényszerül az ember: magyar, zsidó vagy kommunista? Jugoszláv? No és valóban, meddig magyar a magyar, meddig zsidó a zsidó és meddig kommunista a kommunista. Persze Sinkó világéletében baloldali volt és az is maradt. Létezik-e tehát vállalható és hiteles baloldaliság Közép-Európában a kommunizmus után?”

Hogy Sinkónak sikerült-e összeegyeztetni számos identitását, ennek a kérdésnek a megválaszolását olyanokra hagyom, akiknek a magaménál frissebbek a Sinkót, a Sinkó két regényét illető olvasmányélményei. Az enyémeik csakugyan régiiek, inkább csak benyomások élnek bennem: hogy az *Optimistákat* nem igazán szerettem – azon a fajta naiv azonosuláson a nem is tudom mivel, a kommunizmussal, a Tanácsköztársasággal, a baloldalisággal én már régen túl voltam abban az időben, amikor a regényt olvastam. Annál

jobban tetszett aztán az *Egy regény regénye*, melyben Sinkónak a Szovjetuniót és a kommunizmust illető naiv hite megrendül, anélkül, hogy feladná hitét egy jobb világot illető baloldali utópiában. Ez a regény sejtésem szerint még ma is tetszene nekem, holott ezt a hitet is régen feladtam már. De – megint hozzá kell tennem: ha jól emlékszem – a regény nem üzeni azt, hogy a tisztességes ember akkor is kitart baloldalisága mellett, ha az a „remény világában” megcsalatott. Az *Egy regény regénye* nem üzen semmit. Leírja a szerző egyre reményvesztettebb kalandjait a megcsalatott remény országában.

Azon a tényen azonban semmi nem változtatott Sinkó élete során, hogy ez a jugoszláv-vá lett magyar zsidó értelmiségi haláláig baloldali maradt. Hogy lehet-e egyszerre magyarnak és zsidónak lenni, ez a kérdés engem, mint magyar zsidót vagy zsidó magyart nagyon régen foglalkoztat már. Erre vonatkozó gondolataimat mindig újból és újból megfogalmaztam, amióta tudatosítottam magamban, hogy a kérdésre adott válasz, s ez a magam válaszára, válaszaira is vonatkozik, minden, csak nem egyértelmű. A *Sisakrostély-hatás* című könyvemben, amely „kísérteteimmel” foglalkozik, mindjárt zsidóságom jelent meg első számú kísértetként. Hat írás szól erről a kísértetről. Nem fogok itt neki újra követni Helsingør várának fokára ezt a kísértetet, nem is vagyok biztos benne, hogy tudnék a kérdéstről valami alapján véve újat mondani. Lehet-e egyszerre magyarnak és zsidónak lenni? Igen, lehet, tessék tudomásul venni: nekem sikerült. Az azután már egy egészen más kérdés, hogy a fajtiszta magyarok elfogadnak-e magyarnak, vagy finomtollú értelmiségiként éppenséggel elfogadnak, csak ellentétben a mélymagyarokkal engem híg magyarnak tekintenek. Persze az is kérdés, hogy vajon az igazi zsidók szemében zsidó vagyok-e. De hát végül is nincsen egyértelműbb definíciója sem a magyarságnak, sem a zsidóságnak, mint hogy valaki magyarnak, illetőleg zsidónak tekinti magát. Ennyit erről a két identitásról.

Az a kérdés meg, hogy lehet-e egy magyar jugoszláv, egyáltalában nem tűnik kérdésnek

a számomra. Már miért ne lehetne, ha a szerbek, a horvátok, a szlovének, a macedónok, a koszovói albánok stb. jugoszlávok lehetnek? Na persze, hogy a felsoroltak mennyire érezték magukat jugoszlávnak (nem az értelmiségiekről beszélek), az kérdés, s a helyes kérdés tulajdonképpen már az idő tájt is úgy hangzott volna, hogy vajon lehet-e egy magyar szerb is, még ha Apatinban születik is, vagy éppenséggel horvát, még ha Zágrábban temetik is el? Jugoszláv lehetett Sinkó Ervin, szerb vagy horvát még üggyel-bajjal sem. De jugoszlávnak lenni éppen arra volt jó, hogy ne kelljen sem szerbnek, sem horvátnak lenni; ha egyszer magyar vagyok! (Majdnem el-siklottam amellett a tény mellett, hogy Sinkó Ervin születésekor Apatinban bizonyára szerbnek lenni lehetett probléma, nem pedig magyarnak.)

Maradok hát a baloldaliságot illető kérdésnél. A kérdés így hangzott: „Létezik-e vállalható és hiteles baloldaliság Közép-Európában a kommunizmus után?” De mielőtt a kérdést megválaszolnám – ahhoz egyáltalában, hogy képes legyek a magam választat megadni –, előzőleg el kell hagynom a két jelzőt – vállalható és hiteles –, s fel kell tennem magamnak a kérdést: mit jelent egyáltalában baloldalinak lenni? Mi a közös, mondjuk, a katolikus papokat kegyetlen módon kivégző spanyol forradalmárok, valamint a magát baloldali liberálisnak tekintő barcelonai spanyol polgár között? A kérdést persze a jobboldaliság vonatkozásában is fel lehet, fel is kell tenni: mi a közös az auschwitz-i haláltábor SS-tisztjei és egy katolikus bajor polgár között? Én szívem szerint mindkét kérdésre azt válaszolnám, hogy semmi. Az ég egy világon semmi. Csakhogy: a francia forradalom óta a politikai színtér jobbra és balra osztottsága valahogy megkérdőjelezhetetlenné vált. Nem a közép hiányzik (de a közép is vagy bal-, vagy jobbközép), a probléma az, hogy a színtér felosztásának semmiféle más elsődleges alapja – tengelye, hogy úgy mondjam – nincsen. De vajon tudjuk-e még ma is, hogy akár a tengely mellett, a közepén, a másik oldalhoz tartozó közepet lényegében érintve helyezkedik el valaki, akár a ketté-

osztó tengelytől a legtávolabb, a széleken, hogy *mitől* baloldali az egyik, s *mitől* jobboldali a másik? Mintha a jobboldaliság egyenlő lenne a konzervativizmussal, mintha jobboldali az volna, aki nem akar változtatni, még lassú, fokozatos módon sem a fennálló állapotokon – hogy a fennálló állapotok igazságtalanok, az magától értetődik a baloldali szemében, hiszen a mitológiák aranykorától tekintve az emberek még soha nem voltak egyenlők, soha nem voltak igazán szabadok, testvéri érzéseket meg végképp nem tápláltak egymás iránt. A jobboldali viszont, mint-hogy ragaszkodik a fennállóhoz, nem tekinti ezt igazságtalannak. „Aki nem vitte semmire, az annyit is ér.” Baloldali pedig az, aki akár fokozatosan, akár egy forradalmi lépésben, egyik napról a másikra a fennálló állapotokat meg akarja változtatni. A bal- vagy jobboldaliság a társadalmi állapotok egészére vonatkozik: aki egy igazságosabb és szabadabb világról álmodik, az baloldali, aki pedig a világ igazságtalanságát elfogadja,

Rothbart Renée és Rothbart Irma édesapjukkal és Sinkó Ervinnel Bécsben

netán határozottan tesz is valamit azért, hogy az fennmaradjon, az jobboldali.

Ez azonban csak üres séma. Ha valaki hajlandó elgondolkodni a XX–XXI. század történetén, akkor észre kell, hogy vegye, hogy létezett, létezik radikális jobboldaliság, azaz olyan politikai beállítottság és mozgalom, amely a fennálló állapotokat radikálisan meg akarja változtatni, csakhogy nem a mindenki egyenlőségének, s minden csoport, minden egyed több, nagyobb szabadságának irányába. Másrészt létezett – még ma is létezik – konzervatív baloldaliság, egy magát balol-

dalinak nevező hatalom ragaszkodása az általa teremtett társadalmi állapotokhoz. Az utóbbi esetben még elmondhatjuk, hogy ennek a baloldali hatalomnak – a kommunista hatalomnak – a „baloldali öntudata” hamis; a kommunista hatalom, mielőtt berendezkedett valahol, konzervatív, azaz jobboldali-vá vált. Ezért is hangzott a kérdés úgy, hogy létezhet-e még vállalható és hiteles baloldaliság, mert a kommunizmus baloldalisága, konzervatív baloldalisága a baloldaliak szemében nem hiteles és ezért nem vállalható. Ezzel szemben az egyre terjedő jobboldali radikalizmusról azt állítani, hogy az a fennálló állapotok fenntartásáért küzd, egyszerűen képtelenség. Mitől ül (és elmélkedik), áll vagy éppen hadakozik valaki az imaginárius tengely egyik vagy másik oldalán, mitől tekint magát (és a másik őt) baloldalinak vagy jobboldalinak?

Lassan egy fél évszázada mondogatom, hogy a politikai paletta jobb- és baloldalra való felosztása egyszerűen értelmetlen. Be kellett látnom azonban, hogy én vagyok értelmetlen. Nem vagyok hajlandó szembenézni azzal a ténnyel, hogy akkor is, ha ez értelmetlennek tűnik, *van* baloldaliság és *van* jobboldaliság. Ahogy van Isten, ha hiszünk benne. Vagy az a helyzet, hogy a politika minden ágense (és híveik) minden megfontolás nélkül, a családi tradíció szellemében, vagy akár bizonyos élmények hatására megválasztotta a maga helyét a palettán, s valami rendkívülinek kell történnie ahhoz, hogy ezt a döntését revideálja – valahogy hasonlít ez a tradicionális vallásossághoz –, tehát van jobboldaliság és baloldaliság, mert a politikában valamiképpen érdekeltek hisznek benne; vagy a dolog tartalma az évszázadok folyamán olyannyira átalakult, hogy át kellene értékelnem, de én makacsul nem értékelem át a róluk kialakult képeket. Így például a jobboldaliak nacionalisták – eredetileg a baloldaliak voltak azok –, a baloldaliak meg internacionalisták. Internacionalistákról beszélni a francia forradalom idején ugyan értelmetlennek tűnik, de az arisztokrácia kétségtelenül nemzetektől független volt, így annak idején az internacionalizmus volt jobboldali. Ez az-

Sinkó Ervin B. Szabó Györgytől átveszi a Híd-díjat az *Egy regény regénye* című könyvéért, Újvidék, 1961

óta Nyugaton pontosan fordítva van, nyilván elemezni lehetne ezt a fordulatot, amit most nem teszek, de ha ez a helyzet, akkor kénytelen vagyok magamat most éppen ezen okból baloldalinak tekinteni. Nem tudok megbékülteni a nacionalizmussal.

De akárhogy legyen is, úgy tűnik, hogy a politikai paletta kétosztatúsága megmaradt, s az egyik oldal a jobboldal, a másik pedig a bal. Hogy baj van ezzel a kétosztatúsággal, azt éppenséggel állíthatjuk, ahogy a filozófiában a metafizika-kritika az elmúlt körülbelül százötven évben határozottan kikezdett minden dichotóm felosztást, jó és gonosz, lét és semmi, jelenlét és távollét, igazság és tévedés, szellem és anyag, férfi és nő, lélek és test stb. stb. stb., ahol az ellentétpár egyik tagja maga alá rendeli a másikat – persze attól függően, hogy milyen az adott filozófus filozófiai beállítottsága. Gondoljunk Nietzsche, Heideggerre vagy Derridára, akik ezzel a kétosztatúsággal, más- és másképpen ugyan, de nem békültek ki. A derridai dekonstrukció éppen ezt jelenti. Hadd idézzem nemrég elhunyt Kunszt György barátomat, aki egy írásában összefoglalja ennek lényegét: „A legátfogóbb értelemben a »dekonstruálás« Derrida gondolkodásában ennek az egyetemes érvényűként hagyományozott hierarchikus struktúrájának a »dekonstruálását« jelenti. [...] Nem semmisíti meg a szóban forgó struktúra elemeit, hanem – ezeket mintegy a helyükre téve – inkább »rekonstruálja« őket a struktúra egészével együtt, [...] amelynek átfogó transzformációjáról „van szó”.¹

¹ Kunszt György/Klein Rudolf: *Peter Eisenman. A dekonstruktívizmusról a földigig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999. 26–27. o.

A metafizikai kétosztatóság, azzal, hogy az egyik oldal a másikat tekinti alárendeltnek, uralja a politikai gondolkodást is. S ugyanúgy, ahogy a filozófusok, a politika is az egyik oldal választásakor a másikat a legjobb esetben is csak alárendeltnek, igen gyakran megsemmisítendőnek látja. A jobboldal sem közömbös a társadalmi igazságtalanságokkal szemben, csak azt hangsúlyozza, hogy a kiküszöbölésükre irányuló igyekezet nem mehet a gazdasági növekedés rovására, ahogy a baloldal sem becsüli le a gazdaság jó működését, csak hogy az meg nem vezethet kiáltó egyenlőtlenségekhez. Korunk politikai gondolkodásában a Heidegger-tanítvány Hannah Arendt volt az, aki súlyos problémának tekintette a kétosztatúságot. Nagyon nem véletlen, hogy Arendt mind a baloldal, mind a jobboldal számára elfogadhatatlan volt. Nem tudtak vele mit kezdeni. A baloldaliak máig nem értik például, hogyan tudta Arendt a forradalom nem egyszerűen mellékes, hanem annak lényegét megsemmisítő mozzanatának tekinteni a tömegek éhséglázadását a francia forradalomban, a jobboldal számára pedig elfogadhatatlan, hogy Arendt nem egyszerűen forradalomnak, hanem a sikeres forradalom prototípusának, jószerével egyetlen sikeres megvalósulásának tekintette az amerikai *grounding fathers* alkotmányozó tevékenységét, mert diadalra vitte a szabadság ügyét a zsarnoksággal szemben.²

De hogy ne csak a gondolkodás területén tegyek említést a kétosztatóság kétségessé tételéről, megemlítenék két dolgot az elmúlt évtizedek történetéből. Az egyik a zöldek mozgalma, különösen Németországban, amíg még nem vált parlamenti párttá, a másik pedig a lengyel Szolidaritás. Egyikről sem állíthatjuk, hogy baloldali vagy jobboldali lett volna. De nem is a két pólus között foglaltak helyet, hanem kívül helyezkedtek a szokvány politikai téren. Hogy azután idővel ebben a formájában mindkettő mintegy megsemmisült – a zöldekből Németországban, ahol máig a legjelentősebbek, alapjában véve baloldali politikai párt lett, a Szolidaritás

meg lényegében elvesztette a jelentőségét,³ az szinte természetes, hiszen a létfeledést reprezentáló metafizika kétosztatúsága sem szűnt meg azzal, hogy korunk legjelentősebb filozófusai nem tudják elfogadni.

Létezik-e hát vállalható és hiteles baloldaliság Közép-Európában a kommunizmus után? Nagyon nehéz a kérdésre válaszolni. Én mégis igennel válaszolok, mert a kommunizmus összeomlása utáni Közép-Európában – Magyarországon biztosan – a kirekesztő nacionalizmus a jobboldaliság középponti „gondolata”. Lényegében ez különbözteti meg a jobboldalt a baloldaltól, nem pedig a szociális kérdés. Nem kell erről sokat magyarázni. A kirekesztő nacionalizmust pedig nem tudom elfogadni; ami a kétosztatú politikai térben eleve baloldalivá tesz engem. Vállalom tehát a baloldaliságot, hogy azonban baloldaliságom hiteles-e, azt nem tudom egyértelműen megmondani. Meg kell vallanom, hogy ami a Nyugatot illeti, inkább látom magamat mérsékelt liberális jobboldalinak. A nyugati szociáldemokrácia álláspontját ugyanis, s az a nyugati baloldal fő reprezentánsa, zavarosnak és hiteltelennek érzem. A kérdés csupán az, hogy vajon ezek szerint kénytelen-kelletlen mégis elfogadom-e a kétosztatúságot. Igen, elfogadom, mint világunk egyelőre kiküszöbölhetetlen tényét, s minthogy nem tudom magamat a világtól elszigetelni, úgy tűnik, kénytelen vagyok az egyik oldalt a magaménak választani – ha nem is mindenütt ugyanazt az oldalt. Úgy vagyok ezzel, mint Heidegger, aki valahol azt mondta, hogy a létfeledés metafizikai korszaka nem képes már semmi újat produkálni, de a korszak – megeshet – még sokkal hosszabban fog eltartani, mint eddigi története. Jó lenne, ha a politikai paletta nem lenne többé kétosztatú, akkor talán a politika a társadalom valóságos és égető, mindig pillanatnyi problémáival foglalkozhatna. De hát ez csupán vágyálom – egyelőre nem látom a lehetőségét megvalósulásának.

² Lásd Arendt, Hannah: *A forradalom* (Pap Mária ford.), Európa, Budapest, 1991.

³ E két mozgalom arendti szellemű elemzését ugyancsak néhány éve elhunyt másik barátom, Zoltán Szankay folytatta rendületlenül.

A SEMMIBŐL

Allen Grossman amerikai zsidó költő, líratörténész és -teoretikus esszéinek, sőt verseinek is vissza-visszatérő motívuma a zsidó költő helyzetére való reflexió: annak tudatosítása, hogy e mivoltában két szellemi hagyomány súrlódási pontján hozza létre műveit.

*A semmiből*¹ című, összegzésszerű versciklusa az angol költészet blake-i látomásos vonulatával rokonítható. Csakhogy a nagy vízió mögött itt is a zsidó költő számára jellemző probléma tűnik fel: az erosz által meghatározott, a sokféleség burjánzására, a lét teljességére közvetlenül nyitott, természetcentrikus, görög hagyományú világszemlélet, mely a költészet forrása, és a monoteizmus tengelye körül kiépülő zsidó gondolkodás. Utóbbi az univerzumban létező egyén természetes létével szemben, a kinyilatkoztatásban gyökerező, központi szellemi-morális értékeket vall, a gondolkodást ezekre fókuszálja és a természettel szemben definiálja önmagát.

Grossman költészetének centrumában e két szellemi világ viszonya, konfliktusa, öszszegegyeztetetősége áll.

Kettős identitását önironikusan fejezik ki „*Apolló imaszíjai*”, melyet egy másik versében (*Győzelem*) ölt magára a költői alteregó. Egy

asszonyra vár a tenger felől, talán a Sekhinára, a tíz isteni szefira legalsó fokán álló, az emberhez legközelebb eső, női isteni alakmásra. „*Sosem jön el. Se hozzá, se hozzám – magányos az ember*”, csak halálában, amikor győztesen megszabadítja feszítő ellentmondásától, „*Apolló imaszíjai*”-tól, kibontja melleit (mint aki megpihen vagy szoptatni készül). Az olvasó e nőalakban az őstengerbe való visszatéréssel keveredő megváltás jelképét is asszociálhatja. Ám amíg él a költő, marad az ellentmondás, és maradnak vigaszul – öndefinícióként és önkifejezésként – a két világ parancsolatokkal elválasztott határán keletkező versek.

„*A hagyományos költői bölcsesség támadás a társadalmi értékrenddel szemben*” – vélekedik Norman Finkelstein,² Grossman egyik elemzője Wallace Stevens egy sorát idézve: „*Death is the mother of beauty*” („A halál a szépség anyja”), mint a görög tragédia forrásából eredő, individuum-centrikus modern művészet hitvallását. A zsidó felfogás azonban szembehelyezkedik ezzel. Allen Grossman *Szentség* című esszéjében így fogalmaz: „A szentség héber kultúrájának természete – az azt megalapozó szigorú egyistenhitnek megfelelően – különösen kemény. Miként a Kaddis imában is megtestesül, nem állít kevesebbet, mint a halál előtti teljes egyenlőséget. A (személyes – Sz. T. G.) akarat elutasítása, hogy elfogadjuk az Isten által egynek leírt világot, magának a létezésnek az elutasítása. A görög kultúrával ellentétben, nincs helye a szembenálló szelf értékelésének, így a dolgok modern értelmezése szerint: nincs helye a szelfnek magának.”³

Finkelstein szerint: „Ha ez a helyzet, akkor a halálnak nincs értéke, csak Isten jelenvalóságának az emberi tapasztalatokban. A halál nem tagadás, mely dialektikusan megerősíti a humán értékeket, miként a keresztény nyugati költői ökonómiájában; a halál „szennyeződés”, melyet a megszentelő ima tisztít meg (...) A halál és az emberi értékek viszonyáról alkotott két nézet éles ellentmondása világo-

¹ *The Ether Dome and Other Poems*, New Directions, 1991. Köszönöm Nádasy Ádámnak a vers fordításához nyújtott pontosító segítségét. (A vers a hátsó belső borítón olvasható.)

² *Not One of Them in Place*, Modern Poetry and Jewish American Identity, State University of New York Press, 2001.

³ *Holiness*. In: *The Long Schoolroom*, University of Michigan Press, 1997.

Sinkó Ervin diákkori képe

san megtestesíti a héber és a hellén világnézet szembenállását.”

A *semmből* hét darabból álló versciklusában a malmot forgató hét nyelven szóló lant (I. vers) felidézi az Orfeusz-mítoszt, a görög ábécé hét magánhangzóját idéző, minden létezőt elbűvölő hét húrú hangszert, az alászállást az alvilágba, a lantos, a művész mindennel szembeni kitartását. Origenész alexandriai filozófus „a kinyilatkoztatás szavait hét nyelvből világította meg (mint feljegyezték, előadásait hét nyelven tartotta egyszerre), és pedig mert szerinte a szó végső értelmét egyetlen történeti (korrupt) nyelv sem képes maradéktalanul közvetíteni”.⁴ A nyelv előtti beszélhet csupán hét nyelven: a lineáris rendszerekbe, formákba még nem kényszerített tudattalan világa.

A *semmből* feltörő kút, mocsár, talajvíz, az áramlat, a fények, a fonál folyamatossága, a

gondolat, a lélek, az asszociációk, a természet szabad áramlásának jelei, a költészet kellékeinek megtestesítői – a görög világkép hagyományát idézik. A tetem a rácson – mely megakasztja az áramlatot, a fonál folytonosságát, az élet természetes folyását, a mindenre nyitott szabad gondolatársításokat –, a vers logikája szerint, feltehetően a száműzetés viszonyai között bonyolult szabályrendszert alkotó, monoteisztikus, szigorú zsidó vallási-etikai hagyomány. E hagyomány folytonosan kommentálható szöveggé próbálja formálni az elvesztett hazát, ám az üldözöttség vagy az identitásvesztéssel kapcsolatos félelmek miatti zárkózottsága következtében egyúttal akadály is a költői munkához szükséges asszociatív gondolkodásnak. A „próféta malom” a zsidó hagyomány Grossman számára előbb, nyitottabb változatát jelenti: a forrásaihoz bátrabban nyúló zsidó szellemiség lehetőségét, az indulatkifejezést, a szenvedés és a szenvedély megfogalmazódását. A vers eleji Wittgenstein-idézet: „Csak a gondolatok és az élet áramlatában van a szavaknak jelentőségük”⁵ – nyomatékosítja a szerzői intenciót: megoldást találni a görög esztétikai és a héber etikai hagyomány konfliktusára.

A „*Nem a te dolgod a munkát befejezni*” kezdetű rész idézet Rabbi Tarfontól a talmudi Pirké Ávotból,⁶ az Atyák traktátusából, melyet a szerző a költői munkára alkalmaz: zsidó költői lényében-krédójában a két hagyomány ötvözésére, szintetizálására törekszik.

Az éji sötét, melyben a folytonosan folyó vizek beszélnek: az álmok, a szabad asszociációk tere. (II. vers) *Az áramlat (...) / ékesszóló (méltóságteljes, fénylő és vak): / hordozza életünket – nappal a közönséges dal; / éjjel az anyanyelv, tágas hajója / a fénynek („Sose hal meg”, „Sose hal meg”).*

A burjánzóan díszítő jelzőkkel övezett életet a tudattalan áramlata hordozza, mely a líra számára nélkülözhetetlen. Az álom áramlatával érkező, abban megtestesülő önreflexió az abszolút jó a költő számára, s az éjjel, álomban, a fény tágas hajójaként feltűnő anyanyelv felveti a dichotómia lehetőségét

4 <http://www.tar.hu/faragoferi/Hamvas4.pdf>

5 Ludwig Wittgenstein, Z173.

6 Pirké Ávot, II. 20–21.

is, hogy a nappal egy más, szigorúbb, hierarchikusabb „apanyelv” terrénuma. Az óriás hajósok a görög mitológiát, az Odüsszeusz-mítoszt idézhetik emlékezetünkbe.

A III. vers ismerős viharai mögötti másik vihar a fegyelem, az elfojtás mögötti láthatatlan vihar. Az erősebb fantom a trón felé igyekszik, a gyengébb, a folyó (a tudattalan) áramlatával, a malom felé. Mintha egy személy – talán a költői én? – két évre hasadna és önmagára kérdeznének részei (Finkelstein szerint rabbinikus vitát modellezve): „Mitől fél ez?” A „*semmitől*” hangzik a válasz, vagy talán a folyón felfelé, a trón felé igyekvő felel – mely tehát nem az áramlattal halad. „*A munka neheze*” és a „*zsidó Istentől-elhagyatottsága*” a költői én félelmének tárgya. És mi az üzenet? – kérdi feltehetően ugyanaz, aki az első kérdést feltette, s talán ugyanaz válaszol, átúszva a IV. versbe: „*Amíg Ő az Isten*” (ez az utolsó válasz), / „*addig számkivetettek. / S épp annyira számkivetettek, amennyire Ő az Isten. / Amikor Ő megszűnik Istennek lenni, megvigasztaltatnak, / s örökre eltörlik a könnyeket szemükből, / örökre elvesznek.*” (Kiemelés az eredetiben.) Egy paradoxon a válasz: amíg a zsidó hitvilág Istenét tekintik magukénak – s ki más is tekinthetnének Istenüknek a monoteista zsidók (mert immár többes számban ró-luk szól a következő három sor) –, addig a természeti világon, a malmot forgató áramlat világán kívül esnek. Csak akkor kerülhetnek az áramlat természeti világán belülre, ha Istenük megszűnne Istennek lenni. Akkor vigaszhoz jutnak az áramlatból való kirekesztettségük miatt, ám Isten által konstituált létük maga szűnik meg örökre. E közlés inverz módon talán azt is állítja, hogy Istenük léte – és a vele kötött szövetség – öröklétüket biztosítja.

A IV. vers képei: „*mit a hullám visz, mit a malom sző / akkor és most, most és ezután: a lélek / ítélete. Valóban így hangzott a nemes / hírhezó beszéde, kinek hatalma / a trón Urától ered, a biztos tróntól. / A lélek ítélete világot világosít! / Hahó, zsidó! A fény körülveszi a víz / ragyogó anyagát.*” – mintha szembeállítanák a lélek ítéletét a trón Ura hírhezójának beszédével. „*Siess hát, míg igaz, / te bolond! Hiszen az ismerős vihar mögött / egy másik vihar támad*” – szól a zsidóhoz inté-

zett (a fantomhajóstól, vagy a költői éntől eredő) felszólítás, és a vihar mögötti vihart talán a lélek belső viharaként azonosíthatjuk.

Az V. versben visszatér a rácson fennakadt tetem motívuma – melyet Finkelstein a Sekhinával azonosít. „*S a malom elsötétült, megállt a prófécia lapátja, / a zsidó álma. Az áramlat ezért néma / a nép között, halkan merül az óceánba / mely úti célunk. Az óra üt, / de nincs munka. A munkások fáradtak.*” A síró isteni aszszonyalak a zsidó misztikus felfogás szerint elkíséri a zsidó népet a száműzetésbe, vele gyászol, miatta sír, őt vigasztalja. A száműzetés zsidóságának alárendelt lét- és mentális állapotát, és ennek isteni jelképét kell eltakarítani a malom rácсарól Finkelstein szerint, hogy a Grossman által tételezett teoforikus – Isten nevét megtestesítő – zsidó költészet folytatódhasson, s elkísérhesse az embert az óceánig, minden élő őszújházájába, melyre az idézett Győzelem című vers is utalt. „*A munkások fáradtak*” – hangzik fel ismét egy idézet a Pirké Ávotból.

„*A tökéletesség (mint mondtam másutt) a folytatásban*”. A Sekhina álmodta vihar bizonyára a megváltás vihara: felszabadulás a száműzetés és a testet övező megannyi tabu alól, természet és tórai világ szembenállásának felszámolódása. A Sekhinát, a „tetemet”, mely a rácson fennakadt, s akit a zsidó költő múzsájaként is azonosíthatunk, elsodorja a semmi-ből fakadó áradat: a folytatódó költői mű.

A zsidó – Grossman sugallata szerint – tradicionális vallási felfogása következtében, a hagyományos görög–zsidó világnézeti dichotómiát tételezve, fél belépni a világi létbe s a művészi kreativitás univerzumába. A száműzetés körülményei között megmerevedett, bezárkózott hagyományát nem tudja újraértelmezni, s nem méri fel, mi az, ami művészi alkotásra készíthetné vagy jogosítaná e szellemi hagyományból. Grossman a szentség újraértelmezésére szólít fel a zsidó költő szempontjából: újraalkotni a világ jelentését költői kihívás, megindítani a prófécia malomának lapátját zsidó költői feladat.

Az egyik óriás hajós (a wittgensteini idézettel korreláló német kifejezés jelentése: *hallowívó*) száll alá, felszabadítani a tetemtől a

Sinkó Ervinné Rothbart Irma (Mici) és Sinkó Ervin
Odesszában, 1936

rácsot, a „másik a trón alatt / áll, és hallja ezt a hangot és amazt”. (Kiemelés az eredetiben.) Mert a zsidó költő folyamatosan hallja mindkét hangot. De „a zsidó szava kemény, eltérően a nem-zsidó népek hasadt szavától, akik ismerik a múzsák kis szavát (mint fikciót) és az isten, vagy Isten nagy szavát. A zsidó szava, szigorúan szólva Egy (szent, megszentelt, kados), és eltérően minden más szótól, benne nem a különbség jelenik meg, hanem az Urat szolgálja, aki a különbség – másként szólva a lét maga. Így a zsidó egy-szava (a zsidó verse) nem „teremt”, minthogy ez redundáns lenne, hanem ismétli az egyetlen szót, ami van.” – fogalmaz Grossman a zsidó költészet

alapvető problémáit feltáró esszéjében,⁷ melynek mintegy lírai alterációja A semmiből. A fantomhajósokban megkettőzött én viaskodása folytatódik: az egyik megújítaná a tradíciót, szabad utat engedve a művészi kreativitásnak, a másik őrzi a hagyományos felfogást, mely szemben áll az újítással – a költői munka így, e viaskodásban folyik tovább, és e viaskodást örökíti meg.

„A tökéletesség (...) a folytatásban”: mondja a VI. vers első versszakában, ami egyszerűen arra is utal, hogy a tökéletesség a zsidó gondolkodásban a hagyományra való szüntelen rákérdkezésben, értelmezésben, vitában: a folytonosság ily módon történő fenntartásában, és nem egy statikus állapotban rejlik. „És beszéld el fiadnak” – juthat eszünkbe a Haggada közismert sora, hisz kire másra: a következő nemzedékre ruházza a folytatás felelősségét: „A sötétben a gyerekek / megcsomózzák a szálat, újraindítják a szövőgépet.” A gyerekek kék szeme talán a tenger tisztaságára emlékeztet, a még tele nem írt lapra, az összeegyeztethetetlen elemek miatti bánattal még nem felhőzött öntudatra, a vallási és történelmi öntudattal még nem rendelkező természetes szabadságra (a „mocsárkék trónus”-ára), hisz a semmiből jönnek. (E kaotikusnak tartott szabadsággal szegezi szembe az ösztönöktől való szabadulást a tórai hagyomány, mert az előbbit fogságnak tekinti.) A mély, némi szinesztéziával: sötét tudás, mellyel a zsidó költő történelmi terhekkel tetézt vallása viaskodik, és szigorú szabályrendszert keletkeztet, szintén nem jellemző a gyerekekre, akiknek szeme ezért lehet áttetsző tengerkék.

„Mit tehetünk? A világ értelme / a zsidó ellenében készült.” – hangzik a konklúzió az érzéki világ tapasztalatáról, amivel a zsidó gondolkodás hagyománya következetesen szemben áll. A görög természetesség- és szépségkultusszal szemben ez szigorú etikai alapon áll: a szentség középponti tengelye felől nézi az azt körülvevő teremtett világot, mely számára kihívás és próbatétel. A zsidó feladata megítélni és megszentelni a világot.

⁷ *The Jewish Poetry as a Theophoric Project*. In: *The Long Schoolroom*.

Ám „A folyók folynak. Nem tudom sokáig viszatartani / ahogy elfolynak a magvető keze alatt, / az esős szélben. Az éjszaka leszáll. Hahó, zsidó, / töröld el tristiád. Itt jó a semmiből / – épp időben – a fény tágas hajója. Figyelj! / Fedélzetén a zenekar egy dalba kezd: / »A Világ Értelme«. Az anyanyelv!”

A tetem eltávolítása nyomán, a víz ellenállhatatlan természeti erőként árad és zuhog. Átmos, feléleszt, felüdít, életet hoz. A malom újra elindul, felpislákol a fény. A vers a tórai parancsolatok keletkeztette öntudattal rendelkező, civilizációs korlátokkal konfrontálódó, jó és rossz között szüntelenül választani kényszerülő lény: az ember egzisztenciális hasadtsága okozta bánatát vigasztalja; a száműzetés állapotában forrásaitól eltávolodott, a kötelességeket és tilalmakat olykor csupán homályos tabuként őrző, s azokat gyakran bizonytalansága miatt szigorító, diaszpóra-öntudatot. A *tristia* kifejezés egyszersmind Ovidius azonos című művére is utal, melyet Rómából történt száműzetése nyomán írt. A nyelv az egyetlen, mely vigaszt hozhat a költő tudatra és tudottra hasadt egzisztenciájában; az öntudatot megalapozó anyanyelv, melyen e hasadtság állapota kifejezhető, s mely által visszajuthat – ha nem is a parancsolatok világát megelőző édenkertbe –, de legalább kimondhatja a kiűzetés keservét, a civilizált lét ellentmondásait, a diaszpórasors nehézségeit, saját személyes világát alapozva meg a törvények szabályozta világon belül.

Finkelstein az *anyanyelv* kifejezés kapcsán idézi Grossman költészetelméleti esszéjét, a *Summa Lyricát*,⁸ melyben Grossman az anya beszédét úgy írja le, mint „a világ forrását, a művészet mély forrását, a semmi és a valami közötti kereszteződési pontot; a magam mint individuum számára, ahogy az anya is az, másrészt magam mint a kozmosz része számára, melynek magának is volt kezdete.” Másrészt, a *Summa Lyrica* szerint, míg az apanyelv „fikciós és képviselési”, az anyanyelv nem-fikciós, hanem a természet kényszerítő aspektusainak megfelelően, nagyon is valószínű. Így „a költői nyelv tudása az anyanyelv

tudása”. Ez egyszersmind közelebb viszi a zsidó költőt a szentség forrásához, s ha tesszik – mondja Finkelstein – még zsidóbbá teszi. „Az apanyelv a képviselési beszédé, de (...) a zsidó költőnek mindig afelé kell fordulnia, mely felül áll minden képviselésen. Itt lelhető hát meg, »a semmi és a valami közötti kereszteződési pont«, ahol a világ értelme fellelhető, s a zsidó költő munkáját végezheti.” Itt: az anyanyelvben, akár annak „a katasztrófának és helyreállításnak” a révén, mely *A semmiből* című versben testesül meg.

A vers vége, a summaszerű *Ajánlás* ezt a tudást testesíti meg. Mintha a pészachi haggada végén megszólaló *Egy gödölye* litániája sejlene fel, beteljesítve mintegy a Cynthia Ozick amerikai zsidó író felvetette javaslatot a modern zsidó irodalommal kapcsolatban, mely a hagyományos szövegekkel való dialogikus viszonyt jelölte meg ennek egyik lehetséges kellekéeként.⁹ „A Szent, áldott Ő, lesújtott a halál angyalára, a mézáróért, ki az ökröt agyonszúrta a vízért, mely tüzet oltott, mely égetett pálcát...” – áll a *Chad gadja* arámi szövegének utolsó sorában, mely a széder este szabadulástörténetének értelmét metafizikai szabadulássá tágítja. Az egymás létét fenyegető lények és veszélyek láncolata végén a halált is legyőző, a természeti törvények felett is uralkodó Isten áll. Grossman versciklusa pedig így ér véget:

„Mit tudok? A rácson a testet,
mely megállít lapátot, szakít fonalat,
melytől kihuny a prófécia lángja, s lefékezi
áramlatát az anyanyelvnek... ez a
képzelet zsákutcája („Imádd a trónt és
tisztítsd meg a rácsot. Dolgozz, zsidó,
míg tart a fény”) – és minden dalnak kezdet.”

A zsidó költőnek nincs választása: egyszerre örököse a sodrásnak és az áramlatot időről időre megakasztó „testnek”. Művészete e kettős lojalításban és ellentmondásban gyökerezik, melyet csak az ellentmondás anyanyelvén történő kifejezése enyhíthet. E paradoxon a zsidó költészet esszenciája.

8 In: *The Sighted Singer*, The John Hopkins University Press, 1992.

9 *Toward a New Yiddish*. In: *Art and Ardor*, Alfred A. Knopf, New York, 1983.